

Mätt'öshaltös

Öuddpeâmmplan vuâđ

Meärrös 2018:3a

Siiskõs

1. Õuddpeâmmplaan vuâđ da pääiklaž õuddpeâmmplaan.....	4
1.1 Õuddpeâmmplaan vuâđ da tõi õõlgtēmvuõtt	4
1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan	5
1.3 Päärna õuddpeâmmplaan	6
1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	7
2. Tuâj õuddpeâmmast da takai täävtõõzz.....	8
2.1 Õuddpeâmm jä'rjstummuž o'hjeei õõlgtõõzz	8
2.2 Õuddpeâmm tuâimmjemhääm	11
2.3 Õuddpeâmm vue'ssen pärna šõddâm da mättjem pälgsest	12
2.4 Ärvv-vuâđđ	13
2.5 Mättjemfi'ttjõs.....	14
2.6 Pedagooglanji teäddnam škoou'l'jem, mätt'tõõzz da hääid obbvuõtt	14
2.7 Veiddsõs silttummuš	15
Jorddmõš da mättjummuž.....	16
Kulttuurlaž silttummuš, vuârrvaaktõs da õlmmummuš	16
Iijstes huõl âânmõš da aarg tääid	17
Määnglookkâmtäidd di teätt- da saaggtemteknolooglaž silttummuš.....	17
Vuässõõttmõš da vaaiktummuš	18
2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	18
3. Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur	20
3.1 Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõn o'hjeei vuâđđjurddi	20
Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õđđmen.....	21
Siõ'rre da vuârrvaaktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs	21
Vuässadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärvv.....	21
Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da ķiõllteâđstõs.....	22
Pue'rrvââjjam, staanvuõtt da ķeâl'jeei jie'llemnääl'.....	22
3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz	23
3.3 Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast.....	24
Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj	24
Määngsuârglaž õhttsažtuâjj	25
3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	25
4. Õuddpeâmm pedagooglaž tuâimmjem plaanmõš da čõõđ viikkmõš	27
4.1 Raam pedagooglaž tuâimmjummušest	27

4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš	28
4.3 Määngbeällsaž tuâjnnääl	28
4.4 Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan	29
4.5 Mättjem sue'rij	30
Ķiõli ree'ğges maai'lm	30
Määng hääm õlmmummšest	32
Mon da mi'jji õutstõs	33
Tu'tĳkääm da tuâimjiam muu pirrõõzzâst	34
Šõõddam, likkääm da õuddnam	35
4.6 Ķiõ'lle da kulttuu're kuulli tää'rĳab vuei'nnemkuu'lm	36
Kuõitĳiõllsaž õuddpeâmm	38
4.7 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	39
5. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj	40
5.1 O'hjeei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest	40
5.2 Õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğgen	41
5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeâmmast	42
5.4 Päärna õuddpeâmmplan tuärj äi'ğgen	42
5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	43
6. Vaajtõsmääinlaž pedagogi'ĳke le'be jii'jjesnallšem ĳiõčcmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmm	45
6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	45
7. Tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš õuddpeâmmast	46
7.1 Pedagooglaž tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš	46
7.2 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš	47

1. Õuddpeâmmplan vuâđ da pääiklaž õuddpeâmmplan

Õuddpeâmmplan vuâđ lij õuddpeâmm lää'jj¹ vuâđain Mätt'tõshalltõõzz u'vddem vä'lddkåaddlaž meärrõs, koon mie'ldd pääiklaž da pärnai õuddpeâmmplan raajât da õuddpeâmm viiggât čõõđ. Õuddpeâmmplan vuâđai raajmõõžž ohjjad jeä'rben õuddpeâmm lää'kk, ko'st šiõtteet pärnai vuõiggâdvuõđâst õuddpiõmmu di õuddpeâmm täävtõõzzin. Õuddmätt'tõs, koon šiõttâllu vuâđdmätt'tõslää'kk, lij vue'ssen õuddpeâmmast². Õuddmätt'tõõzz ohjjad Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđ.

Õuddpeâmm lij vue'ssen lää'dd škooultemriäšldõõggâst di tää'rkes podd pärnai šõddâm da mättjem pälggest. Peâmmjin lij vuõss-sájjsaž va'stteemvuõtt pärnai škoou'l'jummšest. Õuddpeâmm tuärjjad da tiuddad piärrji škoou'l'jemtuâj da va'sttad beä'lstes pärnai pue'rrvââjjmest.

Õuddpeâmm vä'lddkåaddlaž o'hjjeem jurddjen lij raajjâd õõutverddsaz õudldõõzzid õuddpiõmmu vuässõõtti pärnai tiuddvääldlaž šõddma, õuddnummša da mättjumša.

Õuddpeâmmplan vuâđai vue'lggemsââ'jjen lie pärnai šõddâmpirrõõzz da õuddpeâmm tuâimmjempirrõõzz muttâz. Lää'ssen vuâđain lie vä'lddum lokku lää'jjiõttummuž muttâz. Vuâđaid lij valmštõllum čõnstõkjoukkõhttsažtuâjast äü'kken äâ'nee'l õdšõmâs tu'tkķeem- da õõu'deemtuâj pu'httem aa'sšid.

Õuddpeâmmplanobbvuõtt lij kolmmtäss'saž. Tõt šâdd vä'lddkåaddlaž õuddpeâmmplan vuâđain, pääiklaž õuddpeâmmplanin di pärnai õuddpeâmmplanin.

1.1 Õuddpeâmmplan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt

Õuddpeâmmplan vuâđai tuâjjan lij tuärjjeed da ohjjeed õuddpeâmm jä'rjstummuž, čõõđ viikkõõžž da õõudâs viikkõõžž di õõu'deed kudd da õõutverddsaz õuddpeâmm teâuddjummuž pïrr jânnam. Õuddpeâmmain juu'rdet planmallaš da täävtõõzz meâldlaž škoou'l'jummšest, mätt'tõõzzâst da hââidast šõddi obbvuõđ, ko'st teâdd lij jeä'rben pedagogiikkâst³.

Õuddpeâmmplan vuâđain meä'rreet õuddpeâmm čõõđ viikkõõžž kõskksaž täävtõõzzin da siiskõõzzin, õuddpeâmm jä'rjsteei da pärnai peâmmji kõskksaž õhttsažtuâjast, mäâng sue'rij õhttsažtuâjast di pärnai õuddpeâmmplan siiskõõzzâst⁴.

Õuddpeâmmplan vuâđ lij õuddpeâmm jä'rjstee'jid juriidlanji õõlgteei meärrõs. Vuâđdä'sške'rjj âânn se'st meärrõõzzi lää'ssen ää'veei tee'kst obbvuõđ fi'ttjem diõtt. Juõ'kk låâgg lo'ppe lie norrum pääiklanji tu'mmeem ää'sš, kook ohjee pääiklaž õuddpeâmmplan raajmõõžž da õuddpeâmm čõõđ viikkõõžž. Õuddpeâmmplan vuâđain lij še vii'ttjum lää'jjseättma. Vii'ttjõõzzi jurddjen lij čiõlgeed vuâđdtee'kst õhttvuõđ lää'jjiõtteem vuõđdu.

Tân vuâđdä'sške'rjest juu'rdet **õuddpeâmm jä'rjstee'jen** kââ'dd, kâ'ddõhttâm le'be privaatt kääzkkõõz puu't'teei⁵. Peâmmi fi'ttõõzz äâ'net miârkkšõõvvâd pärnai puärraz le'be jee'res huõlteei.

¹ Õuddpeâmm lää'kk (540/2018)

² Vuâđdmätt'tõslää'kk (628/1998) da vuâđdmätt'tõsasetõs (852/1998)

³ Õuddpeâmm lää'kk 2 §

⁴ Õuddpeâmm lää'kk 21 §

⁵ Õuddpeâmm lää'kk 1 §

1.2 Pääiklaž õuddpeâmmplaan

Õuddpeâmm jä'rjstee'ji âlgg raajjâd da priimmâd vä'lddkâaddlaž õuddpeâmmplaan vuâdai mie'ldd pääiklaž õuddpeâmmplaanid. Õuddpeâmmplaan raajjâmõõlgtõs kuâskk še kââ'dd ha'ŋkķeem ää'v õuddpeâmmtuâim da kââ'dd vuâppâm päärnai privat pei'vvpäi'kķtuâim le'be privat piârpei'vvhâaid. Pääiklaž õuddpeâmmplaan lie õõlgtēē da tōid âlgg ärvvtõõllâd da õõu'deet. Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet raajjâd pukid tuâimmjemnaa'lid kuõskkjen (pei'vvpäi'kķtuâimm, piârpei'vvhâidd da ää'v õuddpeâmmtuâimm) le'be juõ'kķ tuâimmjemnâlla jeä'rben. Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt suâppâd rââst jä'rjsteeiraaji vuâllai õhttsažtuâjast õuddpeâmmplaan raajeen, ärvvtõõlee'n da õõudâs viiggee'n.⁶

Õuddpeâmmplaan raajât nu'tt, što tōt meä'rtââll, ohjjad da tuârjjad õuddpeâmm jä'rjstumuž pääiklanji. Plaan raajeen âlgg vä'ldded lokku pääiklaž jii'jjesnallšemvuõdīd, vuei'tlvaž pedagooglaž tie'ddi ää'šš, päärnai taarbid di tōn, mâi'd õuddpeâmm kuõskki ärvvtõõllâmteâd da oudeemtuâj lie pohttam mie'ldes. Pääiklaž plaan vuâi'tte tää'rķeed vä'lddkâaddlaž vuâdāid, leša tōk jie vuei't čorštâ'tted ni mõõn lāä'jj, asetõõzz le'be õuddpeâmmplaan vuâdai oudldem täävtõõzz le'be siiskõõzz.

Õuddpeâmmplaan raajjmen vää'ldet lokku jee'res pääiklaž tää'zzest tuejjuum plaan, mâ'te

- õuddpeâmm, päärnaid da piârrijid kuõskki plaan da tu'mmstõõgg
- õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuâdđmätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- vuei'tlvaž vuâdđmätt'tõ'sse valmšteei mätt'tõõzz mätt'tõsplaan
- päärnaisuõjjeemlää'jj meâldlaž päärnai da nuõri pue'rrvââjjamplaan⁷
- jeälõõttâmplaan⁸.

Õuddpeâmm jä'rjsteei âânn huõl tō'st, što õuddpeâmm tuâjjlažkâdda, peâmmjid di päärnaid uu'det vuei'ttemvuõd vuâssõõttâd pääiklaž õuddpeâmmplaan raajjma da ooudummša⁹.

Päärna šõddâm da mättjem pälggaz juâtkkjem da čââvasvuõd staanâm diõtt õudd- da vuâdđmätt'tõõzz õudsteei vuâssâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma da ooudummša. Pääiklaž õuddpeâmmplaan raajeen tue'jjeet õhttsažtuâj kââ'dd jee'res vaaldšemvuu'divui'm di sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl tuâjaid hâiddai ve'rġġnii'kķivui'm (lāâkk 3.3).

Õuddpeâmm jä'rjsteei preemm õuddpeâmmplaan jeä'rben lāä'ddkiõllsaž, ruõccķiõllsaž, sää'mķiõllsaž di taarb mie'ldd jee'res ķiõ'le uvddum õuddpeâmm vääras¹⁰.

Õuddpeâmm jä'rjsteei tuâjjan lij ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuâssõõttâd âlggbeällsaž tuâimmjumšes arvvtõõllma¹¹. Pääiklaž õuddpeâmm ärvvtõõllmõõžžâst vuei'tet äu'kķeed meersaž õuddpeâmm teâttâitt Varda¹² di Meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmķõõskõõzz ärvvtõõllmõõšmaterial da tää'zz indikaattoorid¹³. Ärvvtõõllmõõžž ķiõtt'tõõllât tää'rķben lāâggast 7.

⁶ Õuddpeâmm lāä'kķ 22 §

⁷ Päärnaisuõjjeemlää'kķ (417/2007) 12 § (1292/2013)

⁸ Lāä'kķ jeälõõttâm ooudâsviikmõõžžâst (1386/2010) 15 §

⁹ Õuddpeâmm lāä'kķ 20 §

¹⁰ Õuddpeâmm lāä'kķ 8 §

¹¹ Õuddpeâmm lāä'kķ 24 §

¹² Õuddpeâmm lāä'kķ 65-73 §

¹³ Lāä'kķ meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmķõõskõõžžâst (1295/2013); Õuddpeâmm tää'zz ärvvtõõllmõõžž vuâd da ra'vġõõzz, Meersaž škoou'l'jummuž ärvvtõõllâmķõõskõõžž čõõdtdõõzz 24:2018

1.3 Päärna õuddpeâmmplaan

Õuddpeâmmast joo'tti päärnast lij õuddpeâmmplää'jj staaâm vuõiggâdvuõtt vuâžžad plaanmallaš da täävtõõz meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõz da hââid. Tai tieu'ddem diõtt raajât juõ'kk pei'vvpääi'kest da piârpei'vvhââidast joo'tti päärnže õuddpeâmmplaan¹⁴. Päärna õuddpeâmmplaan vue'lğğemsââ'jjen â'lğğee lee'd päärna pue'rmõs¹⁵ da taarb. Pedagooglaž tuâimmjummsa pijât plaa'ne pââjas pijjum täävtõõzzid. Päärnai õuddpeâmmplaanin ou'dde puõ'tti täävtõõzzid vää'ldet lokku päärnažjoouk tuâim plaanummšest da raajmõõžžâst di mättjempirrõõzzi da tuâimmjummuškulttuur õõudummšest. Päärna õuddpeâmmplaan raajât päärna alteempoodd pei'vvpääi'kest le'be piârpei'vvhââidast. Plaan ta'rkstet pää'rn taarbi mie'ldd mie'rrkõõski, uu'ccmõssân õõut vuâra ee'jjest¹⁶.

Päärna õuddpeâmmplaanpro'sesse koll'je jee'res poodd. Pro'sesse vuässâ'tte päärna mätt'tõõžžâst, peâmm'mõõžžâst da hââidast va'sttii oummu õõoutsââ'jest peâmmain da päärnain. Pei'vvpaa'i'kin päärna õuddpeâmmplaan raajmest da čõõđ viikkâm ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad ooumaž, keä'st lij õuddpeâmm u'čtee'l ââ'ntemvuõtt. Õuddpeâmm sosionoom silttõõz jeärben päärnai da piârrii kääzkkâ'sttemriâššmõõžž toobdmõõžžâst vuei'tet äu'kkeed. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l vuässâ'tt päärna tuärjjõõz taarb, tuärjjeemtuâimi le'be tõi raajmõõžž ärvvtõõllmõ'sše taarb mie'ldd. Õuddpeâmm u'čtee'l ä'sštobddmõõžž vuei'tet ââ'nned piârpei'vvhââidast le'ddi päärna õuddpeâmmplaan raajmõõžžâst. Päärna õuddpeâmmplaan raajma vuässâ'tte taarb mie'ldd päärna õuddnummuž da mättjummuž tuärjjei ä'sštobddi le'be jee'res taarbšum vue'ssbeä'l¹⁷.

Päärna miõl da tuäivvjid âlgg se'lvvted da vä'ldded lokku päärna õuddpeâmmplaanpro'sessest¹⁸. Tuâjjlažkââ'dd va'stteemnalla lij oocçâđ šiõttlõs naa'lid päärna vuei'nnemkuu'imi čiõlğtem diõtt. Lij tä'rkk, što päärna peâmmi da tuâjjlažkââ'dd vuâmmšõõz da vuâinnmõõžž päärna õuddnem da mättjem pooddin di jooukâst tuâimmjummsšest vää'ldet lokku plaanâst.

Päärna õuddpeâmmplaan raajeen lij tä'rkk tobddâđ päärna silttummuž, aa'ppid, miõl kie'ssi aa'sšid di õhttnallaš taarbid. Lââ'ssen raajmõõžžâst vää'ldet lokku päärna kiõl'laž, kulttuurlaž da kiõččmõõžž meâldlaž tuâgga. Plaan raajeen le'be pei'vveen ââ'net äu'kken päärna vuei'tlvaž ääi'jab õuddpeâmmplaan di pedagooglaž dokumentâsttmõõžž (lââkk 4.2). Päärna õuddpeâmmplaa'ne registõllum täävtõõz čuä'jte tõn, mä'htt pedagooglaž tuâimin tuärjjeet päärna õuddnem, mättjem da pue'rvvâjjam.

Päärna õuddpeâmmplaa'ne pijât pââjas päärna vuei'tlvaž õuddnem da mättjem tuärjjõõz da tõn čõõđ viikkmõõžž¹⁹ (lââkk 5.4). Jos päärnast lij mii-ne ku'kesäiggsaž puõžžâlm, kââ'tt kai'bbai taalkâshââid, raajât su'ne tiõrvâsvuõđhuõlâst taalkâshââidplaan²⁰. Tõin vue'zzin ko taalkâshââidplaa'ne kuu'lli teâđ lie taarblaž päärna õuddpeâmm jä'rjstem diõtt, tõiđ kee'rjjet päärna õuddpeâmmplaa'ne²¹. Taalkâshââid raajmõõžžâst õuddpeâmmast suâvat pääiklanji.

Päärna õuddpeâmmplaan teâuddjummuž di päärna tuärjjõõz taarb, tuärjjõõz ri'jttjummuž da mie'rrmeâldlažvuõđ âlgg ärvvtõõllâđ, da plaan âlgg ta'rkstet uu'ccmõssân õ'htešt ee'jjest. Plaan âlgg kuuitâg ta'rkstet pâi, ko tõõz lij päärna taarbin puõ'tti mäinn.²² Alttõs plaan ta'rkstummša vuâitt pue'tted

¹⁴ Õuddpeâmmplää'kk 23 §

¹⁵ Õuddpeâmmplää'kk 4 §, HE 40/2018 vp: halltõõz čuä'jtõs ee'ttik-kâdda õuddpeâmmplää'kken da mättmen tõõz kuulli lââ'kken, lââkk 2.

¹⁶ Õuddpeâmmplää'kk 23 §

¹⁷ Õuddpeâmmplää'kk 23 § da HE 40/2018 vp s. 99

¹⁸ Õuddpeâmmplää'kk 23 §

¹⁹ Õuddpeâmmplää'kk 23 §

²⁰ Tiõrvâsvuõđhââidplää'kk (1326/2010) 8 §

²¹ Õuddpeâmmplää'kk 41 §

²² Õuddpeâmmplää'kk 23 §

päärnain reâuggai oummin le'be päärna peâmmjest. Päärna õuddpeâmmplaan ärvvtöõllmen ärvvtöõllmõš kuâskk jeä'rben tuâimmjem jä'rjstöõllmõõžžid da pedagogiikk teâuddmõõžž.

- päärna vuei'tlvânji taarbšem tuärjj (lääkk 5)
- vuei'tlvaž plaan taalkâshâidast
- päärnai, tuâjjlažkää'dd da peâmmji õõutsââ'jest suâppâm ää'sš
- plaan raajjma vuässõõttâm jee'res vuei'tlvaž ä'sštobddi
- teâtt tõ'st, kuä'ss plaan lij rajjum da ta'rkstum da kuä'ss plaan ta'rkstet e'pet o'dđest.

Päärna õuddpeâmmplaan älgg äâ'nned peeitast²³. Õuddpeâmmplää'jj mie'ldd päärna õuddpeâmmast va'stteei oummin da tuärjjõõž taarb, tuärjjõstuâimi le'be tõi raajjmõõžž ärvvtöõllmõ'sše vuässõõtti oummin lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad nu'bbsteez da luõvted nu'bb nobba di õuddpeâmm jä'rjstee'je da puutt'tee'je nõkam teâđaid, kook lie taarbla õuddpeâmm jä'rjstummuž, puutt'tummuž da tuärjjõõž ärvvtöõllmõõžž diõtt, peittastââ'nemõõlgtummšest huõlkani. Teâđseerd täävtõssân lij staanâd päärna ouddõõž mie'lddlaž õuddpeâmm teâuddjummuš.

Teâđi vuâžžmõõžž da ouddmõõžž pirrsaž šeâttmõš kuâskk še vue'jjid, koin päärnaž serdd kää'dd le'be privat kääzkkõspuutt'teei jä'rjstam õuddpeâmmast nuu'bb kää'dd le'be kääzkkõõžpuutt'teei jä'rjstam õuddpiõmmu le'be koin õuddpeâmmast see'rdet vuõssmätt'tõ'sse le'be vuâđđmätt'tõ'sse. Päärna ää'sšlažvuõtt õuddpeâmmast lij õlmlaž teâtt. Päärna õuddpeâmm jä'rjstummu'sše vuâitt kuuitâg ko'lljed teâđaid, kook lie peeitast õnnum.²⁴

1.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaan da päärna õuddpeâmmplaan raajât õuddpeâmmplää'jj meâldlanji õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji tän lääggast da jee'res sââ'jest täin vuâđain kovvuom täävtõõžžid da vuâđđjurddjid äâ'nee'l. Õuddpeâmmplaan vuâđain meârtõõlât juõ'kk vä'lddlaâgg looppâst, mäid pääiklaž õuddpeâmmplaanâst älgg kõõčcmõõžžâst äârrai läägg looppâst tu'mmeed da kovveed.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst vuei'tet äâ'nned vuâđđä'sštee'kst. Lij kuuitâg tä'rkk ää'veed da konkretisâ'stted tee'kst nu'tt, što tõt ohjjad da tuärjjad õuddpeâmm teâuddjummuž da oudâsviikkmõõžž pääiklanji. Pääiklanji vuei'tet raajjâd pääđplaan õuddpeâmm jee'res tuâimmvue'jjid. Pääiklaž õuddpeâmmplaanid vuei'tet raajjâd še jä'rjstee'ji õhttsažtuâjjan.

Pääiklaž õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd obnes le'be vuässas ju'n-a kää'dd, juâkkaz, joouk le'be tuâimmjemhääm kuõskkjen. Privat kääzkkõõž puu't'teei õuddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd õõudbeä'Inn peäggtum vuâđđjurddjivui'm le'be obb kääzkkõõž puu't'teei tuâimmjummuž kuõskkjen.²⁵ Pääiklaž plaan ärvvtõõlât mie'rrkõõski da tõn viiggât oudâs ärvvtöõllmõõžž vuâđald.

Pääiklaž plaan raajeen õuddpeâmm jä'rjsteei tummad,

- koi kiõlivui'm õuddpeâmmplaan raajât da priimât
- raajât-a õuddpeâmmplaan obnes le'be bie'kki jä'rjsteei, juâkkaz, joouk, tuâimmjemhääm kuõskkjen le'be vooudlaž plaanân
- määkam õuddpeâmmplaan raajõõž, aa'sši kiõtt'tõõllâmjä'rjstõõž da õlmmeemnää'l äâ'net

²³ Õuddpeâmmplää'kk 40 §

²⁴ Õuddpeâmmplää'kk 41 § di ouddmiârkkân lää'kk ve'rggnee'kk tuâim õõlmâsvuõđâst (621/1999) 24 §

²⁵ Õuddpeâmmplää'kk 22 §

- mõõn nalla õuddpeâmm tuâjjlažkâ'dd, päärna da peâmmai vuässâ'tte õuddpeâmmplaan raajjma, arvvtõõllma da ooudummša²⁶
- mõõn nalla õhttsažtuâjj õuddmätt'tõõzz, vuâđdmätt'tõõzz da sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tuâim ä'sštobddji di jee'res taarbšum õhttsažtuâjjkuei'mivui'm viiggât čõõđ õuddpeâmmplaan raajjmõõžžâst
- mõõn nalla pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđ, õuddpeâmm jee'resnallšem jä'rjstem nää'l, oudeem täävtõõzz di päärnaid kuõskki jee'res pääiklaž plaan vää'ldet õuddpeâmmplaan raajeen lokku
- mõõn nalla õuddpeâmmplaan raajât, mõõn nalla pääiklaž õuddpeâmmplaan teâuddjummuž ķiõččât da mõõn nalla tõn õõu'deet (ķiõčč še lããkk 7).

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet:

- päärna õuddpeâmmplaan raajjmõõzz proses päaiklaž vuei'nnemkuu'lmest. Deskriptâst meä'rtõõlât raajjmõ'sše, seu'rrjummuša da ärvvtõõllmõ'sše kuulli õhttsažtuâj da vasttõõzz õuddpeâmmplää'jj di tai vuâđdõõzzi meâldlanji
- õuddpeâmm peeitâst õnnum teâđai serddmõ'sše da vaajtummša kuulli vue'jj.

2. Tuâj õuddpeâmmast da takai täävtõõzz

Õuddpeâmm lij õhttsažkãaddlaž kãäzzkõs, mã'st lij mäãngaid tuâjaid. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed päärnai obbvãlddssaž šõddmõõžž, õuddnummuž da mättjummuž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm. Õuddpeâmm õõudâs veekk päärnai tää'ssãärv da õõutverddsažvuõđ da cõõggãtt čãrnummuž. Õuddpeâmmast mättjum teâđ da tääid raavee päärnai vuässadvuõđ di aktiivlaž tuâimmjeeivuõđ õhttsažkãã'ddest. Lãã'ssen õuddpeâmm tuârjjad peâmmjid škoou'l'jemtuâjast di vuei'tlvãstt sij vuässõõttmõõžž tuâjj-jie'llma le'be mätt'tõõttmõ'sše.

2.1 Õuddpeâmm jä'rjstummuz o'hjeei õõlgtõõzz

Kã'dd lij õõlgtum jä'rjsted õuddpeâmm nu'tt veiddsanji da nõkam tuâimmjemhããmaivui'm, ko kãã'ddest lij tarbb. Õuddpeâmm älgg põrggãd jä'rjsted lu'n kãäzzkõõzzi õõ'nnid da päaiklaž taarb va'sttii äãvaiããrramãi'gãgen²⁷. Õuddpeâmm vuei'tet õuddpeâmmplää'jj mie'ldd viikkãd čõõđ pei'vvpãi'ķķtuâimmãn, piãrpei'vvhãiddan le'be äã'võuddpeâmmtuâimmãn.²⁸ Lãã'jjest šioottuum päärna vuõiggãdvuõtt õuddpiõmmu kuãskk pei'vvpããi'ķkest le'be piãrpei'vvhããidast uvddum õuddpeâmm. Peãmmai tummad päärna vuässõõttmõõžžãst õuddpiõmmu. Õuddmätt'tõõzzãst joo'tti päärnast älgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttãd õuddpiõmmu tõnnalla ko lãã'ķķ oudvõõggãdvuõđ²⁹.

Kã'dd le'be kã'ddõhttãm vuãitt jä'rjsted õuddpeâmm jiõčč le'be ha'ņķķeed õuddpeâmmkãäzzkõõzzid õõlmãs le'be privat kãäzzkõõzzi puu't'tee'jest. Ha'ņķķe'mmen õuddpeâmmkãäzzkõõzzid jeãrrsin kãäzzkõõzzi puu't'tee'jin kãã'dd le'be kã'ddõhttãm älgg lee'd snãatnai tõ'st, što ha'ņķķuum kãäzzkõõzz va'sttee tõn täã'zz, koon oudldet va'stteei kãã'dd tuâimmjummušest. Õuddpeâmm jä'rjsteei va'sttãd tõ'st,

²⁶ Õuddpeâmmplää'ķķ 20 §

²⁷ Õuddpeâmmplää'ķķ 5 § 4 mom.

²⁸ Õuddpeâmmplää'ķķ 1 §

²⁹ Õuddpeâmmplää'ķķ 1 da 12 §

što tön ha'ŋk'keem kääzkköözz jä'rjstet õuddpeâmm kuõskki šiõttõõzzi di õuddpeâmmplaan vuâdai meâldlanji³⁰. Privat kääzkköözz puutt'teei ohjummšest, vuâ'pstummšest da vuâppmest va'sttee kää'dd tuâimmorgaan le'be tön meârreem ve'rġġneġ, vu'vddvaaldâšmve'rġġpäi'kk di Sosiaal- da tiõrvâsvuõttisue'rij lää'pp- da vuâppâmve'rġġpäi'kk³¹.

Kää'dd âlgg ââ'nned huõl tõi'st, što päärnaž vuâitt vuâžžad õuddpeâmm päärna jie'nŋkiõllân âârrai lää'dd, ruõcc le'be sää'm kiõlin.³² Jee'res kiõlin mie'rreet lâaggast 4.6.

Õuddpeâmm jä'rjstummuž o'hjeei õõlgtõõzzi vuâđđan lie Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk, õuddpeâmmllää'kk da õuddpeâmmast uvddum riikksuâvtõõzz asetõs³³ di õuddpeâmmplaan vuâđaid. Õuddpiõmmu suâvldet še vaaldâšmlää'jj³⁴ da lää'jj ve'rġġnee'kk tuâimmjem õõlmâsvuõđâst³⁵. Lää'ddjânnam vuâđđlää'jj mie'ldd ij ni ħeân vuâžž priimte'mes vuâđđõõttâmtea piijjâd jee'res sâjja sooggbeâl, ââ'jj, šâddvuõđ, ħiõl, âskldõõgg, väimmjurddi, miõl, tiõrvâsvuõđ, lää'mesvuõđ le'be ooumže õhtteei jee'res mäân diõtt³⁶. Õuddpeâmm jä'rjstummšest â'lġġe vä'ldded lokku še õõlgtõõzz, kook puâ'tte jee'res lää'jjeâttmõõžâst di meeraikõskksaž suâppmõõžin, koid Lää'ddjânnam lij čõnnõõttâm. Näkam lie jee'rab mie'ldd õõutverddsazvuõttlää'kk³⁷, tää'ssârvlää'kk³⁸, Euroop ooumažvuõiggâdvuõttisuâppmõš³⁹, ÕM päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõš⁴⁰, ÕM takai suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin⁴¹, ÕM čõõđtõs algmeerai vuõiggâdvuõđin⁴² di ÕM ħeâl'jeei õuddnem täâvtõõzz⁴³. Õuddpeâmm õõu'deet inklusiovuâđđjurddi meâldlanji. Puk päärna vuâi'tte vuâssõõttâd õõutsââ'jest õuddpiõmmu âârħani ħidd õuddmiârħkân tuârj taarbin, lää'mesvuõđâst le'be kulttuurlaž tuâkksest.

Ko päärnaž taarbâš õuddnummšasas da pue'rrvââjjmasas tuârjjõõzz da vuâžž sosiaal- da tiõrvâsvuõđ tuârjjeemtuâimid da kääzkkõõzzid, suâvvtet sosiaalhuõll-lää'jj⁴⁴, lää'mesvuõđ vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuârjjâmtuâimin u'vddum lää'jj⁴⁵, šõddâmväkksai spesiaalhuõlâst u'vddum lää'jj⁴⁶ da tiõrvâsvuõđhuõl-lää'jj⁴⁷ di mâi'd sosiaal- da tiõrvâsvuõđhuõl kääzkkõõzzin nuu'bb â'rnn lää'jjest šiõtteet.

Õuddpeâmm vä'lddkââddlaž täâvtõõzzin šiõtteet õuddpeâmmllää'jjest. Täâvtõõzz ohjee vuâđai di päâiklaž da päärna õuddpeâmmplaan raajjmõõžž, čõõđ viikkmõõžž da ârvvtõõllmõõžž.

Õuddpeâmmllää'jj⁴⁸ mie'ldd õuddpeâmm täâvtõõssân lij

- 1) õõu'deed juõ'kk päärna ââ'jj da õuddnem meâldlaž obbvâlddsaz šõddmõõžž, õuddnummuž, tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam;

³⁰ Õuddpeâmmllää'kk 5 § 2 mom.

³¹ Õuddpeâmmllää'kk 52 §

³² Õuddpeâmmllää'kk 8 § da HE 40/2018 vp s. 89

³³ Riikksuâvtõõzz asetõs õuddpeâmmast (753/2018)

³⁴ Vaaldâšmlää'kk (434/2003)

³⁵ Lää'kk ve'rġġnii'kki tuâimmjem õõlmâsvuõđâst (621/1999)

³⁶ Lää'ddjânnam vuâđđlää'kk (731/1999) 6 §

³⁷ Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014)

³⁸ Lää'kk neezni da âummai kõskksaž tää'sšâârvast (609/1986)

³⁹ Euroop ooumažvuõiggâdvuõttisuâppmõš 1990

⁴⁰ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

⁴¹ ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin 2007

⁴² ÕM čõõđtõs algmeerai vuõiggâdvuõđin 2007

⁴³ ħeâl'jeei ouddnem täâvtõõzz – Agenda 2030. ÕM õõlmâs-sââbbar 2015

⁴⁴ Sosiaalhuõll-lää'kk (1301/2014)

⁴⁵ Lää'mesvuõđ vuâđald jä'rjstum kääzkkõõzzin da tuârjjâmtuâimin u'vddum lää'kk (380/1987)

⁴⁶ Lää'kk šõddâmväkksai spesiaalhuõlâst (519/1977)

⁴⁷ Tiõrvâsvuõđhuõl-lää'kk (1326/2010)

⁴⁸ Õuddpeâmmllää'kk 3 §

- 2) tuärjjeed päärna mättjem õudldõõzzid da õõu'deed jie'llemâkksaž mättjummuž da škouultem tää'ssäärv čõõđ viikkmoõžž;
- 3) viikkâd čõõđ päärna siõ'rre, liikkumša, čeäppõõzzid da kulttuurä'rbbvuõ'tte vuâđđnee määngbeällsaž pedagooglaž tuâimmjummuž da vuei'tlvâ'stved miõttlõs mättjummušid;
- 4) ainsmä'tted õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž õuddpeâmpirrõõzz;
- 5) staanâd päärna ci'sttjeei tuâimmjemnääl da kuu'kkmoõzz mie'ldd põõšši vuârrvaiktemkõskvuõđid päärnai da õuddpeâmtuâjlažkää'dd kõõsk;
- 6) u'vdded pukid päärnaid õõutverddsaz vuei'ttemvuõđid õuddpiõmmu, õõu'deed õõut-tää'ssvuõđ da soogbie'li tää'ssäärv di u'vdded vaalmâsvuõđid fi'ttjed da ci'sttjed takai kulttuurä'rbbvuõđ di juõ'kk kiõl'laž, kulttuurlaž, âskldõõgg da kiõččmoõžž meâldlaž tuâggga;
- 7) vuei'nned päärna jii'jjesnallšem tuärj taarb da jä'rjsted meä'rmeâldlaž tuärj õuddpeâmmast taarb šõõddee'n määngsuârglaž õhttsažtuâjast;
- 8) õõu'deed päärna õhttsažtuâjj- da vuârrvaiktõstääidaid, õõu'deed päärna tuâimmjummuž verddsaz jooukâst di vuâ'psted eettlanji va'sttõsvuõđlaž da keäll'jeei tuâimmjummuša, jeârssi ci'sttjummuša da õhttsažkää'dd vuâzzlažvuõ'tte;
- 9) ainsmä'tted päärna vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd da vuâžžad vaaikted jii'jjes kuõskki aa'sšid;
- 10) tuâimmjed õõutsââ'jest päärna di päärna puârssin le'be jee'res peâmmjin päärna tää'ssteâdssaž õuddnem da tiuddvâldlaž pue'rrvââjjam pue'rmõsân di tuärjjeed päärna puârraz le'be jee'res peâmmai škouu'l'jemtuâjast.

Õuddpeâmm jä'rjstee'jest lij õõlgtõs mušttled peâmmjid õuddpeâmm täävtõõzzin da tuâimmjummušest tõn jee'res tuâimmjemhäämain. Peâmmjid jä'rjstet vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd da vaaikted päärna õuddpeâmm planma, čõõđ viikkma da arvvtõõllma. Lää'ssen peâmmjid jä'rjstet mie'rrkõõski vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd pääiklaž õuddpeâmm planma da arvvtõõllma da juâkksi õuddpeâmm planma da arvvtõõllma.

Päärnai vuâssõõttmõš õuddpiõmmu vaajtâäll piârri va'lljeem, päärnai lää'jjest šiõttuum vuõiggâdvuõđ da õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg mie'ldd.⁴⁹ Tãn âlgg vä'ldded lokku pääiklaž plaani raajmõõžžâst.

Õuddpeâmmast mättjempirrõs âlgg lee'd õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei di tiõrvvsallaš da staanlaž päärna ââ'jj da õuddnummuž lokku vää'ldee'l. Tuâimpäi'kk da tuâimmneäv v'lggä lee'd vue'kkõs, da tõin âlgg vä'ldded lokku cõõggte'mes jââttmõõžž⁵⁰. Pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhääidast joo'tti päärnže âlgg ta'rjjeed to'lmmež porrmõõžž. Poorrâmpoodd â'lggä lee'd meä'rmeâldlanji jä'rjstum da ohjuum.⁵¹ Õuddpeâmm lij âskldõõggin, kiõččmoõžžin da peällõkpolitiikin čõnnsate'mes. Õuddpeâmm ij vuâžž ââ'nned kauplaž vaaiktem kanaalân. Nu'bbnallšem pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem kiõččmõšše vuâđđõõvvi õuddpeâmm ta'rkkeet lãâggast 6.

Õuddpeâmmast ââ'net tuâjlažkää'dd ââ'ntemkai'bbjõõzzin da meett'tummšest uvddum šiõttõõzzid⁵². Kää'dd ââ'nnemnalla âlgg lee'd õuddpeâmmast oçndõõtti taarb mie'ldd spesiaalpäärnaikaardâsu'čtee'l õuddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääzzkõõzzid⁵³. Tuâjlažkää'dd ââ'nnemvuõđi kuõskki se'rddemšeâttmõõžžin šiõtteet õuddpeâmlää'jest⁵⁴.

Õuddpeâmmast vää'ldet lokku tuâjjsuõjllummuša da staanvuõ'tte šiõtlmid, personteâđai kiõtt'tõõllmõõžž da teâttuõi kuõskki šiõtlmid di päärnaivui'm tuejee'ji reä'kkõstuâgga se'lvvtummuž o'hjeei lää'jj. Päärnaid suõjjeet viõkkvää'ldet, keeu'summšest da jee'res heâmmummšest planmallaš cõõggõõttmõõžž di vuõigg

⁴⁹ Õuddpeâmmllää'kk 12 ja 19 §

⁵⁰ Õuddpeâmmllää'kk 10 §

⁵¹ Õuddpeâmmllää'kk 11 §

⁵² Õuddpeâmmllää'kk 25 – 33 § da 75 § da riksuâvtõõzz asetõs õuddpeâmmast (753/2018)

⁵³ Õuddpeâmmllää'kk 25 §

⁵⁴ Õuddpeâmmllää'kk 75 §

kässjõõttmõõžž mie'ldd (Lååkk 3.1)⁵⁵. Staanvuõđ oudummuž âlgg lee'd plaanmallaš da mie'rrkõõski ärvvtõllum.

Kå'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjstee'n tuâimmjed õhttsažtuâjast mätt'tõõžžâst, liikkummšest da kulttuurlaž, sosiaalhuõlâst, päärnai suõjjlumšest, vuä'pstõktuâimast da jee'res tiõrvâsvuõttthuõlâst va'stteei di jee'res taarbšum vue'ssbie'livui'm.⁵⁶ Õuddpeâmm tuâjjlažkåå'dd õõlgte še šiotlâlm, kook kue'skķe sosiaalhuõllkääžzkõõžžid vuä'pstummuž da päärnaisuõjjlemi'lmmtõõžž raajjmõõžž⁵⁷.

2.2 Õuddpeâmm tuâimmjemhääm

Õuddpeâmm tuâimmjemhääm lie pei'vvpai'kķtuâimm, piârpei'vvhåidduâimm di ää'võuddpeâmmtuâimm⁵⁸. Õuddpeâmmplään vuâđai täävtõõžž ohjee pukid õuddpeâmm tuâimmjemnaa'lid. Õuddpeâmmplään meä'rtõõllât, mõök lää'jj vue'zz kuõ'skķe ää'võuddpeâmm⁵⁹. Õuddpeâmm tuâimmjemhääm järne nuu'bbineez. Ouddmiârkkân mättjempirrõõžž, resuurs, tuâjjlažkåå'dd škoou'l'jummuš da ââ'ntemõõlgtõõžž, tuâjjlažkåå'ddraajâs, päärnai joouki šorradvuõtt di päärnai da tuâjjlažkåå'dd kõskksaž mettkõskkvuõtt vaajtâ'le. Jee'res tuâimmjemhaa'mi jii'jjesnallšemvuõđ vää'ldet lokku pääiklaž õuddpeâmmplään raajjee'l da täävtõõžžid ta'rkķeet tuâimmjemhaa'mi mie'ldd.

Lij ta'rkķ, što peâmmai vuäžža nokk teâđ puki tuâimmjemhäämai siiskõõžžin da jii'jjesnallšemvuõđin. Kå'dd âlgg jä'rjsted ohjjummuž da vuä'pstõõžž peâmmjid õuddpeâmmkääžzkõõžžin, kook lie vuäžžamnalla. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstõõlât tõn pirr, mii õuddpeâmm tuâimmjemhäämm da veeidasvuõtt va'sttad päärna taarbid da ouddõõžž. Vuä'pstõõžž da ohjjummuž uu'det kääžzkõõžžid oožžõõđee'n di te'l, ko päärnaž lij ju'n õuddpeâmmkääžzkõõžžin se'st.⁶⁰

Pei'vvpai'ķin čõõđ vikkum õuddpeâmm lij tääu'jmõs õuddpeâmm tuâimmjemhäämain. Pei'vvpai'ķin tuâimmjummuš šâdd jooukin. Päärnai jooukid vuei'tet raajjâd jee'res naa'livui'm vää'ldet lokku õuddmiârkkân päärnai ââ'jj, vue'bbžid le'be tuârj taarb. Joouk â'lğģee lee'd pedagooganji vue'kķsõs da tõi raajjmõõžžâst vää'ldet lokku tuâjjlažkåå'dd mittu da joouki šoormõs šorradvuõtte šiotlmid⁶¹. Pei'vvpai'ķi tuâjjlažkåå'dd määngämmtallašvuõtt lij nahccân kudd õuddpeâmmast, ko puki siltummuš lij ââ'nnmest di va'sttõsvuõđ, tuâj da ämmatruol šâ'dde meä'rmeâldlanji. Pei'vvpai'ķin âlgg lee'd tuâimast va'stteei jåå'dteei⁶².

Õuddpeâmmplään kķ pââjad pedagogiikk miârktõõžž da seâmmast õuddpeâmm u'čtee'li da spesiaalu'čtee'li pedagooglaž va'sttõsvuõđ⁶³. Tiuddva'sttõs päärnai joouki tuâimmjem plaanmõõžžâst, tuâimmjem plaanmallašvuõđ da täävtõõžžmeâldlažvuõđ teâuddjumšest di tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da

⁵⁵ Õuddpeâmmplään kķ 10 §

⁵⁶ Õuddpeâmmplään kķ 7 §

⁵⁷ Sosiaalhuõll-lää'kķ 35 § (1301/2014) da päärnaisuõjjlemilää'kķ 25 da 25 a § (88/2010 da 1302/2014)

⁵⁸ Õuddpeâmmplään kķ 1 §

⁵⁹ Õuddpeâmmplään kķ 1 §

⁶⁰ Õuddpeâmmplään kķ 4 a 16 §

⁶¹ Õuddpeâmmplään kķ 34-36 §

⁶² Õuddpeâmmplään kķ 25 §

⁶³ Õuddpeâmmplään kķ 2, 25 da 35 §

õoudummšest lij õuddpeâmm u'čtee'lin. Õuddpeâmm u'čtee'l, spesiaalu'čtee'l, sosionoom, päänaihoi'ddjeei da jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkâ'dd õõutsââ'jest plää'ne da ve'kke čõõđ tuâimmjummuž.

Piârpei'vvhâidd lij u'cc jooukâst čõõđ vikkum õuddpeâmm. Tõn jä'rjstet hâiddai le'be päärna piârpei'vvpääi'kest, kää'tt vuäitt lee'd privatdomm le'be mii-ne jee'res dommnallšem hâiddpäi'kk⁶⁴. Piârpei'vvhâaid vuei'tet jä'rjsted õõut le'be kuei't hoi'ddjeei čõõđtam le'be spesiaalšõddmõõžžâst kooum hoi'ddjeei õõutsââ'jest čõõđtam õuddpeâmm⁶⁵. Piârpei'vvpai'ki tuâjjlažkâ'ddmeä'rest di päänai joouki raa'jjeen âlgg vä'ldded lokku lää'mes da jee'resnalla tuärjõõžž taarbšeei päärna⁶⁶. Piârpei'vvhoi'ddjeei va'sttee jii'jjes joouk tuâimmjummušest. Pedagooglaž jää'dtummuš da tuâim ohjjummuš tuärjjad piârpei'vvhâiddai täävtõõžžmeâldlaž tuâimmjem planmõõžž da čõõđ viikkmõõžž.

Ää'võuddpeâmmtuâim čõõđ viikkmõš da teaddpäi'k vaaitâ'le õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõggi mie'ldd. Ää'võuddpeâmmtuâim vuei'tet jä'rjsted õuddmiärkkân siõrrke'dd- le'be kruuggtuâimman. Tuâimmjummuš lij ohjuum da täävtõõžž meâldlaž. Ää'võuddpeâmmtuâim vuäitt ta'rjjeed õuddmiärkkân âlggan âärmõõžž, siõr, čeäppõs- le'be liikkeemškoou'l'jummuš. Lää'ssen ää'võuddpeâmmtuâim vuäitt ta'rjjeed peâmmjid ohjuum õõutsââ'jest âärmõõžž päänaiuvui'm di jee'res sosiaal'laž kontaktid. Ää'vtuâim âlgg lee'd plannum, što õuddpeâmmllää'jj täävtõõžž vuei'tet vä'ldded tõ'st lokku. Täävtõõžžid â'lggä vä'ldded tõn pue'rben da veei'dben lokku, mõõn mie'rrkõskksubun da tääu'jab päärna vuässâ'tte tuâimma. Tuâim šlaai mie'ldd snäätnei täävtõõžž vuei'tte teaddjed jeänab ko jee'res⁶⁷.

Vuârrhâaid âlgg jä'rjsted taarb mie'ldd päänže, kää'tt tõn taarbâž peâmmai tuâjast jäättmõõžž le'be mätt'tõõttmõõžž diõtt. Vuârrhâaid vuei'tet jä'rjsted jeä'kkääi, neä'ttel-looppi da iinni pei'vvpäi'kktuâimman le'be piârpei'vvhâiddân. Vuârrhâaidâst päänai vuässõõttmõš õuddpiõmmu ij täuaja leäkku samai mie'rrkõskksaž. Tãn âlgg vä'ldded lokku pedagogiiglaž tuâim planummšest da čõõđtummušest⁶⁸.

2.3 Õuddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälggsest

Õuddpeâmm lij tää'rkes vue'ss päärna vuõrsmummšest da mättjummušest. Õuddpeâmm raajj vuâđ ää'jjepei'v mättjummuša. kõskksaž päänai da si'jji piârrijid kuõskki kääzkkõs, koožž jäänmõs päänain vuässâât õuddâl mättõõlgtõõžž ä'lggem. Päärna po'hte õuddpiõmmu mie'ldes ääi'jab jie'llemkiõččlâsttmõõžžid, ko'st miärkteei tuejee'jen lie peâmmji da päänai kõskksaž vuârrvaiktõs- da miõlstoõvvâmkkõõsk. Tuâjjlažkâ'dd tuâjjan lij čuõlmmâd oskkum kõõsk päänže. Peâmmji da tuâjjlažkâ'dd kõskksaž õhttsažtuâjj pohtt päänai jie'llma juätkkjeeivuõđ da staanvuõđ. Päärna õuddpeâmm täävtõõžžin suâppmen tää'rkes ä'sšen lij ääv, äärv u'vddi da tää'ssverddsäž kaunõõttmõš. Õhttsažtuâjj mie'rrkõõski lij kõskksaž päi'kest, što piârri da tuâjjlažkâ'dd õhttsaž škou'l'jemtuâjast šâdd päärna beä'lest miõllõs obbvuõtt.

Pä'rnnpoodd miärktõõžž fi'ttjummuš di teâttmõš päänai šõddâm, ouddnem da mättjem pirr lie pedagooglaž tuâimmjem vuâđ. Seâmma tää'rkes ä'sšen lij tobddâd juõ'kk päänâž da vä'ldded lokku suu jii'jjesnallšem õuddnummuž. Päärna tobddmõš oudldâstt põõšši vuârrvaiktõõžž tuâjjlažkâ'dd da päänai kõõsk⁶⁹.

Õuddpeâmm da tõõžž kuulli õuddmätt'tõõžžâst di vuâđdmätt'tõõžžâst šâdd päärna õuddnem da mättjem beä'lnn čioõlggsanji ouddnee obbvuõtt da vuâđđ jie'llemâkksaž mättjummuša. Kudd obbvuõđ

⁶⁴ Õuddpeâmmllää'kk 1 §

⁶⁵ Riikksuâvtõõžž asetõs õuddpeâmmast (753/2018) 2 §

⁶⁶ Õuddpeâmmllää'kk 38 §

⁶⁷ Õuddpeâmmllää'kk 3 § 2. mom. HE 40/2018 vp, s. 85

⁶⁸ Õuddpeâmmllää'kk 13 §

⁶⁹ Õuddpeâmmllää'kk 3 § 1 mom. 5. päi'kk

vue'lggemsâ'jjen lij, što õuddpeâmm di õudd- da vuâđdmätt'tõõzz tuâjjlažkâ'dd tåbdd škoolriâšldõõgg di tõn jee'res pooddi kõskksaž täävtõõzzid, jii'jjesnallšemvuõđid da vue'jjid. Päärnai pue'rrvââjjam di õuddnem da mättjem soojjâm diõtt še se'rddempoodid plaanât da tõid kiõččât.

Õuddpeâmm jä'rjsteei peejj õhttsažtuâj raajõõzzid da teâđ se'rddem vue'jjid, kooi veäkka serddmõõžž pääi'kest õuddpiõmmu, õuddpeâmm äi'gğen di õuddpeâmmast õuddmätt'tõ'sse da to'ben vuâđdmätt'tõ'sse lie samai soojjâl. Se'rddempoodin tuejjeet peâmmjin õhttsažtuâj päärna pue'rmõõzz meâldlanji. Teâđai se'rddmest vuei'tet ââ'nned õuddpeâmm äi'gğen norrum dokumee'ntid, koin kovveet päärna õuddnummuž da mättjummuž, di päärnze rajjum õuddpeâmmplaan. Teâđ serddmõõžžâst ââ'net viõggâst âârrai šiõttõõzzid.⁷⁰

2.4 Ärvv-vuâđđ

Õuddpeâmmplaan vuâđai ärvv-vuâđ takaivuâđđjurddjen päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt, päärna vuõiggâdvuõtt pue'rrvââjjma, huõllââ'nma da suõjjlumša, päärna miõl lokku valddmõš di õõutverddsaz da tää'ssärvvsaz âânnmõõžž õõlgtõs da päärna čårstemkiõld ÕM Päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõõžž⁷¹, õuddpeâmmllää'jj⁷² da ÕM lää'mes oummi vuõiggâdvuõđid kuõskki õõlmâs-suâppmõõžž meâldlanji⁷³.

Pä'rnnpoodd jiõččärvv

Õuddpeâmm tuâjjan lij suõjjled da õõu'deed päärnai vuõiggâdvuõđ šiõgg da staañlaž pä'rnnpo'dde. Õuddpeâmm vuâđđan lij fi'ttjõs pä'rnnpoodd jiõččärvvast. Päärnaž lij o'dinakai da kaallšõs nõkkmen ko son lij. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šõddâd kullum, vuõinum, lokku valddum da fi'ttjum jiõččnes di õutstõõzz vuâzzli'žžen.

Ooumžen šõddmõš

Õuddpeâmm vuâđđan lij jie'llem, keall'jeei jie'llemnää'l da ooumažvuõiggâdvuõđi ci'sttjummuš di ooumažäärv čuõz3te'mesvuõtt. Tuâjjlažkâ'dd tuârjjad päärnai šõddmõõžž ooumažvuõ'tte, koon kovvad põrggmõš tuõttvuõ'tte, pue'rrvuõ'tte da mooččâdvuõ'tte di vuõiggâdvuõđlažvuõ'tte da räauha. Õuddpeâmmast uu'det äärv čuõvtummša, mii kuâstai nää'lest šiõttõõttâd jiõccses, jee'res oummid, pirrõ'sse da tiõttu di nää'lest da täättast tuâimmjed vuõ'i'gğest. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaid tuâimmjed ärvv-vuâđ meâldlanji di sagstõõllâd äärvai da maalli pirr. Õuddpeâmmast keeu'summuž, rasiism le'be viõkkvää'ld jeä't primmu ni måkam häämast jeä't-ka ni keä'st.

Päärna vuõiggâdvuõđ

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmmeed jii'jjes, miõlâs da jurddjeez di šõddâd fi'ttjum tõi õlmmeemnaa'li mie'ldd, kook su'st lie. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šiõgg mätt'tõ'sse, huõl ââ'nma da älsmõ'tti maacctõ'sse. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt siõ'rre, mättjed siõree'l da rämmšed mättjum aa'sšin di raajjâd fi'ttjõõzz jijstes, identitee'ttest da maai'llest jii'jjes vue'lggemsõõ'ji meâldlanji. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õhttsallašvuõ'tte da jou'kke kuullmõ'sše. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad teâđ määngbeallsanji, kiõtt'tõõllâd tobddmõõžžeez da risttreeidaid di kiõččlâ'stted da mätt'tõõllâd odđ aa'sšid.⁷⁴

Õõutverddsazvuõtt, tää'ssärvv da määngnallšemvuõtt

Õuddpeâmm õõu'deed lää'dd õhttsažkââ'dd demokraattlaž äärvaid, mâ'te õõutverddsazvuõđ, tää'ssäärv da määngnallšemvuõđ. Päärnain älgg lee'd vuei'ttemvuõtt õõu'deet tääideez da tuejjeed va'lljumšid

⁷⁰ Ouddmiârkkân õuddpeâmmllää'kk 40-42 §

⁷¹ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

⁷² Õuddpeâmmllää'kk 20§

⁷³ ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummi vuõiggâdvuõđin 2007

⁷⁴ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989

õuddmiârkkân sooggbeä'lest, šâddvuõđâst, kulttuurtaâkksest le'be jee'res ooumže õhttnei mäainain kïdd âârĳani. Tuâjjlažkâ'dd âlgg raajjâd mäangnallšemvuõđ ci'sttjeei toobdâlm. Õuddpeâmm šâdd mäangnallšem lâä'dd kulttuurä'rbbvuõ'tte, kââ'tt vuäžž häämas pärnai, si'jji peâmmji di tuâjjlažkâ'dd vuârrvaiktõõžžâst.

Piârrji mäanghämmsažvuõtt

Ämmtallaš, ääv da ci'sttjeei šiõttõõttmõš mäanghämmsaž piârrjid da piârrji jee'resnallšem ĳiõlid, kulttuurid, ĳiõččmõõžžid da âskldõõggid, ä'rbbvuõđid di škoou'l'jemvuäinmõõžžid räajj õuddõõžžid šiõgg škoou'l'jemõhttsažtuõjju⁷⁵. Pärnai piâridentitee'tt da piârkõõskid tuârjeet nu'tt, što pärnaž vuäitt tobdâd kaallšen jii'jjes piârri.

Tiõrvsallaš da ĳeäll'jeei jie'llemnääl

Õuddpeâmm tuâjjan lij vuä'psted pärnaid tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam õõu'deei jie'llemnaa'lid. Pärnaid ta'rjeet vuei'ttemvuõđid õõu'deet tâbdtäideez da esteetlaž jorddmõõžžâs. Õuddpeâmmast tobdstet da ââ'net ĳeäll'jeei jie'llemnääl vuâđjurddjid nu'tt, što sosiaal'laž, kulttuurlaž, šeäštlõs da ekolooglaž vuâlladvuõđ vää'ldet lokku. Õuddpeâmm räajj vuâđ ekososiaal'laž čuõvtõ'sse nu'tt, što ooumaž fi'ttai ekolooglaž ĳeäll'jemvuõđ lee'd õuddõs sosiaal'laž ĳeäll'jemvuõtt da ooumažvuõiggâdvuõđi čõõđ mõõnma.

2.5 Mättjemfi'ttjõs

Õuddpeâmmplan vuâđđ lij rajjum vuõđđu mättjemfi'ttjõõžžâst, koon mie'ldd pärna šâ'dde, ouddne di mättje vuârrvaiktõõžžâst jee'res ooumvui'm da â'lddpirrõõžzin. Mättjemfi'ttjõõžž vuâđđan lij še vuäinmõš pärnast aktiivlaž tuâimmjee'jen. Pärna lie šõddâm räa'jest teâđstõõlli da haa'lee mättjed õđđ, ĳeârdeed da nobsted aa'sšid. Mättjummuš lij obbvâlddsaz da tõt lij juõ'ĳĳ â'rnn. Tõ'st õhttne teâđ, täaid, tuâimmjummuš, tobdmõõžž, aiccvuâmmšummuž, vaardlaž ĳiõččlâsttmõõžž, ĳiõll da jorddmõš. Mättjummuž šâdd jee'rab mie'ldd pärnai ta'rĳstõõlee'n pirrõõžž di jeeu'žee'l jeârri tuâimaid. Pärna mättje še siõree'l, liikkee'l, tu'tĳkee'l, jee'resnallšem tuejjõõžžid tuejjeel, jii'jjes õlmmeel di tuâimmjummušest, ko'st lie čeäppõõžž vuâđđan.

Õuddpeâmmast mättjem vue'lĳĳemsââ'jjen lie pärnai ääi'jab ĳiõččlâsttmõõžž, si'jji miõllĳie'ssem päai'ĳ da siltummšes. Lij ta'rĳĳ, što õđđ mätt'tõõllâm vue'lñn âarrai aa'sšin lij õhttvuõtt pärnai ouddnei vaalmâšvuõđid di jee'res ĳiõččlâ'ttem-maailma da kulttuurtaâggže. Pärna mättje pue'rmõssân puârast vââjjmen da tobdmen âârmes staañli'žžen. Miõttlõs tâbdt ĳiõččlâsttmõõžž da vuârrvaiktemkõskkvuõđ õõu'deei mättjummuž. Verddsõsjoukk da tâbdt õutstõ'sse kuullmõõžžâst lie pärna mättjem da vuâssadvuõđ beä'lñn kõskksaž ää'sš. Pärnai âlgg vuäžžad mättjummuš tuâjjlažkâ'dd ohjjummuž da tuârj. Pärnai miõl ĳie'ssi, täävtõõlli da šiõttlânji va'žžlõs tuâimmjummuš älsmâtt mättjed lââ'zz. Juõ'ĳĳ pärna âlgg vuäžžad õ'nnstummšid da räämm jii'jjes tuejjummušest di jijstes mättjee'jen.

Siõrrmõš lij õuddpeâmmâkksaž pärnai mättjummuš miârkteei ä'sš. Tõt lij pärna motivõ'stti da räämm u'vddi tuâimmjummuž, ko'st pärna seâmmast mättje mäangaid täaidaid da pâ'ste vä'lidded teâđ. Õuddpeâmmast âlgg fi'ttjed siõrrmõõžž jioččärvv pärnže di tñn pedagooglaž miârktõs mättjummušest da pärnai obbvâlddsaz õuddnummušest da pue'rrvââjjmest.

2.6 Pedagooglanji teâddnam škoou'l'jem, mätt'tõõžž da hâaid obbvuõtt

⁷⁵ Õuddpeâmmplää'ĳĳ 3 § 1 mom. 6 päi'ĳĳ

Õudpeâmmplan vuâđain pedagogiikk vuâđđan lij meä'rtõllum ärvv-vuâđđ, fi'ttjõs pärnast, pä'rnnpooddâst di mä'ttumšest. Pedagogiikk juu'r det mä'ngtiõđlaž, jeä'rben škoou'l'jem- da õudpeâmmtiõđlaž tiõttu vuâđđneei, ämmtallanji jâä'dtum da ämmat-tuâjilažkää'dd čõõđ viikkâm planamallaš da täävtõõz meâldlaž tuâimmjummuž pärnai pue'rrvââjiam da mä'ttem tieu'ddma. Tõt kuâsttai õudpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, mä'ttempirrõõzzin di škoou'l'jem, mä't'tõõz da hâaid obbvuođâst. Pedagogiikk teädd õudpeâmm obbvuođâst oudldâstt pedagooglaž ä'sštobddmõõž⁷⁶ di tõn, što tuâjilažkää'ddest lij õhttsaž fi'ttjõs tõ'st, mõõn nalla pärnai mä'ttummuž da pue'rrvââjiam vuei'tet pue'rmõõz mie'ldd õõu'deed.

Õudpeâmm šâdd tuâjilažkää'dd, pärnai da pirrõõz vuârvaaiktõõzzâst, ko'st škoou'l'jumšest, mä't'tõõzzâst da hâaidast šâdd čââvas obbvuođt. Täid koolm vuâlladvuođ vuei'tet ta'rktõõllâd fi'ttjõõzzin pääđai ä'sšen, leša takai tuâimmjumšest tõk čõnnâ'tte õ'hte. Tât vuei'tlvâstt tiuddvâldlaž äldnemnääl pärnai šõddâm, õuddnem da mä'ttem õõudumšest. Škoou'l'jummuš, mä't'tõs da hâidd teäddne jee'resnalla jee'res äkksai pärnai tuâimmjumšest di õudpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain.

Škoou'l'jummuš lij tuâimmjummuž, koon mie'ldd kulttuurlaž äärv, nääl da noorm juätkkje, hämmne da ođđsmä've. Beä'lstes škoou'l'jem täävtõs lij se'rdded kulttuurä'rbbvuõđ di ta'rkken õnnum äärvaid da traditoid puõ'tti puõlvvõ'kkē. Škoou'l'jem veäkka vuä'pstet pärnâid õlmmeed jii'jes miõl da ärvvõõllâd kriittlanji vaaldšeei ju'rddem- da tuâimmjemnaalid di tuâimmjed eettlanji keäl'jeei nalla. Škoou'l'jummuž čuõvtentuâjjan lij ohjjeed teäđstee'l pärnai jii'jesnallšem identitee'tt šõddmõõž nu'tt, što pärnai mä'ttje vuâmmšed tuâimmjumšes vaaiktõõzzid jee'res oummid da pirrõõzses. Pärnai õuddnummuž tuärjeet nu'tt, što sij mä'ttje tuâimmjed di äâ'nned silttumšes še jeärrsi pue'rren.

Mä't'tõõz vue'lğgēmsââ'jjen lij õudpeâmmplan vuâđain meä'rtõllum mä'ttemfi'ttjõs. Mä't'tõõz mie'rren lij õõu'deed pärnai mä'ttummuž da vie'kkted pärnâid šõõddted miärktõõzzid jijstes, nuu'bbin oummid di maai'lmest suu pirr. Õudpeâmmast pärnâid älmââ'ttet da motivââ'stet mä't'tõõllâd ođđ ää'sšid di ohjjeet äâ'nned jee'resnallšem mä'ttem naalid. Mä't'tõs tuärjad da tõ'st äâ'net äü'kken pärnai luândlaž haal tie'tted da tu'tkēked. Mä't'tõõzzâst vää'ldet lokku pärnai oudndeei tääidaid, ää'sšid, koid sij miõll keäss, ää'ppid da juõ'kk pärnai tuärj taarb. Lää'ssen mä't'tõõz vuâđđan lie mä'ttempirrõ'sse (lääkk 3.2), veiddsõs silttumšä (lääkk 2.7) da pedagooglaž tuâimmjumšä (lääkk 4) pijjum täävtõõz.

Hâidd lij fyyslaž vuâđđtaarbin huõl äänmõš di tobddmin vuõ'lğgi perstummuš. Täävtõssân lij, što pärnaiž tábdd, što su'ne uu'det äärv da suu fi'ttjet di son tábdd õhttvuođ jee'res oummid. Kuhttu ärra tuâimmjeei da ci'stjeei vuârvaaiktemkõõškâst di miõttlõs kuõsktumšest da õõldâsvuođâst šâdd vuâđ šiõgg hâiddma da huõl äänma. Peeivlaž tuâim, mä'te poormõš, teävõõttmõš da jäüüčõõttmõš, vuâññmõš da hygieniast huõl äänmõš lie kõskksaž vue'ssen pärnai peei'vest. Õudpeâmmast hâiddmõš lij pâi seämma ääi'j škoou'l'jem- da mä't'tempäi'kk, ko'st mä'ttjet õuddmiärkkân vuârvaaiktõõstääidaid, jijstes huõl äännemtääidaid, ääi'j vaaldšummuž di vää'ldet jiõccses pue'rr naalid.

2.7 Veiddsõs silttummuš

Õudpeâmmast raajât vuâđ pärnai veiddsõs silttumšä. Veiddsõs silttummuš šâdd teäđai, tääidai, äärvai, šiõttõõttmõõžži da täätt obbvuođâst. Silttummuš miärkkšâäv v še oodd äâ'nned teäđaid da tääidaid di tuâimmjed tõn poddsâž vue'jj oudldemalla. Teäđai da tääidai äänmõ'sše vaaikte pärnai vä'lddem äärv da šiõttõõttmõõžži di tätt toi'mmjed. Veiddsõs siltteem tarbb pâjjan pirrõ'stti maai'lm muttsin. Ooumžen šõddmõš, mä't'tõõttmõš, reäuggmõš di meerli'žzen tuâimmjummuš ää'n da puõ'ttiäi'jest õõlge teätt- da täidduõ'rji pâ'jjel mõõnni da õhtteei silttummuž. Veiddsõs siltteem õuddnummuš õõu'dad pärnai

⁷⁶ Õudpeâmmplää'kk 2 § da 23 §

šõddmõõžž õhttnaž ooumžen da õutstõõžž vuâzližžen. Siltteem õuddnummuš älgg ääi'jeld pä'rnnpoddâst da juâtkkai čõõđ jie'llem. Veiddsõs siltteem täävtõõžž jä'tte juâtkkan õuddpeâmmplan vuâđain õudd- da vuâđdmätt'tõõžž mätt'tõsplaani vuâđaid. Veiddsõs siltteem täävtõõžž lie ohjjääm tän ä'sškee'rij valmštõõllmõõžž, da tõi'd älgg vä'ldded lokku päaiklaž õuddpeâmmplanin.

Kuddnallšem pedagooglaž tuâimmjummuš raavad pärnai veiddsõs silttummuž. Veiddsõs siltteem õuddnummša vaikat tõt, mõõn nalla õuddpeâmmast tuâimmjet, mä'htt jee'res mättjempirrõõžžid äâ'net di mõõn nalla pärnai pue'rrvââjjam da mättjummuž tuärjeet. Veiddsõs siltteem täävtõõžž vää'ldet lokku tuâimmjemkulttuur da mättjempirrõõžži õõudummšest nu'tt škoou'l'jumšest, mätt'tõõžžâst da hääidast. Lääggast 4.5 kovvuum mättjem suõ'rji tuâjjan lij õõu'deed pärnai veiddsõs silttummuž.

Õuddpeâmmplan vuâđain kovveet vitt nuu'bbeež kuulli veiddsõs siltteemsue'rij:

- jorrdmõš da mättjummuž
- kulttuurlaž silttummuž, vuârrvaiktõs da õlmmummuš
- jijstes huõl äânmmõš da aarg täaid
- määnglookkâmtäidd da teätt- da saaggtemteknolooglaž silttummuš
- vuässõõttmõš da vaaktummuš.

Tä'st kovveet mäi'd veiddsõs siltteem jee'res suõ'rjin juu'rdet. Lää'ssen meä'rtõõlât mii lij õuddpeâmm tuâjjan juõ'kk sue'rijest.

Jorrdmõš da mättjummuž

Ju'rdem da mättjem täaid ouddne vuârrvaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da pirrõõžzin da rä'jje vuâđ jee'res siltteem õuddnummša da jie'llemâksaž mättjummuš. Teâđ ha'ñkõmmuž, jerrummuš da ođđ raajjmõš kai'bbje kreevsõs da kriittlaž jorrdmõõžž, koon vuâđ raajât õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärj pärnai ju'rdem da mättjem täaidaid.

Pärnai jorrdmõš da mättjummuž ouddne määngbeällsaž da miärkteei kiõččlâsttmõõžži veäkka. Õõmtõõllma, ho'hssjummuš di mättjem rammu älgg lee'd säâ'jj. Siõrâst pärnain lij vuei'ttemvuõtt äâ'nned sij miõllke'rdmes da kreevsõsvuõđâs, kiõččlõddâd õõutsää'jest ideaid da tu'tkõked maai'lm. Pärnai täaidaid jerreed, nõõmeed da kovveed pirrõõžž da tõn eettmõõžžid tuärjeet äâ'jj da õuddnem meâldlanji. Pärnaind sme'llkââ'ttet kõõččâd da piijjâd aa'sšid kõõččmõõžž vuâlla. Sijvui'm rämmšet o'nnstummšin da mätt'tõõlât älsmä'tted nuu'bbid. Pärnaind älsmäâ'ttet še sitkkâdvuõ'tte da lee'd vuâllneķani panno'nnstummšin di ho'hssjed čâuddmõõžžid jee'res paai'ķin. Si'jjid ohjeet ta'rķstõõllâd aa'sšid da tuõ'll'jed tää'rķesvuõđâs. Juõ'kkpeivvsaž, ri'jtteei fyyslaž aktiivlažvuõtt tuärjjad pärnai jorrdmõõžž da mättjummuž. Tuâimmjem pedagooglaž dokumentâsttmõš (lääkk 4.2) di õhttsaž smiõttmõš vie'kkte pärnaind ta'rķstõõllâd mättjummušes da vuei'nned jii'jjes silttummušid. Tät raavad pärnai äâsk jii'jjes aa'ppid.

Kulttuurlaž silttummuš, vuârrvaiktõs da õlmmummuš

Pärna šâ'dde kulttuur, ķiõl da ķiõččmõõžž beä'lnn määngnallšem maai'lmest. Tät pââjad sosiaal'laž da vuârrvaiktõstääidai di kulttuursaž siltteem miärktõõžž. Silttummuš kooll täidd kulddled, ho'hssjed da fi'ttjed jee'res vuâinnmõõžžid di ä'pp reflektâ'stted jii'jjes äärvaid da šio'ttõõttmõõžžid. Vuârrvaiktõstääidain di aa'ppin õlmeed jii'jjes da fi'ttjed jeärrsid lij tää'rķes miärktõs identitetta, tuâimmjemäppa da pue'rrvââjjama. Tuâimmjeei vuârrvaiktõs jee'resnallšem kulttuur- da ķiõččmõõštuâggain puõ'tti oummivui'm oudldâst jii'jjes da jee'res kulttuur da ķiõččmallaš tuâgga fi'ttummuž da ci'sttjummuž. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deed pärnai kulttuurlaž silttummuž di si'jji vuârrvaiktõs- da õlmeemtäaidaid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet tobdstõõttâd jee' res oummid, kïõlid da kulttuurid. Tuâjjažkâ'dd tuâimmai mallân päärnaid jee' res oummi di kïõl' laž, kulttuurilaž da kïõččmallaš määngnallšemvuõđ miõđlaž kaaunõõttmõõžžâst. Päärnaid vuâ'pset ke'nnvõsvuõ'tte da pue'rr naa'lid. Õhttsažtuõjju vuâđđõõvvi tuâimjummuš räajj paai'kid harjttõõllâd vuârvaaiktõs- da õlmeemtäaidaid jee' res paai'kin da jee' resnallšem oummivui'm. Päärnaivui'm harjttõõlât šiõttõõttmõõžž nuu'bb oummu sâjja, mätt'tõõlât ta'rkstõõllâd aa'sšid jee' res vuei'nnemkuu'lmin di čâu'dded risttreiddpaai'kid õõudârra põõrgee'l. Tât raavad päärnaid sosiaal' laž täaidaid. Päärnaid tuärjjeet kulttuuridentitee'tti raajjmõõžžâst. Õuddpeâmmast vuâžžum kïõččlâsttmõõžž, teâđ da täaid kulttuurä'rbbvuõđâst raavee päärna oodd vä'ldded jiocces, ââ'nned da mu'tted kulttuur. Õuddmiârkân siõr, poorrâmääi'j da juuhl ta'rjje paai'kid jee'kked kïõččlâsttmõõžžid jee' resnallšem ä'rbbvuõđi da naa'li pirr. Päärnaid tuärjjeet miõttmiõllsaž kõõsk raajjma määngnallšem pirrõ'sse.

Jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid

Jijstes huõl âânnmõ'sše, tiõrvâsvuõ'tte da staanvuõ'tte kuulli täaid lie pukid tää'rkes ää'sš. Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed päärnaid pue'rrvââjima da staanvuõ'tte kuulli täaidaid di ohjjeed si'jjid tuejjeed keäll'jeei jie'llemnääl meâldlaž va'lljumšid. Õuddpeâmmast tuärjjeet päärnaid miõttlõs šiõttõõttmõõžž puõ'tti äigga.

Päärnaid siõmmnai siõmmnai lâssnee jioččnažvuõđ tuärjjeet. Päärnaid vie'kket, da si'jjid älsmäâ'ttet tõn taarbšee'n. Päärnaivui'm harjttõõlât jee' resnallšem täaidaid mâ'te teävõõttmõõžž, vie'kk raukkmõõžž poormest di jii'jjes hygieniast da jii'jjes tä'vvrin huõl âânnmõõžž. Päärnaid ohjjeet tuâimmjed va'sttõõsvuõđlanji da staanâld õuddpeâmm mättjempirrõõzzin di ââlda luâđast da trafiikkâst. Päärnaivui'm kïõtt'tõõlât si'jji pue'rrvââjiam õõu'deei aa'sšid mâ'te vuâņ, porrmõõžž, liikkeem da miõl pue'rrvââjiam miârktõõžž. Päärnaid vie'kket tobddmõõžži õlmmummšest da jiočč šiõttõõllmõõžžâst. Päärnaid tãbdtäaid ravsmee, ko sijvui'm mätt'tõõlât ta'rkstõõllâd, teâđsted da nõõmeed tobddmõõžžeez. Päärnaid ohjjeet še ci'sttjed da suõjjled jii'jjes da jeârssi vaard.

Määnglookkâmtäid di teâtt- da saagtemteknologlaž siltummuš

Määnglookkâmtäid di teâtt- da saagtemteknologlaž siltummuš taarbšet päärnaid da piârri aargâst, oummi kõõsk vuârvaaiktõõžžâst di õhttsažkââddlaž vuâssõõttmõõžžâst. Määnglookkâmtäid di teâtt- da saagtemteknologlaž siltummuš õõu'deei päärnaid tää'ssäärv škoou'l'jummušest da škooultummušest. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärjjeed täi täaidai õuddnummuš.

Määnglookkâmtäid lij kulttuurlanji määngnallšem saaggi da pirrõ'stti maai'lm fi'ttjem di vuârvaaiitem vuei'nnemkuu'limest kõõksaž vuâđđtäid. Määnglookkâmtäidain juu'rde jee' resnallšem saaggi tu'lkkēem da puu't'tem täaidaid. Määnglookkâmtäid vuâđđan lij veiddsõs te'kstfi'ttjõs, koon mie'ld jee' resnallšem tee'kst vuâi'tte lee'd jee'rab mie'ldd kee'rjtem, mainstum, audiovisuaal' laž le'be digitaal' laž häämast. Tõt âânn se'st jee' resnallšem lookkâmtäidaid mâ'te koovlookkâmtäid, numeerlaž lookkâmtäid, medialookkâmtäid da vuâđđlookkâmtäid. Määnglookkâmtäid kooll nãnnsanji ju'rddem da mättjem täaidaid. Päärnaivui'm nõõmeet aa'sšid da tiingid di mätt'tõõlât jee' resnallšem fi'ttjõõzzid. Päärnaid älsmäâ'ttet tu'tkkēed, ââ'nned da puu't'ted saaggid jee' resnallšem, še digitaal' laž, pirrõõzzin. Määnglookkâmtäidisen mättjummuša päärnaid taarbše räâ'ves oummu maall di ree'gges te'kstpirrõõžž, päärnaid raajjâm kulttuur di päärnaid šiõttlõs kulttuurkääzzkõõzzid.

Päärnaivui'm tu'tkkēed da ta'rkstõõlât teâtt- da saagtemteknologia rool arggie'llmest di tobdstõõđât jee' resnallšem teâtt- da saagtemteknologlaž neävvaaid, suävldõõzzid da speällaid. Digitaal' laž dokumentâsttmõõžž ââ'net äu'kkēen siõrin, tu'tkkēemšest, liikummšest di čäppõõžž aicmõõžžâst da raajjmõõžžâst. Vuei'ttemvuõđid kïõččlâ'stted da puu't'ted siiskõõzzid jiočč da õõutsââ'jest jee' res päärnaivui'm äâ'nee'l vie'kkēen teâtt- da saagtemteknologia õõu'deei päärnaid kreevsõs ju'rddem da õõutâst

tuâimmjem täaidaid di lookkâmtäaidaid. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad pärnaid teât- da saaggtemteknologia määngbeällsaž da staanlaž ââ'nma.

Vuässõõttmõš da vaaiktummuš

Aktiivlaž da vasttõsvuõđlaž vuässõõttmõš da vaaiktummuš rä'jje vuâđ demokraattlaž da ķeäll'jeei puõ'tti äigga. Tät oudldâstt oummust täaid da haal vuässõõttâd õutstõõz tuâimmjummsa di naddjõõttâd jii'jjes vaaiktemvui'ttemvuõđid. Pärnai vuõiggâdvuõđid kooli šõddâd kullum da vuässadvuõtt jii'jjes jie'lma vaaikteei aa'sšin. Õuddpeâmmast ci'sttjet täid demokratia teâuddmõõžž kõskksaž vuâđđjurddjid. Õuddpeâmm tuâjjan lij tuärjjeed pärnai õuddnee vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid di älsmä'tted jiõõčaltemvuõ'tte.

Äärv u'vddi kaaunõõttmõš pärnaivui'm, sij jurddjeez kulddlummuš da alttõõzzid va'sttummuš raavee pärnai vuässõõttâm- da vaaiktemtäaidaid. Pärna plää'ne, ve'kke čõõđ da ärvvtâ'le tuâimmjummuš õõutsâ'jest tuâjjlažkoo'ddin. Seâmmast pärna mä'tte vuârvaiktõstääidaid di õhttsaž vuâkkõõzzi, suâppmõõžži da tuâddam miârktõõz. Tuâjjlažkâ'dd âân huõl tõ'st, što juõ'kk pärnast lij vui'ttemvuõtt vuässõõttâd da vaaikted. Vuässõõttâm da vaaiktem päi'k pärnai fi'ttjõs jijstes õuddan, jiõõčtuâdd šâdd da õutstõõzzâst taarbšum sosiaal'laž täaid häämtä've.

2.8 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplan raajeen sagstõõlât tõ'st, mäi'd tän låâggast meä'rruum õuddpeâmm tuâj da takai täävtõõz miârkkšâ've da mõõn nalla õuddpiõmmu šioõttuum täävtõõzzi teâuddjummses vui'tet äâ'nned huõl jee'res tuâimmjemhäämain.

Låâkk 2 äâ'nn se'st vuezid, koid lij mie'rrmeâldlaž vä'ldded pääiklaž õuddpeâmmplan vuezsen. Näkam vuez lie:

- õuddpeâmmplan meâldlaž täävtõõz
- ärvv-vuâđđ (låâkk 2.4)
- mä'tjemfi'ttjõs (låâkk 2.5) da
- veiddsõs silttummuš (låâkk 2.7).

Täid vuässõõzzid vui'tet tue'jjeed pääiklaž lââzstõõzzid.

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst kovveet lââ'ssen

- õuddpeâmm jä'rjstummuš da jee'res tuâimmjemhääm di tõi kõskksaž õhttsažtuâjj pääiklaž vui'nnemkuu'lmet
- pääiklaž serddjemvui'jj, go pärnaž alttad õuddpeâmmast, serdd õuddpeâmm ääi'j nu'bb jou'kke le'be nu'bb tuâimpäikka di pärna see'rdeen vuõssmä'tt'tõ'sse le'be nu'bb õuddpeâmmjä'rjsteei tue'imme

Õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhaamid vui'tet raajjâd pääđ õuddpeâmmplanid låâgg 1.2 mie'ldd.

Ärvv-vuâđđ da mättjemfi'ttjös di veiddsös siltteem täävtõõzz vää'ldet lokku da tõid ta'rkstõõlât činglõbân lååggain, koin ķiõtt'tõõlât õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur, õuddpeâmm pedagoogaž tuâimmjem planmõõžž, čõõđ viikmõõžž da ärvvtõõllmõõžž di õuddnem da mättjem tuärj.

3. Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur

Tuâimmjemkulttuur lij historiaal'lanji da kulttuurlanji šoddâm nää'll tuâimmjed, kää'tt vuäžž häämas õutstõõzz vuârrvaaiktõõzzâst. Õuddpeâmm jä'rjsteei da õuddpeâmm jää'dteei oummui tuâjjan lij raajjâđ õudldõõzzid tuâimmjemkulttuur õõudummsa da ärvvtõõllma õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain da juâkkõõzzin.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur lij obbvuõtt, kää'tt šâdd jee'rab mie'ldd

- äärvain da vuâđđjurddjin
- tuâj o'hjjei noormi da täävtõõzzi tu'lkõummšest
- mättjempirrõõzzin da tuâjjnaa'lin
- õhttsažtuâjast da tõn jee'res häämain
- vuârrvaaiktõõzzâst da tobdlmest
- tuâjjlažkää'dd silttummšest, ämmtallašvuõđâst da õõu'deemtuõjju täävtõõttmõõžžâst
- jää'dtemraajõõzzin da -vue'jjin
- tuâimmjem organisâsttmõõžžâst, plaanmõõžžâst, čõõđ viikmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst.

Tuâimmjemkulttuur häämee teâđstum, teâđsteķa'nes da måttmešt še täättķani tuejjuum ää'sš. Õutstõõzz puk vuäzzla vaaikte tuâimmjemkulttuu're, da tõt beä'lstes vaaikat pukid vuäzzlaid äärķâni ķidd tõ'st, tobdstet-a tõn miârktõõzz avi jeä't.

Õuddpeâmmast puki tuâjjnaa'li älgg tuärjjeed päärna õuddnummuž da mättjummuž. Tõid älgg še pá'sted pedagooglanji vuâđđtõõllâd. Tuâjjlažkää'ddest lij tä'rķķ teâđsted, što sij nää'll tuâimmjed da lee'd vuârrvaaiktõõzzâst serddai mallân päärnaid, kook vä'ldde jiõccseez õuddpeâmmõutstõõzz äärvaid, šiõttõõttmõõžžid da naa'lid.

Tuâimmjemkulttuur vaaikat õuddpeâmm tässa. Tõ'st lij kõskksaž miârktõs õuddpeâmm čõõđ viikmest da täävtõõzzid kuâsttmõõžžâst. Õuddpeâmmtuâj täävtõõzzid tuärjjei tuâimmjemkulttuur oudd sââ'j päärnai õuddnummsa, mättjummsa, vuässadvuõ'tte, staanvuõ'tte, pue'rrvââjjma di ķeäll'jeei jie'llemnalla.

Jää'dtummuš vaaikat kõskksanji tuâimmjemkulttuu're, tõn õõudummsa da tässa. Õuddpeâmm jää'dtummsest vue'lğģemsââ'jjen lij juõ'ķķ päärna pue'rrvââjjam da mättjem õõudummuš. Tuâimmjemkulttuur õõudummuš oudldâstt pedagogiikk jää'dtummuž, kää'tt lij õuddpeâmm obbvuõđ täävtõõzz meâldlaž da plaanmallaš jää'dtummuž, ärvvtõõllmõõžž da õõudâs viikmõõžž. Tõt âann se'st puk tõid tuâimid, koivui'm raajât õudldõõzzid tuâjjlažkää'dd puârast pi'rğģummsa tuâjast, ämmtallaš siltteem da škooultõõzz äü'ķķen ââ'nma da õõudummsa di pedagooglaž tuâimmjummsa (lââkk 4.1).

3.1 Tuâimmjemkulttuur õõudummuš da tõn o'hjjei vuâđđjurddi

Õutstõõzz tuâimmjemkulttuur mottai čõõđ ääi'j da tõn še älgg ärvvtõõllâd da viikkâd ooudârra. Õhttsaž täävtõõzzid čõnnõõttmõš veekk ooudârra ärvv-vuâđ da mättjemfi'ttjõõzz teâuddjummuž.

Tuâimmjemkulttuur vaaiktõõzzi smiõttmõš da tõn ij-tuâivvum aa'sši tobdstummuš da teevvmõš lie tää'rķes vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudummsest. Juâtkķjeei vuâđđõudldõs ooudummsest lij, što tuâjjlažkää'dd fi'ttai jii'jjes tuâimmjummses tue'ķķen vaaikteei äärvai, teâđai da äskkmõõžži miârktõõzz di silttad ärvvtõõllâd tõid. Õõudummsest tä'rķķen lij jeärnsid äärv uvddi, obb õutstõõzz mie'ldd va'lddi da tuâddmõõžž raajji dialog. Õuddpeâm plaa'neen, jä'rjsteen da õõu'deen älgg vuõss-sââ'jest vä'ldded lokku

päärna pue'rmõs. Päärna pue'rmõs âlgg tu'mmjed õõut päärna, päärnažjoouk da takainalla päärna kiõččâmkuu'limest vuâkksanji da vue'jj meâldlanji. ⁷⁷

Jää'dteei õõu'dad mie'ldd va'lddi tuâimmjemkulttuur raajee'l raajõõzz ämmtallaš sagstõõllma. Lââ'ssen jää'dteei sme'llkâtt tuâjjõutstõõzz mie'rrkõõski viikkâd õõudâs da innovâ'stted õhttsaž tuâimmjemkulttuur. Jää'dteei tuârjjad õutstõõzz õuddnummuž mättjeei õutstõõsân, ko'st siltummuž õõu'deet da jue'jjet. Mie'rren lij, što õhttsaž tuâimmjemjuurd da tuâimmjem täävtõõzz kuâsttje takai tuâjast. Jää'dteei va'sttad tõ'st, što õhttsaž tuâjjnaa'lid tuejjeet kuâsttjee'jen da što tõid ta'rkstõõlât da kiõččât mie'rrkõõski. Päärna da peâmmai lie mie'ldd tuâimmjemkulttuur õõudummšest da ärvvtõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur õõu'deet tä'st looggtõllum vuâđjurddji mie'ldd:

Mättjeei õõutstõs tuâimmjemkulttuur õõđmen

Õuddpeâmmast tuâimmjet õutstõõsân, ko'st päärna da tuâjjlažkâ'dd mättje õõutsââ'jest da kuei'msteez. Mättjeei õutstõõžžâst lij sââ'jj jee'res miõ'lle da jee'res tobddmõõžžid. Päärnaid da tuâjjlažkâ'dd älsmââ'ttet sme'llkõs miõlin jue'kked jurddjeez da kiõččlâ'stted odđnallšem tuâimmjemnaa'lid. Tuâimmjummušes ärvvtõõlli da õõudârra viikki õõutstõs peejj jii'jjes nu'tt vuei'nned ko ââ'nned viõusâsvuõđâs. Mättjeei õutstõõžžâst uu'det äärv ci'sttjeei da jeärrsid vuâmmšeei jeällmõõžž. Õõutstõs sme'llkâtt kiččlummuša, põrggma da sitkkâdvuõ'tte di seänn še puâsttad tuejjummuž. Õõutsââ'jest tuejjummuš da vuâssadvuõđ kiõččlâsttmõõžž raavee õutstõõzz.

Tuâjjlažkâ'dd älsmââ'ttet jiõččärvvtõõllma, teâđ da siltteem juâkkmõ'sše da seâmmast ämmtallaš õuddnummuša. Õõutsââ'jest suâppum täävtõõzzi da tuâjai smiõttmõš, jii'jjes tuâj mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš di peâmmjin da jeärrsin õhttsažtuâjjkuei'min vuâžžum maacctõs õõu'dee õutstõõzz mättjummuž. Mättjummuž õõu'dad še õõu'deemtuâj, ärvvtõõllâm da tu'tkķeem mie'ldd vuâžžum teâđ äu'kkummuš.

Siõ'rre da vuârrvaaiktõ'sse älsmõ'tti õõutstõs

Siõ'rre älsmõ'tti tuâimmjemkulttuurâst tobdstet siõr miârktõõzz päärna pue'rrvââjjma da mättjummuša. Tuâjjlažkâ'dd tobdstet siõr rajjeei tuejee'jid da õõu'deet siõr õõu'deei tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid. Päärnain da tuâjjlažkâ'ddest lij vuei'ttemvuõtt tobddâd õõutsââ'jest tuejjeem da siõr räämm. Õutstõõžžâst älsmââ'ttet pukid ho'hssjummuša, miõllkerddmõõžž ââ'nnma, jii'jjes õlmmummuša da kreevsõsvuõ'tte. Siõrr vuâžž kuâsttjed da koll'jed. Päärnai siõrralttõõzzid, kiõččlâsttmõõžžid da jeâ'lstummušid uu'det sââ'j, ääi'j da siõrrâmraâuh. Siõrri päärnaid da rää'ves oummid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâjjned siõ'rre.

Õuddpeâmm tuâimmjemkulttuu're kooll tuâjjlažkâ'dd kõskknaž õhttsažtuâjj di vuârrvaaiktõs peâmmjivui'm da â'lddpirrõõzzin. Õutstõõzz vuâzzla ci'sttje kuei'mes da ou'dde äärv õhttsažtuõjju. Õõutstõs sme'llkâtt päärnaid šiõgg vuârrvaaiktõ'sse di tuâimmjed joouk vuâzzli'žžen. Tuâjjlažkâ'dd tuârjjad päärnai verddsazkõõski šõddmõõžž da tuõ'llai na'zvaanvuõđ. Staanlaž õutstõõžžâst kâssjõõđât risttreeidaid da mätt'tõõlât õõudârra viikki vuõ'jjid tõi čâu'ddma.

Vuâssadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da täâ'ssärvv

Inklusiivlaž tuâimmjemkulttuurâst õõu'deet vuâssadvuõđ, õõutverddsazvuõđ⁷⁸ da täâ'ssäärv puk tuâimmjummušest. Päärnai, tuâjjlažkâ'dd da peâmmji alttõõzzid, vuâinnmõõžžid da beâ'l vä'lddmid uu'det

⁷⁷ Õuddpeâmmllä'kk 4 § da HE 40/2018 vp, s. 85

⁷⁸ Õuddpeâmmllä'kk 3 § 1 mom. 6 päi'kk

äärv. Tât oudldâstt vuässadvuõd õõu'deei tuâimmjemnaa'li di raajõõzzi teâdstum õõudâs viikmõõžž. Päärnai fi'ttjõs õutstõõžžâst, vuõiggâdvuõdîn, va'sttõsvuõdâst da va'lljummsi seu'rrjõõžzin õuddan vuässadvuõd pääi'k. Vuässadvuõd raavad päärnai sensitiivlaž kaaunõõttmõõžž da miõttlõs tobddmõõžž kullum da vuõinum šõddmõõžžâst. Päärnai da peâmmji vuässõõttmõš tuâimmjem planma, čõõd viikkma da arvvtõõllma õõudâs veek vuässadvuõd. Juõ'kk tuâjjlažkââ'dd vuâzzlaž lij tää'rkes vue'ssen škoou'l'jemõutstõõžžâst.

Õutstõõžž vuâzza puä'tte valddum da õnum õõutverddsen kîdd ââr'kani ooumže õhttneeï tuejje'e'jin⁷⁹. Õõutverddsazvuõtt ij miârkkšõõv seâmmanallšemvuõd. Tuâimmjemkulttuur oudeem beä'lnn lij tä'rkk, što õõutverddsazvuõd da tää'ssäärv kuõskki šioõttõõttmõõžžin sagstõõlât tuâjjõhtõõžžâst. Lââ'ssen âlgg smiõttâd, mõõn nalla õuddmiârkkân kîõ'lle, eetnlažvuõ'tte, kîõččmõ'sše, lâä'mesvuõ'tte, sooggbeälla da tõn määngnallšemvuõ'tte kuulli šioõttõõttmõõžž kuâsttje mainnsin, likstõõžzin, tuâjain da tuâimmjemnaa'lin. Vuârrvaaktem da kîõllââ'nnem maall di nää'l tuâimmjed stereotypplaž viggmõõžži meâldlanji serddje päärnaid. Õuddpeâmm lij sooggbie'llsensitiivlaž. Tuâjjlažkââ'dd sme'llkâtt päärnaid tuejjeed va'lljummsid sooggbieälla le'be jee'res ooumže kuulli aa'sšid čõnum stereotypplaž roolita da õuddvuârddmõõžžitaa. Tuâjjlažkââ'dd vuâinn jee'resarvvsen pijjum aa'sšid päärnai kõskksaž kaaunõõttmõõžžin di kâssjâatt tõið ke'nnvânji da čioõlggsanji. Miõdlaž da âlšmõ'tti vuârrvaiktõõžzin tuârjeet päärna jii'jjes identitee'tt da jiõččtââbd õuddnummuž.

Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da kîõllteâdstõs

Õuddpeâmm lij vue'ssen kulttuurlanji mottjeeï da määnghämmsaž õhttsažkââ'ddest. Kulttuurlaž määngnallšemvuõd vuei'net vuâdõvõkkân. Õutstõõžžâst tobdstet, što vuõiggâdvuõtt jii'jjes kîõ'lle, kulttuure, âskldõ'kke da kîõččmõ'sše lij vuâdõvuõiggâdvuõtt. Õuddpeâmmast uu'det äärv da ââ'net äu'kken lâä'dd kulttuurä'rbbvuõd da meersažkîõlid di õutstõõžž da pirrõõžž kulttuurlaž, kîõ'laž da kîõččmõõžž meâldlaž määnghämmsažvuõd. Tât oudldâstt tuâjjlažkââ'ddest teâd jee'res kulttuurin da jee'resnallšem kîõččmõõžžin di tääïd vuei'nned da fi'ttjed aa'sšid määnggan vuei'nnemkuu'limest da šioõtlõõttâd nuu'bb oummu sâjja. Jee'resnallšem ju'rddem- da tuâimmjemnaa'lin sagstõõlât õõudârra põõrgee'l da raajât še odđ naa'lid tuâimmjed õõutsââ'jest. Seâmmast õõu'deet kulttuurlanji kâäll'jeeï õuddnummuž.

Kîõl teâdsteeï õuddpeâmmast teâdstet, što kîõl lie â'ldd pâi da juõ'kk â'rnn. Tuâjjlažkââ'dd fi'ttai kîõl kõskksaž miârktõõžž päärnai õuddnummšest da mättjummsšest, vuârrvaiktõõžžâst da õhttsažtuâjast di identitee'tti šõddmõõžžâst da õhttsažkâdda kuullmõõžžâst. Määngkîõllsažvuõd kuâsttjee'jen tuejjummuš tuârjjad päärnai õuddnummuž kulttuurlanji määngnallšem maai'limest. Tuâjjlažkââ'ddest âlgg teâdsted, što sij lie päärnaid kîõl'laž mallân, da kîõččâd jii'jjes kîõllâânnmõõžž. Tuâjjlažkââ'dd sme'llkâtt päärnaid ââ'nned kîõl määngbeällsanji. Päärnai kîõl'laž vue'lğgõmsõõ'jid vää'ldet lokku, da si'jjid uu'det ääi'j da paai'kid vaajtõõlli kîõl ââ'nnma.

Pue'rrvââjjam, staañvuõtt da kâäll'jeeï jie'llemnäâ'li

Õuddpeâmmast uu'det äärv tiõrvvsallaš, staañlaž da liikkummuž se'st õõ'nni jie'llemnaa'lid. Õuddpeâmm õutstõõžžâst liikkâd määngbeällsanji se'st da âlggan di vie'ltet kuu'kk pi'stti ištmmõõžž. Päärnai pue'rrvââjjmõõžž õõu'deet uu'dee'l vuei'ttemvuõd peei'v äi'ğgen räühlummsa da vuõõnu di ta'rjee'l määngbeällsaž, tiõrvvsallaš da ri'jtteeï porrmõõžž. Tuâimmjemkulttuur õõudummšest vää'ldet lokku õutstõõžž vuei'ttemvuõd tuâimmjed kîrrsate'mes da aa'sšid vuâjjnem õõu'deeï pirrõõžžâst. Mää'kkte'mes da plaanmallaš, leša soojlõs peei'v õõu'dee pue'rrvââjjam.

⁷⁹ Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014) 7 da 8 §

Õuddpeâmmast ââ'net huõl obb õutstõõzz fyyslaž, psyykklaz da sosiaal'laž staanvuõđâs. Päärna âlgg suõjjeed viõkkvää'ldest, keeu'summšest da jee'res heâmmummšest⁸⁰. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad lâddmõõžž tõn taarbšee'n. Õuddpeâmmast jeä't siânnu keeu'summuž, viõkkvää'ld jeä't-ka heâmmummuž. Keeu'summuž tobdstet, tõõzz kâssjõõđat da tõn cõõggât teâđstee'l da plaan mie'ldd vue'ssen tuâimmjemkulttuur õõudâsviikkõõžž. Vääžnai keeu'summuž cõõggõõttmõõžžâst lij päärnai verddsazkõskkvuõđi da õutstõõzz pue'rjie'llem tue'rjummuš. Tuâjjlažkââ'ddest lij kõskksaž rool päärnai sosiaal'laž da emotionaal'laž silttõõzzi ha'rjtõõllmõõžž da õuddnem tue'rjummuše'st. Päärnaivui'm mätt'tõõlât vuei'nned da čâu'dded ristreeidaid õõudârra põõrgee'l. Heâmmeem-, keeu'seem - le'be viõkkvâ'lddpaai'kin sagstõõlât päärnai peâmmjivui'm da oozžât õõutsââ'jest čâuddmõõžžid. Staانvuõđ õõudummša kooll še päärtai plaanmallaš cõggmõš da seu'rjummuš, staانvuõttškoou'l'jummuž di paai'kin da neävvain huõl âânnmõš. Õuddpeâmm oudldâstt tuâimmjeei da čõnnõõttâm staانvuõđ jââ'dtummuž di staانvuõttaa'ššid vaaldšeei tuâjjlažkââ'dd.

Puk tuâimmjummušest vää'ldet lokku ekolooglanji, sosiaal'lanji, kulttuurlanji da tällõõzz beä'lest keäll'jeei jie'llemnâ'li vial'te'mesvuõđ. Aarg va'lljummušin da tuâimivui'm puu'tet õlmma va'sttõsvuõđlaž šiõttõõttmõõžž luõttu da pirrõ'sse. Õuddpeâmmast õõu'deet neävvai da sõõ'ji õhttsaž âânnmõõžž, toolkvažvuõđ, šeä'sttelvuõđ, teevmõõžž da o'dđest âânnmõõžž.

3.2 Õuddpeâmm mättjempirrõõzz

Õuddpeâmmast täävtõssân lij ainsmä'tted õõudârra viikki, mättjummuž õõu'deei, tiõrvsallaš da staانlaž di cõõgte'm mättjempirrõs⁸¹. Mättjempirrõõzzivui'm juu'rdet sõõ'jid, paai'kid, õutstõõzzid, vuõ'jjid, neävvaidd da tiingid, kook tuârjee päärnai õuddnummuž, mättjummuž da vuârrvaaiktõõzz. Mättjempirrõõzz fi'ttjõs âânn se'st õuddpeâmmast jee'rab mie'ldd fyyslaž, psyyklaž da sosiaal'laž vuâlladvuõđ. Mättjempirrõõzzid õõu'deet nu'tt, što õuddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet kuâsttâd da što tõk tuârjee päärnai tiõrvâs jiõčctobddmõõžž di sosiaal'laž da mättjem tääidai õuddnummuž. Ergonomia, ekolooglažvuõđ, ruä'ssvõsvuõđ da cõõggte'mes jââttmõõžž di sõõ'ji čuõv da akustiikk, põrttäim tää'zz da puu'ttesvuõđ vää'ldet lokku mättjempirrõõzzid raajeen da õõudâs viiggeen.

Mättjempirrõõzzid plaanât da raajât õõutsââ'jest päärnaivui'm. Tõi âlgg tuârjee päärnai luândlaž teâtthaal da mättjem haal di ohjjeed siõ'rre, fyyslaž aktiivlažvuõ'tte, tu'tkõkummuša di čeäppõsvuõđlâž õlmmummša da aiccmõ'sše. Päärnain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkõkeed maai'lm puki aaceezvui'm da obb vaardines. Mättjempirrõõzz ta'rjee päärnain va'lljeemvâar miõllsõs tuejjummuša, määngbeällsaž da hoodin liikummša, siõrid da speâllaid di räâuhlaž âârmõ'sše da vuõņņu. Päärnai jurddi, siõr da si'jji tuejjeem tuâj kuâsttje mättjempirrõõzzin.

Mättjempirrõõzzin vuei'tet viikkâd čõõđ määņņnallšem pedagooglaž tuâimmjummuž da tõk mottje taarb mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd âlgg vä'ldded lokku päärnai miõl kie'ssi ää'sš, jii'jjesnallšem tääid da taarb di õuddpeâmm čõõđ viikkõõžž vuâđdjurddi (lââkk 4). Õuddpeâmm mättjempirrõõzzin tuâimmjet soojlen jee'res šoora jooukin, koin juõ'kkõ õutstõõzz vuâzzlast lij vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâd tuâimmjummuša da vuârrvaaiktõ'sse. Tuâimmjummuš pedagooglanji meä'rmeâldlaž jooukin õõu'dad päärnai da tuâjjlažkââ'dd aa'ššid vuâjnummuž di päärnast vuõ'lğgi tuâimmjummuž.

Õhttsanji suâppum vuâkkõõzz da tuâimmjemnâ'li vie'kkte šõõddted staانlaž, jeârrsid ci'sttjeei da õhttsanji va'sttõsvuõđlaž mättjempirrõõzz. Staانlaž toobâlpirrõõzzâst jee'resnallšem tobddmõõžž čuâ'jtummuša lij lââ'pp da tuâjjlažkââ'dd vie'kkat päärnain tobddmõõžžid õlmmummšest da tõi jiõččšiõttõõllmõõžžâst. Päärnain sme'llkââ'ttet kõõččâd, da päärnai kõõččmõõžžid va'stteet.

⁸⁰ Õuddpeâmmllää'kk 10 §

⁸¹ Õuddpeâmmllää'kk 10 §

Mättjempirrõõzid plaanât da õõu'deet nu'tt, što tõk raavee õõutverddsazvuõd da sooggbie'li tää'ssäärv. Tât vuei'tlvâstt ä'rbbvuõdlaž sooggbie'llstereotypiai muârrmõõžž. Mättjempirrõõzzin õõu'deet päänai kiõl'laž õuddnummuž da teâdstummuž kiõlâst di puu'tet kuâsttjee'jen kulttuurlaž määngnallšemvuõd.

Luâtt di šeellj, siõrrkee'dd da jee'res rajjum pirrõõzz lie še õuddpeâmm mättjempirrõõssân. Tõk ta'rjje kiõččlâsttmõõžžid, materiaolid da määngbeällsaž paai'kid siõ'rre da tu'tkõkummsa. Tõid ââ'net ä'u'kken liikkeem- da luâttjeä'lstummši da mättjem päi'kken.

Päänai ââ'nnmest ä'lğge lee'd nokk määngbeällsaž da staañlaž siõrr- da tuâimmjemneävv, da tõin älgg taarb mie'ldd vä'ldded lokku päänai jii'jjesnallšem tuärj taarb. Teâtt- da saaggtemteknologia lij vue'ssen määngbeällsaž da päänai mie'ldd vä'lddi mättjempirrõõzzâst. Õuddpeâmmast ââ'net teâtt- da saaggtemteknologia meä'rmeâldlanji. Päänai jii'jjes teâtt- da saaggtemteknoloogiaž neävvaidd, siõrrneävvaidd da jee'res neävvaidd ââ'net õuddpeâmm jä'rjsteei meä'rtõõllâmnalla da tõi âânnmõõžžâst suävât peâmmjivui'm.

Õhttsažtuâjj jee'res tuâimmjee'jivui'm da kõ'll'jummuž õuddmiârkân ke'rjppõ'rte, museoo'je, kulttuurä'rbbvuõttapai'kid, tea'ttra da puârssi tuâjjapai'kid regsmâ'tte päänai mättjempirrõõzid. Mättjempirrõõzzi plaanmõš ta'rjjad še luândlaž õhttsažtuâjjnääl tuâjjlažkää'dd da peâmmji kõ'skõke.

3.3 Õhttsažtuâjj õuddpeâmmast

Õhttsažtuâjjain tuärjjeet päänai õuddpeâmm jä'rjstummuž nu'tt, što juõ'kk päänai vuâžž jii'jjes õuddnem da taarbee meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hääid. Va'steemvuõtt õhttsažtuâjj teâuddjumšest da plaanmallašvuõdâst lij õuddpeâmm jä'rjstee'jin. Sij va'stee še tõ'st, što õhttsažtuâjj viiggât čõõd taarb mie'ldd määngsue'rjeld.

Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj

Peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâjjain lij tää'rkes miârktõs õuddpeâmmast⁸². Õhttsažtuâjj tävttõssân lij peâmmji da tuâjjlažkää'dd õhttsaž čõnnõõttmõš päänai tiõrvâs da staañlaž šõddâm, õuddnem da mättjem õõudummša. Tuâddmõõžž raajimõš di tää'ssärvvsaz vuârrvaiktõs da kõskknaž ci'sttjummuš tuärjje skoou'l'jemõhttsažtuâjj.

Škoou'l'jemtuõjju õhttneei äärvain, tävttõõzzin da va'sttõsvuõdñin sagstõõlât nu'tt tuâjjlažkää'dd kõõsk ko peâmmjivui'm. Õhttsažtuâjj šâdd vuârrvaiktõõzzâst da oudldâstt õuddpeâmm tuâjjlažkää'ddest aalgtemvuõd da aktiivlažvuõd. Õhttsažtuâjjast vääl'det lokku piârri määngnallšemvuõtt, päänai jii'jjesnallšem taarb di peâmmvuõ'tte da puârssallašvuõ'tte kuulli kõõččmõõžž. Taarb mie'ldd sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk kuhttu beäl fi'ttjem ainsmâ'ttem diõtt⁸³.

Õhttsažtuâjj šâdd jee'resnallšem tuâjjain da häämain päänai õuddpeâmm äi'ğgen. Päänai juõ'kkpeivsaž šõddmõõžž da kiõččlâsttmõõžž jue'jjet peâmmjivui'm. Älšmõ'tti da päänai õuddnummuž da mättjummuž miõttmiõllsanji kovveei saagg lie kaallšõs ää'sš. Peâmmai da tuâjjlažkää'dd vuâmmšõõzz da sagstõõllmõõžž päänai peei'vest rä'je vuâd päänai tiuddväaldlaž pue'rrvâjjam staañmõ'sše.

Õhttsažtuâjj miârktõs lij samai tää'rkes aainâs se'rddempooddin, mâ'te päänai alttee'n õuddpeâmmast da õuddpeâmm äiggasaž serddmõõžžin, päänai vaaitee'n pei'vvpääi'k le'be alttee'n õuddmätt'tõõzz. Õhttsaž

⁸² Õuddpeâmm-lää'kk 3 § 1 mom. 10 päi'kk

⁸³ Kiõll-lää'kk (423/2003) 18 § da älggjäñnamne-lää'kk (301/2014) 203 §

sagstõõllmõš lij samai jii'jjesnallšem sââ'jest päärna õuddpeâmmplaan raajee'n (lâakk 1.3). Õhttsažtuâj miârktõs peâmmjivui'm pâjjan päärnai õuddnem da mättjem tuârj plaaneen da čõõđ viikkmen (lâakk 5). Tuâddlõs toobdâlm vuei'tlvâstt peâmmji da tuâjlažkââ'dd kõskksaž õhttsažtuâj še vä'žžlõs paai'kin, õuddmiârkkân huõl šõõdde'e'n päärna pue'rrvââjjmest.

Päärnai peâmmjin âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttâđ õuddpeâmm tuâimmjem da škoou'l'jemtuâj täävtõõzzi plaanma da oudummša õõutsââ'jest tuâjlažkââ'dd da päärnaivui'm. Peâmmjivui'm tue'jjeem õhttsažtuâjast ââ'net äü'kken teätt- da saaggtemteknologia. Õhttsažtuâj vuâitt tuârjjeed še peâmmji kõskksaž vuârrvaaiktõõzz. Peâmmji sääimas da õhttsaž tuâimmjummuš jee'resnallšem šõõdmõõžžin nâânad õhttsallašvuõđ da oud tuârj tuâjlažkââ'dd tuõjju.

Määngsuârglaž õhttsažtuâj

Määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõõssân lij ainsmâ'tted õuddpeâmm čõõđ viikkmõš tuâimmjuâkkõõžžin päärnai taarbid va'stteei. Õuddpeâmmlläâ'jj mie'ldd kââ'dd âlgg õuddpeâmm jä'rjste'mmen tuâimmjed määngsuârglaž õhttsažtuâjast da raajjâđ taarbšum õhttsažtuâjraajõõzzid⁸⁴.

Õuddpeâmmast tuejjeet õhttsažtuâj še vuâ'pstõõgg ämmatnii'kki, päärnaisuõjjlem di jee'res tiõrvâsvuõttuõl da sosiaalkäâzzkõõzzi tuâimmjee'jivui'm. Õhttsažtuâj miârktõs pâjjan, ko täin tuâimmjee'jin keä'st-ne šâdd huõll päärna õuddnummšest le'be pue'rrvââjjmest le'be ko päärna tuârj plaanât da jä'rjstet. Veiddsõs tiõrvâsvuõtt-ta'rktummša piijât sizz õuddpeâmm tuâjlažkââ'dd ärvvlõõzz vue'll škooulekkša päärna pi'rğgummšest da pue'rrvââjjmest õuddpeâmmast peâmmai keerjlaž miâsttmõõžžin⁸⁵. Õuddpeâmm tuâjlažkââ'dd u'vddem ärvvlõs lij tää'rkes vue'ssen päärna tiuddvâäldlaž šõõdâm, õuddnem da pue'rrvââjjam ärvvtõõllmõõžžâst di tuârj taarbi ääi'jeld tobdstummuž määngsuârglaž õhttsažtuâjast.

Õuddpeâmm õhttsažtuâjvue'ssbie'livui'm juu'rdet pukid tõid vooudlaž da pääiklaž tuâimmjee'jid, kooivui'm õuddpeâmmast lij luândlaž tuejjeed õhttsažtuâj. Õhttsažtuâj õuddmiârkkân mätt'tõõžžâst, liikummšest, ke'rjppõõrtâst da kulttuurâst va'stteei vue'ssbie'li da jee'res â'lddpirrõõzz tuâimmjee'jivui'm lââ'zzat mättjempirrõõzzi määngbeällsažvuõđ da tuârjjad õuddpeâmm täävtõõzzid. Õhttsažtuâj kââ'dd õuddpeâmm da tõn vuu'dest tuâimmjeei privat õuddpeâmmnaa'li puu't'tee'ji kõõsk lij tää'rkes ä'šš. Jee'res õuddpeâmm õhttsažtuâjvue'ssbeä'l lie õuddmiârkkân õhttõõzz, seä'brkââ'dd, pää'les di porrmõš- da čiiistâmkäâzzkõõzz.

3.4 Pääiklanji tu'mmeem ää'šš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet

- õuddpeâmm tuâimmjemkulttuur oudeem täävtõõzz da ärvvtõõllâm vue'jj
- õuddpeâmmast õnnum mättjempirrõõzz di tõi arvvtõõllma kuulli vue'jj
- peâmmjivui'm tuejjuum õhttsažtuâj täävtõõzz da vue'jj
- määngsuârglaž õhttsažtuâj täävtõõzz, raajõõzz da tuâimmjemnääl
- jee'res õhttsažtuâjjhäämai ärvvtõõllâm vue'jj.
- mä'htt keeu'summuž, viõkkvää'ld da heâmmummuž cõõggõõđât. Mä'htt keeu'summša, viõkkvâldda da heâmmummša kässjõõđât da mä'htt tuâimi teâuddjummuž seu'rret.

⁸⁴ Õuddpeâmmlläâ'kk 7 ja 22 §

⁸⁵ Riikksuâvtõõzz asetõs vuâpstõktuâimast, škooul- da mätt'tõõttitiõrvâsvuõttuõlâst di päärnai da nuõri cõggi njää'lm tiõrvâsvuõttuõlâst (338/2011) 7, 9 da 13 § di õuddpeâmmlläâ'kk 7 §

Õuddpeâmm järjsteei âânn huõl, što juõ'kk õuddpeâmm tuâimmjuâggas voi täärkëed jii'jjes tuâimmjemkulttuu're da mättjempirrõõzzi ooudummša kuulli täävtõõzzid di õhtsažtuõjju kuulli vuõ'jjid. Täärkben aa'ssid vuei'tet pijjât pââjas pääiklaž plaa'ne õuddpeâmm järjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

Pedagooglaž tuâimmjem täävtõõzzid da vuâđdurddjid juu'rdet tää'rkben pääiklaž õuddpeâmmplanin. Täävtõõzzid tää'rkeen vää'ldet lokku õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhääm, tõi tuâjjlažkâ'ddraajõs da jee'res jii'jjesnallšemvuõđid. Pääiklaž õuddpeâmmplan di pärnai õuddpeâmmplan (lääkk 1.3) lie pärnai joouk tuâimmjem planmõõžž vue'lğgemsââ'j. Tuâimmjummuž viiggât čõõđ nu'tt, što juõ'kk pärnast lij vuõiggâdvuõtt õuddned mättjumšest nu'tt, što õuddpeâmmast da õuddmätt'tõõzzâst šâđd pärnže miõllsõs juä'tk'em.

4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš

Pedagooglaž dokumentâsttmõš lij õuddpeâmmast kõskksaž tuâjjmõõntõõllâm planmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst, ärvvtõõllmõõžžâst da õõudummšest. Tõt lij juätkkjeei prose'ss, ko'st vuâmmšõõzz, dokume'e'nt da tõi tu'lkkummuš vuârvaaiktõõzzâst rä'jje fi'ttjõõzz pedagooglaž tuâimmjummušest. Pedagooglaž dokumentâsttmõš vuei'tlvâstt pärnai da peâmmji vuâssõõttâm tuâimmjem ärvvtõõllma, planma da õõudumša.

Pedagooglaž dokumentâsttmõš puu't'ted teâđ pärnai jie'llmest, õuddnummušest, miõllkie'ssem aa'sšin, jorrdmõõžžâst, mättjummušest da taarbin di pärnai joouk tuâimmjummušest konkreettlaž da määngbeällsaž nalla. Öhttnaž dokume'e'nti, õuddmiârkkân snimldõõggi, pirstõõzzi le'be tuâjjlažkââ'dd vuâmmšem aa'sši, veäkkä vuei'tet õõutsââ'jest pärnauviu'm ta'rkstõõllâd si'jji õuddnummuž da mättjummuž. Pärnai ju'n vuäžžam teâđ da tääid, miõl kie'ssi ää'sš da taarb puä'tte kuâsttjee'jen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž pääi'k da lie tuâimmjem planmõõžž vuâđđ.

Planmallaš dokumentâsttmõõžž täävtõõsân lij, što tuâjjlažkâ'dd mättai tobddâd jiõčč pärna, fi'ttjed pärnai kõõskid kuei'mineez di joouk tuâjjlažkââ'dd da pärnai kõskksaž vuârvaaiktem luândd. Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž mie'rren lij viikkâd čõõđ õuddpeâmm pärnast vuõ'lğgjen. Dokumentâsttmõõžž veäkkä vuäžžum teâđaid da fi'ttjõõzz ââ'net äü'k'ken õuddmiârkkân tuâjjnaa'li, mättjempirrõõzzi, tuâimmjem täävtõõzzi, mõõntõõllmi da siiskõõzzi juätkkjeei mutstõõllmest pärnai miõl keässmõõžž da taarbid va'sttee'jen. Pärna õuddpeâmmplan lij vue'ssen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž prosee'ssest (lääkk 1.3). Planmallaš pedagooglaž dokumentâsttmõõžž taarbšet še pärnai õuddnem da mättjem tuärj taarbi ärvvtõõllmõõžžâst (lääkk 5).

Kuu'kkab ääi'jest norrum dokume'e'nt lie tää'rkes vue'ssen pedagooglaž tuâimmjem ärvvtõõllmõõžžâst da tuâjjlažkââ'dd tuâimmjem jiõččärvvtõõllmõõžžâst (lääkk 7.1).

4.3 Määngbeällsaž tuâjjnääl

Tuâjjnaa'li va'lljummuž ohjee õuddpiõmmu pijjum tuâj da täävtõõzz di pärnai ää'kk, taarb, õudldõõzz da miõl kie'ssi ää'sš. Tuâimlaž di kreevsõsvuõđ da vuâssadvuõđ õõu'dee tuâjjnääl lie pärnaid luândlaž mättjem nääl. Näkam lie õuddmiârkkân pärnai jiõččmääinlaž da ohjuum siõrr, tu'tkkummuš, liikummuš di Čeäppvuõđlaž aicmõš da õlmmumuš. Teätt- da saaggetemteknologia äâ'net äü'k'ken tuâimmjummušest. Määngbeällsaž tuâjjnääl lie nu'tt mättjem neävv ko mättõõttâm pääi'k. Tãn diõtt lij tä'rk'k, što tuâjjlažkâ'dd ohjjad pärnaid kiõččlâ'sted da äâ'nned jee'resnallšem tuâjjnaa'lid jee'res šoora jooukin di jiõččines. Tuâj mie'ldd pärnaid sme'llkââ'ttet kõõjjeed da õõmtõõllâd di smiõttâd da čâu'dded čuõlmpaai'kid õõutsââ'jest.

Tuâjjlažkââ'ddest kai'bbjet ämmat-tääid da hie'rkesvuõđ vuei'nned jee'res paai'kin pedagooglaž vuei'ttemvuõđid. Tât kuâsttai jee'rab mie'ldd täiddan ta'rkstõõllâd pärnai alttõõzzid da tobddmõõžžid di

mu'tted da viikkâd jii'jjes tuâimmjummuž tõi meâldlanji. Uu'ccab päänai alttõõz lie tâujsa vaardâst vuõ'lggi da sää'ntem, nu'tt-ba tõi fi'ttummuš da tõi va'stummuš õõlgte tuâjjlažkâ'ddest sensitiivlaž â'lddâarmõõžž da päänai puârast tobddmõõžž.

Päänai vuässâ'tte tuâjjnaa'li plaanma da va'lljumša jii'jjes õuddõõzzi meâldlanji. Päänain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkkee maai'lm puki aaceezvui'm da obb vaardines di kiõççlâ'stted jee'resnallšem tuâjjnaa'lid. Tuâjjnaa'li vaaitõõlli ânnmõš ta'rjjad jee'res âksaid da jee'res naa'livui'm mättjeei päänaid o'nnstummšid. Määngbeallsaž tuâjjnaa'li õõlgte määngbeallsaž mättjempirrõõzzid. Tuâjjnaa'li ââ'nnmest ââ'net au'kken tuâjjlažkâ'dd da päänai silttummuž di kiõççlâ'stet da õõu'deet odđ tuâjjnaa'lid.

4.4 Siõrr õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam käivvan

Siõrr lij kõskksaž tuâimmjemnäa'li õuddpeâmmast. Õuddpeâmm tuâjjan lij ta'rjjeed päänaid paai'kid jee'resnallšem siõrid. Siõrr õõu'dee päänai õuddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam. Siõrâst päänai mättai, leša päänze jiõccses siõrr ij leäku teâdste'e'li mättjem neäv pe'ce näa'll lee'd da jie'lled di häämeed maai'lm. Kiõççlâ'stmõõžž, kook câu'ne päänain sij tobddmõõžžid, teâttaal da miõl keässmõõžž, valmste siõ'rre.

Päänze siõr miârktõs šâdd siõrâst jijstes. Siõrr oudd päänaid räämm da pue'rmiõl. Siõrrmen päänai lie aktiivlaž tuâimmjeei: sij jerree da tu'tkkee pirrõ'stti maai'lm, čâ'ne sosiaal'laž kõõskid di ou'dde miârktõõzzid kiõççlâ'stmõõžžsteez. Siõrâst päänai rä'jje fi'ttjõõz jijstes da jee'res oummin. Siõrrmen päänai nu'tt je'u'žze ko rä'jje odđ da mo'tte vuei'nnmes. Seämmast sij rä'jje maall da te'stje niõglmeez da tuõivvjeez. Miõllke'rdem vuei'tlvâstt tõi, što päänai vuai'tte kiõççlõddâd jee'resnallšem roolid da ideaid, koid sij muđoi jie vuaitçi viikkâd čõõđ. Siõrrmen päänai vuai'tte kiõtt'tõõllâd jiõccses vai'gges kiõççlâ'stmõõžžid. Siõrâst lij staa'laž kiõççlâ'stted, põrggâd da tuejjeed puâsttad.

Siõrâst õhtne kõskksaž mättjummuž õõu'deei elemee'nt: älsšaivuõtt, õõutsâ'jest tuejjummuš da jii'jjes täaidai vuâstta piijmõš. Siõrr õuddan da vuâžž jee'res häämaid kiõççlâ'stmõõžžid puârnee'n. Tuâjjlažkâ'dd da päänai di päänai kõskksaž vuârvaiktõs rä'jje vuâd ju'rddem da kiõl õuddnummša di õuddnee'i siõrrâm'täaidaid. Päänai ta'rkstâ'le, kiõççlâ'stete da mättje õutstõõz vuâkkõõzzid siõrâst. Jooukâst siõrrmen päänai mättje šiõttõõllâd tobddmõõžžeez da tättmõõžžeez di vä'ldded lokku jeârri vuei'nnemkuu'lm. Õhttsallašvuõtt lâssan siõri mie'ldd da nâânad miõđlažvuõđ.

Siõrr lij õuddpeâmm kõskksaž tuâjjnäa'll. Pedagooglaž tuâimmjummušest vuei'tet siõr juõn raajjmõõžžâst da siõrrmaai'lm raajjmõõžžâst õhtteed õuddmiârkkân draama, improvisaatio le'be mainnsid. Tuâjjlažkâ'dd âlgg teâdsted vuâjjnam tu'tkkuumuž, spontaan kreevsõs õlmeem di hooddlaž liikkeem- da heibbamsiõri miârktõõz päänai pue'rrvââjjma da mättjummuš. Jee'res šõddmõõžžid vuâtt regsmâ'tted siõrrmiõlin. Lokkõõz, sää'nnsiõr, laulli da õhttsaž hää'skõõttmõš nâânee miõđlaž toobdâlm, kâ'tt tuârjjad mättjummuž da pue'rrvââjjam.

Tuâjjlažkâ'dd tuâjjan lij staa'nâd siõr õuddõõzzid, ohjjeed siõr šiõttlanji da ââ'nned huõl tõ'st, što juõ'kk päänast lij vuei'ttemvuõtt lee'd vuâzzli'žzen õhttsaž siõrin jii'jjes täaideez da vaalmâšvuõdeez meâldlanji. Tuâjjlažkâ'dd âlgg plaan mie'ldd da täavtõõz mie'ldd tuârjjeed päänai siõr õuddnummuž di ohjjeed tõi ju'n-a siõr âalgbea'ln le'be jiõçç mie'ldd siõree'l. Tuâjjlažkâ'dd fyyslaž da psykklaž â'lddâarmõš tuârjjad päänai kõskksaž vuârvaiktõõz da câgg ju'n õõudbea'ln risttreiddpaai'ki šõddmõõžž.

Tuâjjlažkâ'dd âlgg ta'rkstõõllâd da dokumentâ'stted päänai siõr. Siõr ta'rkstõõllmõš lââ'zzat tuâjjlažkâ'dd fi'ttjõõz päänai jorddmõõžžâst da sij miõllkie'ssem aa'sšin di tääbdain da kiõççlâ'stmõõžžsteez. Vuâmmšum aa'sšid ââ'net siõr da jee'res tuâimmjem plaanummšest da ohjjummušest. Tuâjjlažkâ'ddest

oudldet hie'rkessvuõđ da ämmat-täaid di sooggbie'llsensitiivlažvuõđ ta'rkstõõllâđ pärnai siõrralttöõzzid da va'stteed tõid šiõttlen.

Kuu'kk pi'stti siõ'rre taarbšet ääi'j, rääh da sââ'j di šiõttlõs da pärnai vuäžžmest åarra siõrneävvid da materiaalid. Mättjempirrõõzz ä'lğge soojjâđ siõri mie'ldd, ko siõr jie pâi põõžž pâi'kstes tõid nõõmtum sõõ'jin.

Pärnai kulttuur da pärnaid jurddum media tobddmõš vie'kkat tuâjjlažkââ'dd fi'ttjed pärnai siõrid. Še jee'resnallšem speâll da digitaal'laž neäv ta'rjee tõid määngnallšem paai'kid. Siõ'rre älsmõ'tti mättjempirrõõzzâst rää'ves ooumaž lij še mättjeei. Tuâjjlažkââ'dd sagstââll siõr miârktõõzzâst da pärnai siõrin vuâmmšum aa'sšin peâmmjivui'm. Täi naa'livui'm vuei'tet õõu'deed siõri juâtkkjummuž pâai'kest le'be õuddpeâmmast.

4.5 Mättjem sue'rij

Mättjem sue'rij kovvee õuddpeâmm pedagooglaž tuâim kõskksaž täävtõõzzid da siiskõõzzid. Tõk ohjee tuâjjlažkââ'dd määngbeällsaž da čââvuum pedagooglaž tuâimmjem plaanummšest da čõõđ viikkmöõžžâst õõutsââ'jest pärnaivui'm. Pärnain lie vuõiggâdvuõtt vuäžžad määngbeällsaž kiõččlâsttmõõžžid mättjem jee'res suõ'rjin. Mättjemsue'rij jie leäkku jeä'rben čõõđ vikkum, nuu'bbineez pââđas obbvuođ, pe'ce tõi suõ'rjid õhtteet da suâvldet pärnai miõl kie'ssem da siltteem meâldlanji. Mättjem sue'rij lie juõkkum õuddmätt'tõsplan vuâđai⁸⁶ meâldlanji vittân obbvuõttân:

- Kiõli ree'ğges maai'lm
- Määng hääm õlmmummšest
- Mon da mi'jji õutstõs
- Tu'tkkâäm da tuâimmjam muu pirrõõzzâst
- Šõõddam, likkâäm da õuddnam.

Čââvuum pedagooglaž tuâimmjummuš vuei'tlvâstt aa'sši da eettmõõžži veiddsõs ta'rkstõõllmõõžž da tu'tkkummuž. Pärnai miõl kie'ssi ää'sš da kõõččmõõžž lie tuâimmjem kõskksaž vue'lğgemsââ'jj. Ä'sš-sue'rij vuäi'tte pue'tted õuddmiârkkân siõrin, mainnsin, reisain le'be spontaanlaž vuârvaaiktõspaai'kin pärnai da tuâjjlažkââ'dd kõõsk le'be pärnai kõskksaž vuârvaaiktõõzzâst. Nää'll, koin mättjem suõ'rji täävtõõzzid kiõtt'tõõlât, vaajtââll va'lljuum ä'sšvuudi, paai'ki da pärnai mättjem mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij ainsmâ'tted, što pedagooglaž tuâimmjummuš õõudad jee'res äksai pärnai õuddnummuž da mättjummuž.

Kiõli ree'ğges maai'lm

Õuddpeâmm tuâjjan lij raaveed pärnai **kiõl'laž täaidai** da **vaalmâšvuõđi** di **kiõl'laž identitee'tti** õuddnummuž. Õuddpeâmmast raaveet pärnai teâtthaal da miõl keäsmõõžž kiõli, tee'ksti da kulttuuri åra. Kiõl õuddnem tuârjjummuš õhttan pärna määnglookkâmtäaid õuddnummša (lââkk 2.7). Lââ'ssen tõst lij õhttvuõtt jee'rab mie'ldd pärnai kulttuurlaž silttumšša da vuârvaaiktõ'sse kuulli veiddsõs silttumšša. Ouddnee kiõl'laž täaid ää'vee pärnaid odđ vaaktemvuõ'jjid, paai'kid vuâssadvuõ'tte da aktiivlaž tuâimmjeeivuõ'tte.

Kiõll lij pärnaid nu'tt mättjem ä'sš ko neäv. Tõn veäkkâ pärnaž väldd vaaldšma jee'resnallšem paai'kid da aa'sšid di tuâimmai vuârvaaiktõõzzâst jeârrsivui'm, õlmmad jii'jjes da ha'ņkkad teâđ. Määngbeällsaž

⁸⁶ Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđ 2014

õuddpeâmm kïõllpirrõs di õhttsažtuâjj peâmmjivui'm tuârjjad pâarnai kïõl'laž õuddnummuž. Õuddpeâmmast pâarnaid uu'det älsmõ'tti da meä'rmeâldlaž maacctõõzz si'jji kïõllââ'nnem- da vuârrvaaiktenttäideez pirr.

Pâarna vuäi'tte seâmma ääi'j vä'ldded jiõccses määngaid jee'res kïõlid, kooi õuddnummuš da âânnmõš vuäitt lee'd pooddi mie'ldd järnam. Õuddpeâmmast vä'ldet lokku, što pâarna šâ'dde jee'resnallšem kïõl'laž pirrõõzzin. Piârri nää'l ââ'nned kïõl da lee'd vuârrvaaiktõõzzâst vaajtâ'lle, da piârriin vuei'tet mainsted määngaid kïõlid. Kïõl'laž da kulttuurlaž määngnallšemvuõđ tuejjeet õuddpeâmmast kuâsttjee'jen õhttsažtuâjjast peâmmjivui'm. Tât beä'lstes tuârjjad pâarnai kïõl'laž identitee'tti õuddnummuž. Kïõlle da kulttuu're kuulli tää'rkaab vuei'nnemkuu'lm õuddpeâmmast kïõtt'tõõlât lããggast 4.6.

Kïõl mättjem beä'lnn lij tä'rkk teâđsted, što seâmma âkksa pâarna vuäi'tte lee'd jee'res poodin kïõl õuddnem jee'res suõ'rjin. **Kïõl'laž identitee'tt õuddne**, ko pâarnaid ohjjeet da tuârjjeet kïõl'laž tääidai da vaalmãšvuõdi kõskksaž suõ'rjin.

Vuârrvaaiktõs-täaid	Kïõl fi'ttjem täaid	Mainstem täaid	Kïõl ââ'nnemtäaid	Kïõl'laž mošt da sää'nnree'ggesvuõtt	Kïõllteâđstummus
Õuddneei kïõl'laž identitee'tt					

Kartt 2. Pâarnai kïõl õuddnem kõskksaž sue'rij õuddpeâmmast

Vuârrvaaiktõstääidai õuddnem beä'lnn pâarnai kïõččlãsttmõõžž tõ'st, što sij šâ'dde kullum da tõ'st, što si'jji alttõõzzid va'stteet, lie kaallšõs ää'sš. Tuâjjlažkãã'dd sensitiivlažvuõtt da reagãsttmõš še pâarnai non-verbaal'laž saaggid lij kõskksaž sää'jest. Vuârrvaaiktõstääidai õuddnummuž tuârjjeet älsmãã'ttee'l pâarnaid kommunikã'stted jeãrrsi pãarnaivui'm da tuâjjlažkoo'ddin.

Pâarnai **kïõl fi'ttjem täaidaid** tuârjjeet ree'gges kïõl'laž maall u'vddem veãkka. Meä'rmeâldlaž saa'ni ouddmõš tuãimmjummsa da sagstõõllmõš tuârjjeet pãarnai sää'nnree'ggesvuõđ õuddnummuž. Jee'resnallšem õuddpeâmm paai'kin ââ'net kovvõõlli da tää'rkk kïõl. Taarb mie'ldd ââ'net koovid, tiingid da tuârjjsie'vvmid.

Pãarnai **mainstem täaidaid** õuddnummuž vuãppãt da ohjjeet. Pãarnaid sme'llkãã'ttet mainsted jee'res paai'kin nu'tt räã'ves oummi ko jeãrrsi pãarnaivui'm. Tât vie'kkãd pãarnaid ââ'nned da fi'ttjed mainstum kïõl. Pãarnaivui'm kideed siõmmnai siõmmnai miõl še jiõnnsuõ'mme da jiõnntiãddu.

Pãarnai **kïõl ââ'nnemtäaidaid** ohjjeet da kïõl âânnmõõžž smiõttãt õõutsãã'jest pãarnaivui'm jee'res paai'kin. Täãvtõssãn lij ääi'j da päãi'k teãđsteei kïõl ââ'nnem ravsummuš. Pãarnaivui'm harjttõõlãt mušttlem, čiõlgtem da mainstem vuãrtõõllmõõžž. Tõn õõl jeãlõõttmõš, humor âânnmõš di kudd naa'li mättõõttmõš raavee pãarnai kïõl ââ'nnemtäaidaid. Tobdstõõttmõš jee'resnallšem tee'kstid tuârjjad kïõl ââ'nnemtäaidai õuddnummuž da vie'kkãd pãarnaid ta'rktõõllãd mainstum da kee'rjtum kïõl jeã'rdõõzzid.

Pãarnai kïõl'laž õlmmumuš šãdd määngbeãllsen, ko see'st **kïõl'laž mošt** da **sää'nnree'ggesvuõtt veiddan**. Tuâjjlažkãã'dd tuãjjan lij teãđstee'l tuârjjeet tãn õuddnummšest. Kïõl'laž moošt õuddnummuž tuârjjeet õuddmiãrkkãn lokaõõzzi da laaulsiõri âânnmõš. Kïõlin siõrtõõllmõš, nõõmumuš di kovveei saa'ni âânnmõš õõu'dad pãarnai kïõl'laž moošt da sää'nnree'ggesvuõđ õuddnummuž. Rããuhast mainstummuš da lookkmõš di mainnsi mušttlummuš ta'rjjeet paai'kid smiõttãd saa'ni da tee'ksti miãrktõõzzid da mätt'tõõllãd ä'sšõhttvuõdin odđ fi'ttjõõzzid.

Â'lddpirrõõzz jee' res kîõli ta'rkstõõllmõš tuârjjad päänai **kîõllteâdstõõzz õuddnummuž**. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij counnâd da lââ'zted päänai miõl keâssmõõžž njäälmlaž da kee' rjtum kîõl di siõmmnai siõmmnai še lookâm da kee' rjtem ârra. Kîõl ta'rkstõõllâm da tu'tk'keem veäkka viiggât päänai miõl saa'ni miârktõõzzin kîõl häämaid da raajõõzzid, mâ'te saa'nid, täavaid da jiõnnõõggid. Päänaid sme'llkââ'ttet kee' rjted da lookâd siõrrmiõ'le.

Õuddpeâmmast ââ'net ree'gges da vaajtõõlli tee'kstad. Päärnaivui'm tobdstõõđat mäנגbeällsanji päänaikeerjlažvuõ'tte. Päänaid mainstet mainnsid, da si'jjid älsmââ'ttet jiõčč ho'hssjed tõid. Päärnai mainnsid, lakkõõzzid da säänlaž saaggid dokumentââ'stet. Mäנגlookâm täaid tuârjjei õuddpeâmmast mainstem paaldâst ââ'net jee'rab mie'ldd visuaal'laž, auditiivlaž da audiovisuaal'laž saaggid di tee'kstad.

Mäנג hääm õlmmummšest

Õuddpeâmm tuâjjan lij täävtõõzzid põõrgee'l tuârjjeed päänai **musiikklaž, koovalaž di säänlaž da vaardlaž õlmmem** õuddnummuž di tobdstâ'tted si'jjid jee' res čeäppõs-suõ' rjid da kulttuurä'rbvuõ'tte. Päärnai õlmmummšest lij si'jjid luândlaž obbvä'ldsažvuõtt da õlmmem jee' res häämai kreevsõs õhttõõllmõš. Čeäppvuõđlaž aicmõš da õlmmummuš õõ'udee päänai mäntjemõudldõõzzid, sosiaal'laž täaidaid da miõttlõs jiõččkoov di vaalmâšvuõđid fi'ttjed da jerreed maai'lm sij pirr. Ju'rddem da mäntjem täaid oudne, ko päänai tu'tk'kee, tu'l'k'kee da rä'jje miârktõõzzid jee'resnallšem õlmmem täaidaid harjttõõlee'l. Odd ju'rdded da raajjâd miõllkoovid lij kõskksaž ä'sšen še päänai eettlaž ju'rddem õuddnummuša. Kulttuurä'rbvuõ'tte, čeäppõ'sse da õlmmem jee' res häämaid tobdstõõttmõš raavad päänai silttummuž nu'tt mäנגlookâm täaid ko vuässõõttâm da vaaktem suõ' rjin.

Kulttuur lij tää'rkes vue'ssen päänai identitee'ttest. Õuddpeâmmast päänai ta'rjjeet paai'kid vuei'nned da aiccâd mäנגbeällsanji čeäppõõzz da jee' res kulttuur. Čeäppõ'sse da kulttuure kuulli kîõččlâsttmõõžž raavee päänai oodd vä'ldded jiõccses, ââ'nned da puu't' ted kulttuur. Seâmmast päänai mäntje fi'ttjed čeäppõõzz da kulttuurä'rb miârktõõzz da äärv.

Jee' res hääm õlmmummšest ta'rjje päänai vuõ'jjid aiccâd da häämeed maai'lm si'jjid säärntõõlli da älsmõ'tti naa'lin. Čeäppvuõđlaž õlmmummuš ta'rjjad päänai motivõ'stti vuõ'jjid vuâmmšum aa'sši, tobdmõõžžid da kreevsõs ju'rddem kuâsttjee'jen tuejjummuša. Õlmmem jee' res häämaid tobdstõõđat mäנגgai aaicivui'm jee'resnallšem tuâjjnaa'lid, mäntjempirrõõzzid di â'lddpirrõõzz kulttuurta'rjjõõzz äü'k'ken äâ'nee'l. Mäntjempirrõõzzi esteettlažvuõtt, älsšaiuvõtt, vuäžžmest äârrai mäנגbeällsaž neävv da materiaal di ri'jtteei ohjummuš lie miârktee ää'sš õlmmemhäämaid tobdstõõttmen.

Čeäppõs-škoou'l'jummuš äân se'st nu'tt spontaan ko ooudkîõ'tte plaanum tuâimmjummuž. Õlmmem da mäntjem prose'e'ssin päjjan kîõččlummuš, tu'tk'kummuš, tuejjeem jee' res pooldi harjttõõllmõš da tõi dokumentâsttmõš. Juõ'k'k päänai jii'jjesnallšem õlmmummuž tuârjjeet da päänai õhttsaž kreevsõs prose'e'ssid uu'det nokk ääi'j da säâ'j. Tuâjjlažkââ'dd, päänai da õhttsažtuâjjkuei'mi spesiaalsilteem äü'k'kummuš regsmâtt čeäppõs-škoou'l'jummuž.

Õuddpeâmm **musiikklaž õlmmem** täävtõõssân lij puu't' ted päänai musiikklaž kîõččlâsttmõõžžid di raavad päänai miõl keâssmõõžžid da kõskkvuõđ musi'k'ke. Päänai ohjeet jeä'lsteei kulddlummuša da jiõnnpirrõõzz vuâmmšummuša. Päänai vaalmâšvuõđ häämeed musiikk di jiõn pešttmõõžž, tää'zz, čuõjjâmeeu'n da viõgg oudne siõrrnallšem musiikklaž tuâimmjem mie'ldd. Sijvui'm lääulat, looggât lakkõõzzid, kîõččlââ'stet jee'resnallšem säittneävaid, kulddlet musiikk da liikkeet musiikk mie'ldd. Päänai vuäžžä kîõččlâsttmõõžžid vuâđđčâ'ck'kmest, säâ'nnrytmin da vaardin soittmõõžžâst. Päänai sme'llkââ'ttet äâ'nned miõllke'rddmes da õlmmem musiikk kââ'ztem jurddjid da tobdmõõžžid õuddmiârkkân mušttlee'l, koovivui'm õlmmee'l le'be ta'nssjee'l. Päänai vuäžžä še kîõččlâsttmõõžžid musiikk raajmõõžžâst õõutsââ'jest di uu'cces musikkčuäjtõõzzi harjttõõllâm prose'e'ssin da čuä'jtummši pu'httem o'nstem räämmast.

Koovlaž õlmmeem täävtõssân lij õõu'deet päärnai kõskkvuõđ koovčeäppõ'sse, jee'res visuaal'laž kulttuure da kulttuurä'rbbvuõ'tte. Päärnain lie vuei'ttemvuõtt naaudčed koovi raajmõõžžâst di vuäžžad esteettlaž jeä'lstõõzzid da kiõččlâsttmõõžžid čeäppõõzz õõudâst. Päärna harjje koovlaž jorddmõõžž, ta'rkstõõllmõõžž da koovi tu'lkõkummuž määngbeallsaž koovvõ'lmmeem veäka. Koov raajâm tääidaid õõu'deet määngai aaicivui'm di õhttvuõđid jee'res õlmmeem häämaid raajee'l. Päärna kiõččlâ'stste jee'resnallšem koov raajâm naa'lid, neävvaaid da materiaolid õuddmiârkân kâlkkee'l, pirstee'l, snekkrââ'stee'l da mediačuäjtõõzzid raajee'l. Päärnaivui'm ta'rkstõõllât si'jji jiõčč raajâm koovid, čeäppõstuâjaid, mediiasiiskõõzzid, tiingid di raajâlm- da luâttpirrõõzz paai'kid. Päärnaid ohjeet tu'lkķeed da muštled jurddjeez koovlaž saaggin. Koovid ta'rkstõõllmen vuâmmšet õuddmiârkân eeu'nid, häämaid, materiaolid, raajji, čuäjtõõstõõttvuõđ da koovi counnâm tobddmõõžžid.

Plaanâmtääidaid, kreevsõs čuõlmpaai'ki čâuddmõõžž, raajõõzzi, materiaali da tekniikkai tobddmõõžž harjttõõllât kiõtt-tuâjast tuâimmjem mâ'te häämmam, tuâjstõõllâm, kuârram da snekkrâ'stem veäka. Kiõtt-tuâjast tuâimmjem da õlmmeem täävtõssân lij ta'rjjeed päärnaid tuejjeem, kiõččlâ'stem da ho'hssjem räämm di naaudčummuž tuejjummšest, ko'st jii'jjes kreevsõsvuõtt da tuejjeemnäâ'll kuâsttje. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid jiõčč kiõččlâ'ststed, tu'tkķeed da õhttõõllâd jee'resnallšem tee'mes da kõrr materiaolid di mätt'tõõllâd tuejjummšest taarbšum tekniikkaid. Päärna vuäžža ideâ'ststed da tuejjeed jee'resnallšem tuejõõzzid da tiingid. Päärnai kiõtt-tuâjtuâimmjummmšest vuei'tet ta'rkstõõllâd da ââ'nned nu'tt päärnai tuâggaid kuulli ko pääiklaž kiõtt-tuâjjä'rbbvuõđid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet **säänlaž** da **vaa'rdin õlmmummša** õuddmiârkân draama, taans da siõr veäka. Täävtõssân lij, što harjttõõzz da siõr ta'rjjeed päärnaid vuâittmõõžž määngbeallsaž kiõl'laž da vaardin aiccmõ'sše, õlmmummša da saaggtummša. Päärnai miõllķe'rddmest päjnee le'be si'jji aiccâm da vuâmmšem aa'sšivui'm tuejjeet õõutsââ'jest. Päärna vuäžža kiõččlâsttmõõžžid nu'tt spontaanlaž õlmmummšest ko õhttsanji plaanum, čõõđ vikkum da ärvvõtllum kreevsõs prosee'ssest. Tuâimmjummmšest ââ'net äü'kken määngbeallsanji õuddmiârkân päärnai ķeerjlažvuõđ, sää'nnčeä'ppõõzz, tea'tter jee'res häämaid, taans da sirkuuuz.

Mon da mi'jji õutstõs

Päärnai jie'llempirrõs šorran, ko sij alttee õuddpeâmm päi'kstes âlggan. Piârri ä'rbbvuõđi, tuâimmjemnaa'li, äärvai da kiõččmõõžži lââ'ssen päärna vuei'nne jee'resnallšem naa'lid jurdded da tuâimmjed. Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deet päärnai vaalmâšvuõđid fi'ttjed â'lddõutstõõzz määnghâmmsažvuõđ da harjttõõllâd tõ'st tuâimmjummuž. Tânn âlddnet **eettlaž ju'rddem, kiõččmõõžži, â'lddõutstõõzz mõõnni ääi'j, änn'jõž ääi'j da puõ'tti ääi'j** di **media** vuei'nnemkuu'lmin. Tuâimmjummmšest vuei'tet ââ'nned määngbeallsanji õuddmiârkân mainnsid, musiikk, koovčeäppõõzz, siõr, draama, jee'resnallšem mediiasiiskõõzzid di kuõ'ssid, kõ'll'jummsid da â'lddpirrõõzz šõddmõõžžid. Mon da mi'jji õutstõs -mättjemsue'rgg tuârjjad jeä'rben päärnai kulttuurlaž siltummša, vuârrvaiktõ'sse da õlmmummša di ju'rddma da mättjummmša kuulli veidsõs siltummžuž (lââkk 2.7).

Eettlaž ju'rddem tääidai õuddnummuž tuârjjeet smiõttee'l päärnaivui'm jee'res paai'kin ou'dde puõ'tti le'be päärnaid smiõtt'teei eettlaž kõõččmõõžžid. Teema vuâi'tte kuullâd õuddmiârkân na'zvaanvuõ'tte, vuõig da veär rätkkma, vuõigvuõ'tte le'be pâälaid, pe'ccla da räämmaid. Eettlaž kõõččmõõžžid kiõtt'tõõllât päärnaivui'm nu'tt, što sij vuâi'tte tobddâd âârrmõõžžâs staaanli'žžen da primmum. Päärnaivui'm smiõttât še joouk vuâkkõõzzid da tõi vuâđaid.

Õuddpeâmm **kiõččmõõš-škoou'l'jummmšest** tobdstõõđât vuõss-sââ'jest päärnai joouk ââlda âârrai âskldõõggid da jee'res kiõččmõõžžid. Äskldõõggte'mesvuõđ ta'rkstõõllât kiõččmõõžži paaldâst. Täävtõssân lij õõu'deed kõskksaž ci'sttjummuž da fi'ttjõõzz jee'res kiõččmõõžži ärra di tuârjjeed päärnai kulttuurlaž da

Ķiõččmõõžžlaž identitee'tti õuddnummuž. Päärnaivui'm tobdstõõđât jee'resnallšem Ķiõččmõõžžid da tõid kuulli ä'rbbvuõđid. Luândlaž nää'l ta'rkstõõllâđ Ķiõččmõõžžid lie õuddmiârkkân ee'jj-jârrõ'sse kuulli juuhlid da šõddmõõžžid di juõ'ĶĶpeivvsaž päai'Ķ, mä'te teavõõttmõš le'be poormõš. Päärnai õõmtõõllma uu'det sââ'j, da sijvui'm smiõttât si'jjid smiõtt'teei jie'llemkõõččmõõžžid.

Ķiõččmõš-škoou'l'jumms'est tuejjeet õhttsažtuâj peâmmjivui'm juõ'ĶĶ piârri tuâgga, Ķiõččmõõžžid da äärvaid kuulee'l da ci'sttjee'l. Ķiõččmõš-škoou'l'jummuš tuârjjad jee'rab mie'ldd päärnai kulttuurlaž silttummsa, vuârrvaiktõ'sse da õlmmummša di ju'rddma da mättjummsa kuulli veiddsõs silttummuž (Ķč. lãåkk 2.7).

Ä'lddõutstõõžž mõõnni ääi'j, änn'jõž ääi'j da puõ'tti ääi'j smiõttee'l viiggât päärnai miõl historiaal'laž aa'sšid di šiõgg puõ'tti ääi'j raajjma. Lãâ'ssen ta'rkstõõllât päärnai šõddâmpirrõõžzi määngnallšemvuõđ.

Päärnaid raajât paai'Ķid jeälõõttâđ mõõnni ääi'j šõddmõõžžid da vue'jjid. Tää'rĶes teâttkäivvan lie lie päärna da si'jji ouumažhistoria, ä'lddõutstõõžž vuâzzla, tiing da pirrõõžž. Lãâ'ssen vuei'tet äâ'nned päärnai peâmmji ä'sštobddmõõžž si'jji jii'jjes kulttuurä'rbbvuõđâst. Mõõnnâm äigga vuei'tet tobdstõõttâđ õuddmiârkkân päärnai maaddârpuârssi pä'rnnpodd siõree'l da musiikk veäka.

Änn'jõž podd ta'rkstõõllât Ķiõtt'tõõlee'l päärnaivui'm si'jjid smiõtt'teei le'be miõl Ķie'ssi ääi'jpoddsaz aa'sšid. Päärnaivui'm ta'rkstõõllât še ä'lddõutstõõžž määngnallšemvuõđ tõn ci'sttjee'l. Ta'rkstõõllâm päi'ĶĶen lie jee'rab mie'ldd oummi, sooggbie'li da piârri määngnallšemvuõtt. Täâvtõssân lij škoou'l'jed päärnaid fi'ttjed, što oummu lie jee'resnallšem leša seämma ärvvsa.

Mõõnni ääi'j da änn'jõž ääi'j lãâ'ssen lij tä'rĶĶ smiõttâđ puõ'tti ääi'j da tõn, mõõn nalla vuei'ttep vaakted pue'r puõ'tti ääi'j tieu'ddma. Puõ'tti ääi'j smiõttmõš vuâitt kuullâđ õuddmiârkkân pue'tti ee'jjpodd siõree'l le'be jii'jjes mättjempirrõõžž plaanma. Päärnaivui'm vuei'tet õuddmiârkkân raajjâđ puõ'tti ääi'j miõllĶe'rddem-maai'lmid le'be smiõttâđ pue'tti päärnai miõl Ķie'ssi ämmti päai'Ķ.

Õuddpeâmmast **mediaškoou'l'jem** tuâjjan lij tuârjjeed päärnai vuei'ttemvuõđid tuâimmjed aktiivlanji da õlmeed jii'jjes sij õutstõõžžâst. Päärnaivui'm tobdstõõđât jee'res mediaid da Ķiõččlãâ'stet media raajjmõõžž siõrrmiõ'lle staan pirrõõžžin. Päärnai jie'llma kuulli mediasiiskõõžž da tõn tuõđtuõ'll'jemvuõđ smiõttât õõutsãâ'jest päärnaivui'm. Seämmast harjttõõllât ouddnee'i teâttkäivv- da mediakriittlažvuõđ. Päärnaid vuâ'pstet äâ'nned media va'sttõsvuõđlanji vää'lde'e'l lokku jii'jjes da jeârri pue'rvvâjmmõõžž. Mediast ou'dde puõ'tti teemaid vuei'tet Ķiõtt'tõõllâđ päärnaivui'm õuddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be draama vuäka.

Tu'tĶĶääm da tuâimmjam muu pirrõõžžâst

Õuddpeâmm tuâjjan lij u'vded päärnaid vaalmãšvuõđid ta'rkstõõllâđ, jerreed da fi'ttjed pirrõõžžeez. Päärnaid ohjjeet tu'tĶĶeed da tuâimmjed luãđast da rajjum pirrõõžžâst. Õuddpeâmm tuârjjad päärnai **matemaattlaž jorddmõõžž** õuddnummuž di raavad miõttlõs šiõttõõttmõõžž matemati'ĶĶe. Õuddpeâmm äân se'st še **pirrõs-škoou'l'jummuž** da **teknologiaškoou'l'jummuž**. Mättjempirrõõžžid kuulli jii'jjes vuâmmšõõžž, Ķiõččlãåsttmõõžž da jeä'slãåsttmõõžž vie'ĶĶte päärnaid fi'ttjed mäainai da seu'rrjõõžzi Ķõskkvuõđid di vie'ĶĶte si'jjid ouddned ju'rddjen da mättjee'jen. Päärnai õuddnee'i täidd nõõmeed aa'sšid di äâ'nned jee'resnallšem fi'ttjõõžžid oudãsvvekk määnglookkãmtãäid.

Õuddpeâmm täâvtõssân lij ta'rjjeed ho'hssjem da mättjem rãääm **matemaattlaž jorddmõõžž** jee'res mäã'ttest äãrrai päärnaid. Päärna tobdstã'tte matemati'ĶĶe da tõn vue'ss-suõ'rjid vuâmmšem da siõrrnallšem tuâimmjem mie'ldd. Päärnaid vuâ'pstet Ķiddeed miõl juõ'ĶĶpeivvsaž paai'Ķin da ä'lddpirrõõžžâst õu'dde puõ'tti häã'mid, meã'rid da muttzid. Päärnaid älsmäã'ttet smiõttâđ da kovvõõllâđ

si'jji vuâmmšem matemaattlaž aa'sšid õlmmee'l da ta'rkstõõlee'l tõid õuddmiârkkân vaardin le'be jee'res neävvai da koovi veäkka. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid šlajjeed, ve'rddõõllâd da piijjâd järjstõ'sse aa'sšid da tiingid di kaunnâd da puu't'ted meä'rmeâldlažvuõđid da muttsid. Päärnaid älsmäâ'ttet še mättjempirrõ'sse kuulli čuõlmpaai'ki kaunnmest, smiõttmest da tu'mmjummšest di čâuddmõõžži ooccmest.

Lookkâmfittjõõz õuddnummuž tuärjjeet määngbeällsanji vuârrvaiktõspaai'kin, õuddmiârkkân siõr da päärnaid kie'ssi materiaolid äukken ää'nee'l. Päärnaid älsmäâ'ttet ta'rkstõõllâd lååkkmie'rid pirrõõzzâst da mâŋŋa täaidai lâssnummšest õhtteed tõid lååksänna da nââmarmiârkid täaideez mie'ldd. Lååkkraiddtäaidaid da nõõmeemtäaidaid vuei'tet viikkâd õõudâs õuddmiârkkân lokkõõzzi da riimi veäkka. Päärnaivui'm kiõččlââ'stet mettummuž da harjttõõllât päi'kk- da kõskkfittjõõzzid õuddmiârkkân liikkeemiõrin, piirstee'l le'be jee'res neävvai veäkka.

Jee'resnallšem harjttõõzzivui'm tuärjjeet päärnai sââ'j da tää'zz häämtummuž. Päärnaid älsmäâ'ttet tu'tkķeed kâpplõõggid da häämaid di siõrrâd tõi vui'm. Päärnai geometrlaž jorddmõõžž raaveem diõtt si'jjid järjstet paai'kid snekrâsttõõllma, tuâjstõõllma da täävma. Äi'gğfittjõõzz ää'veet õuddmiârkkân sutkk- da ee'jjpooddid vuâmmšee'l.

Pirrõs-škoou'l'jem täävtõssân lij raaveed päärnai luâttkõskkvuõđ da va'sttõsvuõđlaž tuâimmjummuž pirrõõzzâst di ohjjeed si'jjid keäll'jeei jie'llemnääl ärra. Pirrõs-škoou'l'jummuž äänn se'st kolmm vuâlladvuõđ: mättjummuš pirrõõzzâst, mättjummuž pirrõõzz pirr di tuâimmjummuš pirrõõzz beä'lest. Ä'ldduâtt di rajjum pirrõs lie nu'tt mättjem päai'k gu mättjempirrõõzz.

Luâđast da rajjum pirrõõzzâst reissjummuš di pirrõõzz tu'tkķkummuš lie tää'rķes vue'ssen õuddpeâmmast. Miõttlõs kiõččlâsttmõõžži päai'k päärnaž mättai naaudčed luâđast da ä'lddpirrõõzzâst da suu kõskkvuõtt pirrõ'sse raavasm. Luâđ eettmõõžžid ta'rkstõõllât jee'res aaicivui'm da jee'res ää'kķpooddin . Tõi pirr sagstõõllât da tõid tu'tkķeet. Seâmmast mätt'tõõllât pirrõ'sse kuulli fi'ttõõzzi äännmõõžž. Jee'res šâdd- da jie'll'ji šlaa'ji tobdstem harjttõõllmõš raavad luâđ tobddmõõžž. Päärnaivui'm mätt'tõõllât oocčad teâđ sij miõl kie'ssi aa'sšin. Luâtt vuâitt lee'd še päi'kk esteettlaž kiõččlâsttmõ'sše da räähluõõvma.

Päärnaid vuâpstet ci'sttjed luâđ, tõn raa'zzid da jie'll'jid. Pirrõs-škoou'l'jummuš oõu'deet keäll'jeei jie'llemnääl šõddmõõžž di tõ'st taarbšum täaidai harjttõõllmõõžž. Tâk takai täaid lie õuddmiârkkân rooskte'mes reissjummuš, toolkvažvuõđ da šeä'sttemvuõđ mättõõttmõš, poormma kuulli va'steemvuõtt, energiašeâsttmõš di paacctõõzzi oo'ccummuš õuddmiârkkân tä'vvri õõudâs u'vddem, tä'vvri teevvam da o'dđest äännem veäkka. Seâmmast päärnaid ohjjeet kiddeed miõl tuejjuum aa'sši vaaiktõõzzid.

Teknologiaškoou'l'jem täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid tobdstõõttâd tu'tkķeei da kiõččlõ'stti tuâjnnâlla. Päärnaid ohjjeet še ta'rkstõõllâd pirrõõzz teknologia da ho'hssjed jii'jjes kreevsõs čâuddmõõžžid. Päärnaid sme'llkââ'ttet tuejjeed kõõččmõõžžid, oocčad tõid va'sttõõzzid õõutsââ'jest da tuejjeed tu'mmjõõzzid.

Päärnaivui'm ta'rkstõõllât aargâst ou'dde puõ'tti teeknlaž čâuddmõõžžid da tobdstõõđât teâtt-teknolooglaž neävvaid di tõi tuâimmjummuš. Jeä'rben lokku vää'ldet mašinai da neävvai staanlaž äännmõõžž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid viikkâd čõõđ jii'jjes ideaid õuddmiârkkân raajee'l jee'res materiaalin di kiõččlâ'ststed jee'res neävvai tuâimmjummuž. Päärnaid älsmäâ'ttet kovvõõllâd raajjmes čâuddmõõžžid. Čuõlmpaai'kid čââu'det da o'nstummšin rämmšet õõutsââ'jest. Täävtõssân lij, što päärnai jii'jjes kiõččlâsttmõõžži mie'ldd šâdd fi'ttjõs tõ'st, što teknologia lij oummu tuâimmjem äigga vuâžžam. Tuâimmjummušest vuei'tet äänned ä'lddpirrõõzz teknolooglaž čâuddmõõžžid, õuddmiârkkân siõrrneävvaid, da tu'tkķeed tõi tuâimmjemvuâđđjurddjid.

Šõõddam, likkääm da õuddnam

Šõõddam, likkääm da õuddnam -mättjem suârgga ko'lle **liikkummuš, porrmõš-škoou'l'jummuš, tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli täävtõõz. Õuddpeâmm tuâjjan lij raajjâd vuâđ päärnai tiõrvâsvuõđ da

pue'rrvââjjam äärv u'vddi di fyyslaž aktiivlažvuõđ õõu'deei jie'llemnälla õõutsââ'jest peâmmjivui'm. Tât mättjem sue'rgg tuärjjad jeä'rben jijstes huõl âânmõ'sše da aarg tääidaid kuulli veiddsõs silttummuž.

Õuddpeâmm täävtõssân lij älsmä'tted päärnaid **liikkeed** määngbeällsanji di tobddâd liikkeem räâmm. Päärnaid älsmäâ'ttet âlggan âârrad da liikkeemsiõrid pukin ee'kkpooddin. Ohjjuum liikkeem lââ'ssen ââ'net huõl tõ'st, što päärnain lie nokk pääi'k juõ'kkpeivvsaz jioččtäätlaž liikkumša nu'tt se'st ko âlggan. Liikkeemškoou'l'jummuž âlgg lee'd mie'rrkõõski, vue'lğged päärnast, lee'd määngbeällsaž da täävtõõz meâldlaž. Ri'jttjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt lij tä'rkk päärna tiõrvâs šõddma, õuddnumša, mättjumša da pue'rrvââjma. Fyyslaž aktiivlažvuõđin juu'rdet jee'resnallšem da kue'rntem beä'lest jee'res tää'z liikkeem naa'lid, mâ'te siõrrmõõž se'st da âlggan, reissjummuž di ohjjuum liikkeempoodid. Jooukâst liikkummuš õõudad päärnai sosiaal'laž tääidaid, mâ'te vuârrvaaktõs- da jioččšiõttõllâm tääidaid. Fyyslaž aktiivlažvuõđ âlgg lee'd luândlaž vue'ssen päärna peei'vest. Ôhtsažuâjast peâmmjivui'm päärnaid älsmäâ'ttet liikkeed še âsttâi'jest jee'resnallšem sõ'jin da âlggan jee'resnallšem šõõjin.

Õuddpeâmm tuâjjan lij õõu'deet päärnai varddtobddmõõž da -vaaldšummuž di motorlaž vuâđtääidaid, mâ'te tää'steadd-, liikkeem- da neävvai kiõtt'tõõllâm tääidaid. Liikkumšest ââ'net au'kken jee'res aacid di jee'resnallšem materiaalin valmštum, liikkeed älsmõ'tti neävvaid. Päärnai liikkeem âlgg vaajtõõllâd luândlanji pe'sttem, intensitee'tt da jâ'ttlõsvuõđ beä'lnn. Päärnai âlgg vuâžžad kiõččlâsttmõõžid õhttu, paarrân da jooukin liikkumšest. Õuddpeâmmast päärna vuâžža kiõččlâsttmõõžid jee'resnallšem liikkeemsiõrin, mâ'te ä'rbvuõđlaž šellsiõrin di satu- le'be musikkliikkumšest. Jee'res ee'jjpoodid âlgg ââ'nned nu'tt, što päärna vuâžža paai'kid mätt'tõõllâd juõ'kk ee'jjpo'dde pue'rmõs naa'lid lee'd âlggan.

Mie'rrkõõski ohjjuum liikkumšest lij tää'rkes miârktõs päärnai tiuddvâldlaž õuddnumša da motorlaž mättjumša. Tân diõtt päärnai motorlaž tääidaid plaanmallaš ta'rkstõõllmõš lij tä'rkk. Tuâjjažkââ'dd âlgg plaanâd peei'v raajõõz, pirrõõz se'st da âlggan, di tuâimmjem siiske nu'tt, što päärna vuâi'tte määngbeällsanji naaudced liikkumšest jee'res paai'kin. Liikkeemneäv v'lgge lee'd päärnai ââ'nnemnalla še sij jii'jjes meä'rreem liikkeem da siõr äi'ggen. Õuddpeâmmast vää'ldet lokku liikkeemneävvai staanvuõđ.

Poorrâmškoou'l'jummuž täävtõssân lij õõu'deed miõttlõs šiõttõõttmõõž porrmõ'sše da poormõ'sše di tuärjjeed määngbeällsaž da tiõrvsallaš poorrâmnaa'lid. Päärnaid ohjeet jioččtuâimlaž poorma da määngbeällsaž, ri'jttjeei poormõ'sše. Juõ'kkpeivvsaz poorrâmpoodid jä'rjstet kirrsate'mmen mätt'tõõlee'l poorrâmraâuh da moččânji stuällõõttâd di õõutsââ'jest poorrâm kulttuur. Jee'res aaci veäkka da tu'tkkee'l tobdstõõđât porrmõõžid, ko'st tõk lie puättam, mââ'den tõk kuâsttje, mâkam aunnsin tõk lie rajjum da mââ'den tõk njâ'dde. Porrmõõž pirr sagstõõllmõš, mainnâz da laulli õõu'dee päärnai porrmõš- sannõõz õuddnummuž.

Õuddpeâmmast smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm **tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** kuulli aa'sšid. Päärnai vaalmâšvuõđid ââ'nned huõl tiõrvâsvuõđstes di jii'jjes hygieniast tuärjjeet. Päärnaivui'm sagstõõllât liikkeem, vuâņ da oummivui'm šiõgg kõõski miârktõõzâst pue'rrvââjma da tiõrvâsvuõ'tte. Päärnaivui'm mätt'tõõllât staanvuõ'tte kuulli aa'sšid juõ'kkpeivvsaz paai'kin. Tâk vuâi'tte lee'd jee'rab mie'ldd teävõõttmõš, poormõš, siõrrmõš di âlggan âârrmõš. Õuddpeâmmast harjttõõllât â'lddtrafiikkâst liikkummuž da staanlaž liikkumša kuulli vuâkkõõzid da naa'lid. Täävtõssân lij tuärjjeed päärnai staanvuõđ tobddmõõž, u'vdded si'jjid vaalmâšvuõđid raukkâd da ooccâd vie'kk di tuâimmjed staanâld jee'resnallšem paai'kin da pirrõõzin.

4.6 Kiõ'le da kulttuure kuulli tää'rkab vuei'nnemkuu'lm

Õuddpeâmmplan vuâđain kiõ'le da kulttuure kuulli vuei'nnemkuu'lm i kiõččât kuõskkâm juõ'kk õuddpiõmmu vuässõõtti päärna. Päärnai vaajtõõlli kiõ'l'laž da kulttuurlaž tuâggaid da vaalmâšvuõđid

vuei'net õutstõõzz pue'rnalla regsmõ'ttjen. Kõõll- da kulttuur teâdsteei õuddpeâmmast kõõl, kulttuur da kõõççmõõžž čõnnâ'tte vue'ssen õuddpeâmm obbvuoðâst.

Õuddpeâmmilää'jj mie'ldd kââ'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što päärnaž vuâitt vuâžžad õuddpeâmm päärna jie'nkõõllân âarrai lää'dd, ruõcc le'be sää'mkõõlin. Sie'vvemkõõl õõ'nni päärnže vuei'tet u'vded õuddpeâmm sie'vvekõõlle. Õuddpeâmm vuei'tet u'vded še romankõõlle.⁸⁷ Õuddpeâmmast vuei'tet ââ'nned še jee'res kõõlid, ko tõt ij tue'jjed vaar õuddpeâmmplan vuâdain šio'ttuum täävtõõzzid kuâsttma. Tâ'l âlgg ââ'nned huõl še päärnai jie'nkõõllân mainstem lää'dd/ruõcc kõõl tääid õuddnem tuärjummšest. Tuâjjlažkââ'dd, peâmmji da jee'res kulttuurõutstõõzzi kõskksaž õhttsažtuâjain õõ'u'deet päärnai da piârri kulttuurä'rbvuõð juâtkkummuž da tuärjeet päärnai vuâittmõõžž õõ'lmeed jii'jjes kulttuuruâggaid. Kuõit- da määngkõõllsaž pirrõõzzin päärnaiid sme'llkââ'ttet vuârrvaiktõ'sse.

Õuddpiõmmu vuässâ'tte päärna, kook mainste jie'nkõõllneez nu'tt **ruõcc ko lää'dd**. Tâi kuõitkõõllsaž päärnai kõõl'laž õuddnem di identitee'tti õuddnem beä'lnn lij tä'rkk, što kuhtuid kõõlid tuärjeet da päärnaiid âlsmââ'ttet tõi ââ'nma.

Sää'mpäärnai õuddpeâmmast jee'rab täävtõssân lij raaveed päärnai sää'm identitee'tt da teâdstummuž jii'jjes kulttuurâst di u'vded päärnaiid vuei'ttemvuõð mä'tt'õõllâd sää'm ä'rbvuõtt-teâdaid da -tääidaid. Sää'mmla lie algmeer, koon vuõiggâdвуõðin jii'jjes kõõlle da kulttuure lij šio'ttuum vuâðdlää'jjest⁸⁸. Tuâimmjummmšest ââ'net ä'u'kken ä'lddpirrõõzz di õhttsažtuâj peâmmji da sää'mõutstõõzzin. Te'l ko õuddpeâmm järjstet koon-ne kolmmân sää'm kõõlâst, tõn jee'rab täävtõssân lij raaveed kõõl õuddnummuž, fi'ttummuž da âannmõõžž. Täävtõssân lij lââ'zzted päärnai vaalmâšvuõðid tuâimmjed sää'mkõõllsaž pirrõõzzâst, mä'ttjed sää'm kõõl da sää'm kõõlin. Tuâjjlažkââ'dd raavad sää'm kõõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm.

Romanipäärnai õuddpeâmm jee'rab täävtõssân lij raavad päärnai miõttlõs identitee'ttõuddnummuž da teâdsted jii'jjes historia da kulttuur di lââ'zzted päärnai vuässadвуõð õhttsažkââ'ddest. Lää'ssen tuärjeet päärnai kõõl'laž õuddnummuž õhttsažtuâjast päärnai peâmmji da romaniõutstõõzzin. Vuei'ttem mie'ldd päärnaiid järjstet paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõccses romani kõõl. Tuâjjlažkââ'dd raavad romaani kõõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast peâmmjivui'm.

Sie'vvekõõl õõ'nni päärnai õuddpeâmm vuei'tet viikkâd čõõð ju'n-a sie'vvekõõllsaž jooukâst le'be jooukâst, kââ'tt nârrai sie'vvekõõllsaž da mainstum kõõl õõ'nni päärnain. Sie'vvekõõll vuâitt lee'd päärna jie'nkõõll, vuõsskõõll le'be nu'bb kõõll. Sie'vvekõõl õõ'nni päärna vuâi'tte lee'd pee'lljete'mes, hue'neld kuulli le'be kuulli. Sie'vvekõõllsen õuddpeâmm täävtõssân lij tuärj da raavad päärnai kõõll- da kulttuuridentitee'tt uu'dee'l si'jjid vuei'ttemvuõtt ââ'nned da vä'ldded jiõccses lää'dd le'be lää'ddruõccclaz sie'vvekõõl õhttsažtuâjast peâmmjivui'm. Täävtõssân lij še lââ'zzted päärnai vaalmâšvuõðid tuâimmjed jee'resnallšem kõõllpirrõõzzin di raavad päärnai lää'dd le'be lää'ddruõccclaz sie'vvekõõllsaž õlmmummuž da sie'vvekõõllree'ggesvuõð.

Õuddpeâmmast tuärjeet määngbeällsanji **vee'reskõõllsai** da **määngkõõllsai** päärnai kõõlltääid di kõõll- da kulttuuridentitee'tti da jiõççtobddmõõžž õuddnummuž. Lää'dd/ruõcc kõõl tääid õuddnummuž õõ'u'deet täävtõõzz mie'ldd kõõll'laž taaidi da vaalmâšvuõði suõ'rjin päärnai taarbin da õudldõõzzin vue'ljee'l. Määngbeällsaž vuârrvaaiiktempai'ki da mä'ttjempirrõõzzi veäkkâ päärnaiid ta'rjeet paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiõccses lää'dd/ruõcc nu'bben kõõllân. Lää'dd/ruõcc kõõl jiõccses vä'lddem vue'lggemsââ'jjen lij arggie'llem konkreetlaž kõõll da tõn õlmmeemree'ggesvuõtt. Kõõl fi'ttjem- da puu't'temtäädai õuddnummuš čõnnâ'tte kuei'meez. Päärnaž vuâžž vaalmâšvuõðid vuâmmšem aa'sši tuejjummmša di jii'jjes ju'rddem, tobddmõõžž di beä'l vä'lddem õlmmummmša päikka da jiõccses šio'ttlanji. Mâtam päärnain tobdtâ'tte lää'dd kulttuure da lää'dd/ruõcc kõõlle eman õuddpiõmmu puä'dee'n. Õuddpeâmm tuärjjad

⁸⁷ Õuddpeâmmilää'kk 8 § da HE 40/2018 vp, s. 88-89 di sie'vvekõõll-lää'kk (359/2015)

⁸⁸ Lää'ddjânnam vuâðdlää'kk (731/1999) 17 § 3 mom.

päärna jeälööttmööžž lää'dd õhttsažkâdda. Peâmmjid mainstet lää'dd õuddpeâmmtuaim täävtöözzin, siisköözzin da mõöntööllmin. Peâmmjivui'm sagstöölât piârri kiõl'laž pirröözzâst, kiõllva'lljummsin, määngkiõllsai da -kulttuurlaž identitee'tti šöddmööžžâst di jie'nnkiõl le'be –kiõli õuddnem pooddin da miârktöözzâst.

Päärnaid jä'rjstet vuei'ttem mie'ldd paai'kid ââ'nned da vä'ldded jiöcces še jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõlid. Jii'jjes jie'nnkiõll di lää'dd/ruöcc mättjummuž nu'bben kiõllân rä'jje vuâd pärnai tuaimlaž kuõit- da määngkiõllsažvuõtte. Va'steemvuõtt pärnai jii'jjes jie'nnkiõl le'be jii'jjes jie'nnkiõli da kulttuur seeiltummšest da õödummšest lij vuõss-sââ'jes piârrest. Taarb mie'ldd peâmmjivui'm sagstööllmööžžin ââ'net tuulk, koin ainsmäâ'ttet kuhttui bie'li fi'ttjummuž.

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm jä'rjstem vuâdđan lij kââ'dd le'be privat tuaimjeei tu'mmstök. Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm täävtössân lij ââ'nned pärnai vuõssii'jji kiõllmättjem hie'rkes pââ'j ta'rjjeel pärnaid takai nää'l määngbeällsab kiõllškoou'l'jummuž. Päärnaid ta'rjeet paai'kid vä'ldded jiöcces kiõlid da ââ'nned töid tuaimlanji da siõrrmiõ'le. Seâmmast raajât vuâd jie'llemekksaž kiõli mätt'töõllma. Täävtössân lij, što tuaimjummuš määngkiõllsaž pirröözzâst câunn pärnai kiõl'laž teâtthaal da kiõččlâ'stemhaal. Määngnallšem kulttuur kaanâ'tte še luândlanji tän nalla jä'rjstum õuddpeâmmast.

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm jue'jjet meettas beä'lest veiddsa da kee'z3ba. Kee'z3ab kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm täävtössân lij counnâd pärnai miõllkie'ssem da miõttlõs šiõttõöttmööžž kiõli ârra. Veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmmast pöõrgât šöõddted pärnaid vaalmâšvuõdid tuaimmjed kuõit- le'be määngkiõllsaž pirröözzâst.

Veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Domjânnmallaš kiõli ee'des tiuddsallaš kiõll-laaug õuddpeâmmast

Ruöcckiõllsaž kiõll-lauggi vuei'tet jä'rjsted lää'ddkiõllsaž õuddpeâmmast da Lää'ddkiõllsaž kiõll-lauggi ruöcckiõllsaž õuddpeâmmast. Lââ'ssen nu'tt lääd- ko ruöcckiõllsaž õuddpeâmmast vuei'tet jä'rjsted sää'mkiõllsaž kiõll-lauggi. Domjânnmallaš kiõli ee'des tiuddsallaš kiõll-laaug lij programm, kââ'tt älgg õuddpeâmmast da juâtkkai vuâdđmätt'töözz lo'ppe. Õuddpeâmm kiõlâst, õuddmätt'töözz da škouul mätt'tõskiõlâst di nuu'bb domjânnmallaš le'be sää'm kiõlâst šâdd obbvuõtt. Õuddpeâmm viiggât čöõđ jeänmõsân kiõll-laaugkiõlin. Pärnai jie'nnkiõl le'be jie'nnkiõli täaidai õuddnummuž tuârjjeet õhttsažtuâjast dlâama da peâmmjivui'm. Tuaimjummušest pöõrgât töözz, što juõ'kk'kaž tuâjjlažkâdda kuulli âânn čiołlggsanji tâ'lkk õõut kiõl: ju'n-a kiõll-laaugkiõl le'be kiõl, koin õuddpeâmm lij jä'rjstum. Päärnaid älsmäâ'ttet kiõll-laaugkiõl ââ'nna, leša see'st älgg lee'd vuei'ttemvuõtt šöddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines. Täävtössân lij vaalmâšvuõtt serddjed kiõll-lauggjen vikkum õuddmätt'tõ'sse da tõ'st õõudâs vuâdđmätt'tõ'sse.

Muu veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmm

Jee'res veiddsõs kuõit'kiõllsaž õuddpeâmmast vue'ss tuaimjummušest (oo'ccmõsân 25 %) viiggât čöõđ koon-ne jee'res kiõlle ko õuddpeâmlää'jjest šiõttuum õuddpeâmm kiõlin. Mâtam pärnain vuâi'tte mainsted tän kiõl jie'nnkiõllnes. Tuaimjummuž plaanât nu'tt, što jee'res kiõlljoouk vuâžža kiõl õuddnummša taarbšum tuârj. Jooukin vuâi'tte lee'd še pärna, keäi'd ni kuâbbaž õuddpeâmmast õnnum kiõll ij leäkku jie'nnkiõll. Õuddpeâmm jä'rjsteei smeätt juõ'kk'vuâra peâmmjin sagstöõlee'l, ku'â'ss näkam jä'rjstõõllmõš tuârjjad pärna õuddnummuž.

Kuõit'kiõllsaž õuddpeâmmast tuaimjummuš plaanât nu'tt, što kuõit'kiõlle čöõđ vikkum õuddpeâmmast šâdd obbvuõtt, ko'st kuhttu kiõl lie â'ldd da oudne siõmmnai siõmmnai tuâjjlažkââ'dd u'vddem maall da pärnai aktiivlaž tuaimmjem päi'k. Vuei'tee'n tuâjjlažkâdda kuulli vuâzzlain juõ'kk'kaž âânn tâ'lkk kuâbba-

ne ķiõl aktiivlanji. Päärnast âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt šõddâd fi'ttjum še jie'nnķiõlines, lääddas le'be ruõccâs. Päärnaid loņņtet kuhttui ķiõli ââ'nma. Täävtõssân lij vaalmâšvuõtt serddjed ju'n-a kuõi'tķiõllsaž le'be lää'dd-/ruõccķiõllsaž õuddmätt'tõ'sse da vuâđđmätt'tõ'sse.

Ķeä'33ab kuõi'tķiõllsaž õuddpeâmm

Ķiõllregsmõttum õuddpeâmm

Ķiõllregsmõttum õuddpeâmmain juu'rdet õuddpeâmm, ko'st vue'll 25 prosee'nt tuâimmjummshest jä'rjstet mie'rrkõõski da plaanmallanji koin-ne jee'res ko õuddpeâmmilää'jjest meä'rtõllum õuddpeâmm ķiõlin. Täävtõssân lij ķiõli mättjem tuärjjummuš, päärnai motivâsttmõš da ķiõllva'lljummsi määngbeälšmâttmõš. Lââ'ssen täävtõssân vuâtt lee'd serddmõš ķiõllregsmõttum le'be jee'res kuõi'tķiõllsaž õudd- da vuâđđmätt'tõ'sse le'be jee'res nalla ää'juum ķiõllmätt'tõ'sse.

Ķiõllpie'ss

Ķiõllpie'sstuâimin juu'rdet õuddpeâmmast tuâimmjummuž, ko'st raaveet päärnai teâttmõõžž jii'jjes kulttuurâst da ta'rjeet vuei'ttemvuõđ mättjed piârrest le'be sooggâst mainstum vaaruâlaž uu'ccbõskiõl le'be algmeer ķiõl. Ķiõllpie'sstuâimmjem vuâđđjurddi vuâi'tte lee'd ķiõll-laugginallšem.

4.7 Pääiklanji tu'mmeem ää'šš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst juu'rdet tää'rķben tä'st looggtõllum pedagooglaž tuâimmjem täävtõõzzid da vuâđđjurddjid vä'ldee'l lokku päärnai ââ'jj da õuddnummuž di jee'res tuâimmjemhäämai jii'jjesnallšemvuõdid. Pedagooglaž tuâim täävtõõzzid da siiskõõzzid jee'res tuâimmjemhäämai vuei'tet tää'rķeed pääiklõs plaanin.

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst kovveet da juu'rdet tää'rķben

- pedagooglaž tuâimmjem plaanmõõžž da čõõđ viikkmõõžž vuâđđjurddjid di vuâppmõõžž da ärvvtõõllâm vuõ'jjid
- õuddpeâmm pedagooglaž dokumentâsttmõõžž vuâđđjurddjid da vuõ'jjid
- määngbeällsaž tuâjjnaa'li va'lljummuž da âânnmõõžž ohjeei vuâđđjurddjid
- vuõ'jjid, kook tuärjje päärnai siõr
- mättjem suõ'rji täävtõõzzid da siiskõõzzid
- päärnai miõl ķie'ssem da vuâssadvuõđ lokku vä'lddem naa'lid pedagooglaž tuâimmjem plaanummšest da čõõđ viikkmest
- jee'res ķiõll- da kulttuurjoouki õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž
- kuõi'tķiõllsaž õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžž, jõs tõn jä'rjstet
- vee'res- da määngķiõllsai päärnai lää'dd-/ruõcc ķiõl mättjem tuärjjummuž
- piârri ķiõllva'lljummsid da jie'nnķiõl tuärjjummsa kuulli õhttsažtuâj da vuõ'jjid.

5. Päärna õuddnem da mättjem tuärjj

Õuddpeâmmast päärna õuddnummuž da mättjummuž tuärjjeet päärna taarbi oudldemnalla. Päärna beä'lnn lij tä'rkk, što tuärjj meä'rmeâldlanji juâtkkai õuddpeâmm äi'ğgen di päärna alttee'n õuddmätt'tõõz.

5.1 O'hjjei vuâđđjurddi tuärj jä'rjstummšest

Õuddnem da mättjem tuärjj lij vue'ssen kudd õuddpeâmm tuâimmjummušest da kooll pukid tön taarbšeei päärnain. Õuddpeâmmast tobdstet päärna tuärj tarbb da jä'rjstet meä'rmeâldlaž tuärj taarb eedeen, taarb mie'ldd määngvaaldšem õhttsažtuâjast⁸⁹. Nokk ääi'jeld da vuõ'i'ğgest uvddum tuärjain vuei'tet õõu'deed päärna õuddnummuž, mättjummuž da pue'rvvâjjam. Seâmmast vuei'tet cõggâd päärna čuõlmpaai'ki šõddmõõžž, šorrunnummuž da määng hämma šõddmõõžž. Õuddpeâmm viiggât čõõđ inklusio vuâđđjurddji meâldlanji.

Tuärj jä'rjstem vue'lğğemsââ'jjen lie päärna ää'pp di mättjummuša da õuddnummuša kuulli taarb. Õuddnem da mättjem tuärjj šâdd päärnai jii'jjesnallšem taarbid va'sttummšest di õhttsallašvuõđlaž da mättjempirrõõzzid õhtneei čâuddmõõžžin. Õuddpeâmmast ââ'net huõl tõi'st, što päärnaž tãdd jii'jjes primmum mâ'te son lij di joouk vuâzzli'žžen. Älšmââ'ttee'l päärna da uu'dee'l su'nne o'nstem paai'kid tuärjjeet päärna miõttmiõllsaž jiõččkoov õuddnummuž.

Päärna tuärj taarb vuâmmšummšest di tuärj plaanummšest, čõõđ viikkemest da ärvvtõõllmest tä'rkk lij õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin, õuddpeâmm u'čtee'lin, õuddpeâmm spesiaalu'čtee'lin di jee'res õuddpeâmm tuâjjlažkoo'ddin. Tuärj taarb ta'rkstõõllmõš da tuärj ouddmõš ko'lle tuâjjlažkãã'ddest pukid si'jji škooultõõz, tuâjjkaart da va'sttõsvuõđi mie'ldd. Õuddpeâmm spesiaalu'čtee'li silttummuž ââ'net äu'kken tuärjjõõz taarbšeei päärnai spesiaalmätt'tõs- da peâmmâmtuâjain di jee'res tuâjjlažkãã'dd konsultâsttmõõžžâst da vuâpstõõzžâst⁹⁰. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttthuõl ä'sštobddi vuâssâ'tte taarb mie'ldd päärna tuärj plaanma, čõõđ viikkmõ'sše da arvvtõõllma.⁹¹ Õuddpeâmm jä'rjsteei raukkmõõžžâst sij ä'lğge vuâssõõttãd a'rvvõõz raajjmõ'sše, jõs tuärjjõõz taarb a'rvvõs tön õõlğat⁹².

Päärna taarbšem tuärjj pijjât pââjas pei'vvpäi'kkest le'be piârpei'vvhããidast joo'tti päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõõz pijjât pââjas päärna õuddnem da mättjemtuärjju kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjjjuâgg, tuärjjuâimid di tõi čõõđ viikkãmmaalid da ärvvtõõllmõõžž.⁹³

Päärna õuddnem da mättjem tuärjj jä'rjstet vue'ssen õuddpeâmm juõ'kkpeivvsaž tuâimmjummušest. Tuärjj uu'det vuõss-sãjjsanji jee'resnallšem soojlõs jä'rjstõõllmõõžžin päärna jii'jjes pei'vvpäi'kk- le'be piârpei'vvpäi'kkjooukãst. Päärnažjoouk šorradvuõđ ärvvtõõleen vä'lddet lokku tuärjjõõz taarbšeei päärnai pue'rmõs da tuärjjõõz tarbb da tõt, što õuddpiõmmu pijjum täãvtõõz vuei'tet jooukãst õsttãd⁹⁴.

⁸⁹ Õuddpeâmmllä'kk 7 §

⁹⁰ Õuddpeâmmllä'kk 30 § da HE 40/2018 vp, s.103

⁹¹ Õuddpeâmmllä'kk 7 §

⁹² Õuddpeâmmllä'kk 23 §

⁹³ Õuddpeâmmllä'kk 23 §

⁹⁴ Õuddpeâmmllä'kk 34 ja 35 § da HE 40/2018 vp, s.105-106

Õuddpeâmmast vuei'tte lee'd pä'rnn- lebe joukkmeâldlaž veä'kkteei, ķeäi tuâjjan lij tue'rjjeed päärna le'be päärnaid joouk se'st, di vuei'tlvâ'stted sij vuässõõttmõš toi'mmjumme. Päärna pue'rmõõz nu'tt kai'bbjee'n tuärj vuei'tet jä'rjsted še bie'kkī le'be obbnēs spēsiaaljooukâst⁹⁵.

Tuärj vuei'tet u'vdded še ää'v õuddpeâmmast õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji. Õhttsažtuâjast peâmmjivui'm vuei'tet še suâppâd, što päärnaž serddai pei'vvpäikka mie'rrkõskksaž õuddpiõmmu suu taarbšem tuärj vuäžžam diõtt.

5.2 Õhttsažtuâjj päärnain, peâmmjin da jee'res ä'sštobddjin tuärj äi'ğğen

Õuddpeâmm jä'rjstet õhttsažtuâjast päärna da peâmmjin nu'tt, što päärnaž vuäžž jii'jjes õuddnem da taarbi meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõz da hâaid⁹⁶. Peâmmjin tuejjuum õhttsažtuâj miârktõs pâjjan jeä'rben, ko päärnast lij tuärj taarb. Päärnaž vuäitt vuäžžad tuärj še jee'res päärnaid da piârrjid kuõskki kääzkkõõzzi pääi'k, mâ'te päärnaivuä'pstõõggâst, škoou'l'jummuš- da piârvuä'pstõõggâst le'be lää'mes oummi kääzkkõõzzin. Lij tä'rkkī, što pääiklaž päärnai da piârrji kääzkkõõzzin šâdd meä'rmeâldlaž obbvuoõtt päärna tuärj jä'rjstummšest.⁹⁷

Peâmmjin sagstõõlât tuärj vuäžžam vuei'ttemvuõđâst da tuärj kõskksaž vuâđđjurddjin. Suin suâvât päärnže uvddum tuärjast da tuärj čõõđ viikkâm häämain. Päärnaž vuässââtt õhttsažtuõjju meä'rmeâldlaž, âkkses da õuddnumšes šiõttlanji.

Peâmmja vää'ldet õhttvuõđ tâ'lles, ko päärnast puä'tte õu'dde õuddnem le'be mättjem va'žžtõõz le'be tuâjjlažkââ'ddest šâdd huõll päärna pue'rrvââjjmest. Peâmmjid uu'det teâđ päärna kuõskki aa'sši ķiõtt'tõõllmõõžžâst, teâđai vuäžžmõõžžâst da tõi u'vddmest di peeitast äâ'nnmest. Päärna tuärj täävtõõz vuei'tet kuâsttâd pue'rmõssân te'l, ko puk vue'ssbeäl vuässâ'tte õhttsažtuõjju. Õuddpeâmmast päärnaž vuäžž suu taarbšem õuddnem da mättjem tuärj suu pue'rmõõz meâldlanji, hâ't peâmmi jie nji čõnnõõđči õhttsažtuõjju.⁹⁸

Määngsuârglaž õhttsažtuâj ohjjad päärna pue'rmõõz vuõss-sâjjsažvuõtt. Õhttsažtuâjjvuõ'jjid da vuâđđjurddjid âlgg suâppâd päärnaivuä'pstõõgg, päärnaisuõjjlem, škoou'l'jem- da piârvuä'pstõõgg da jee'res sosiaaltuâim kääzkkõõzzivui'm tõi poõddi vääras, koin sagstõõlât päärna aa'sšin le'be kai'bbjet ve'rğğnii'kkī kâssjõõttmõõžž. Määngsuârglaž õhttsažtuâj viiggât čõõđ vuõss-sââ'jest peâmmi miâsttmõõžžin. Õhttsažtuâj tuejjeen âlgg jää'kkted teâđai vaajtummuž kuõskki šiõtlmid⁹⁹.

Õuddpeâmm jä'rjstet še spēsiaalpuõccjihâaid se'st. Õuddpeâmmnaa'li da puõccjpiõõrt le'be jee'res stroi'ttel kõskksaž õhttsažtuâjain ainsmââ'ttet õuddpeâmm juâtkkjummuž päärna vââjjam da vuei'ttem mie'ldd. Jeä'rben lokku vää'ldet päärna staañlaž kõõski seillmõõžž oummivui'm.

Lossânji lää'mes da puõcci päärna vuäi'tte taarbšed kuu'kkuum mättõõlgtõõz¹⁰⁰. Tu'mmstõõgg kuu'kkuum mättõõlgtõõz alttumšest tuejjeet vuõss-sââ'jest õuddâl mättõõlgtõõz älggmõõžž. Päärna peâmmjid âlgg u'vdded ju'n ääi'jben teâtt kuu'kkuum mättõõlgtõõz čõõđ viikkma kuulli aa'sšin. Kuu'kkuum

⁹⁵ Õuddpeâmmllä'kk 34 da 35 §

⁹⁶ Õuddpeâmmllä'kk 3 § 1 mom. 1. da 10. päi'kk

⁹⁷ Varhaiskasvatuslaki 7 § ja HE 40/2018 vp, s. 87-88

⁹⁸ Õuddpeâmmllä'kk 3, 4, 40 da 41 §

⁹⁹ Õuddpeâmmllä'kk 40 - 42 §

¹⁰⁰ Vuâđđmätt'tõslä'kk (628/1998) 25 § 2 mom.

mättõõlgtõ'sse kuulli tu'mmstõõggin da čõõđ viikkmõõžž vaajtõsmääinai pirr me'rreret Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđain¹⁰¹.

5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš õuddpeâmmast

Õuddpiõmmu vuässõõttmõš lij šiõgg vuâđđan päärna õuddnummša, mättjummsa da pue'rrvââjjma. Vaiggâdvuõđid čõõggât oudkiõ'tte pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžživui'm da jee'resnallšem tuâjjnaa'livui'm. Täid ko'lle jee'rab mie'ldd plaanmallaš tuâimmjem jeärummuš, joouki soojlõs mutstõõllmõš da mättjempirrõõzzi mottmõš. Mää'kkte'mes pei'vjjä'rjstõs da peeivlaž tuâimi ryytmtummuš tuärjje pukid päärnaid.

Päärna tuärj tarbb vuäitt lee'd vuä'nič da occnjaš. Te'l vuäitt ri'jttjed õhttnaž tuärj häämm le'be jä'rjstõõllmõõžž, koivui'm vuäitt vaaktet sõõrgmõõžž mie'ldd da ääi'jeld. Päärnain vue'ss taarbaš jäänab da mie'rrkõõski le'be seämma ääi'j määngaid tuärjhäämaid tue'rji tiuddeem diõtt.

Õuddpeâmmast päärnže vuei'tet u'vdded tuärj määngnalla. Õuddpeâmm tuâjjnaa'lid da mättjempirrõõzzid mutstõõlât päärna jii'jjesnallšem taarbi mie'ldd. Tuärji vuäitt äänned se'st jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid **pedagooglaž beä'lnn, raajõõž beä'lnn da pue'rrvââjjam tuärjeem beä'lnn. Pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiärkkân õuddpeâmm spesiaal'čtee'¹⁰² konsultõ'stti le'be põõ'ji uvddum tuärji, päärna õhttu ohjjummuš, tu'lkkem- da vie'kktemkääzkkõõžž di jee'rab veä'kkneävvai di teätt- da saaggtemteknologia äänmõš. Päärna tuärji vuäitt še kuullâd sie'vvmi da koovi äänmõš le'be muu kiõl da kommunikâsttmõõžž tuärjmmuš. **Raajõõž jä'rjstõõllmõõžž** lie jee'rab mie'ldd joouk pä'rnmeä'r oo'ccummuš di tuâjjlažkää'dd mittu le'be raajõ'sse kuulli čauddmõõžž. **Pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jee'res jä'rjstõõllmõõžž** lie õuddmiärkkân sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio.

Ko tuärj tarbb šâdd päärna vai'gges lää'mesvuõđâst, kõõvâst, õuddnem mângnummšest le'be sosioemotional'laž õuddnummša kuulli tuärj taarbâst, taarbaš päärnaž täujja tiuddäiggsaž, juätkkjeei da samai jii'jjesnallšem tuärj. Tä'l päärnast lie mänggan õuddnem sue'rjest va'žžtõõžž le'be koon-ne sue'rjest samai jõnn tuärj tarbb. Päärna õuddnem da mättjem tuärji verddsâž jooukâst kai'bbai plaanmallašvuõđ, spesiaalsilttummuš di vuei'tlvânji jee'resnallšem jä'rjstõõllmõõžžid le'be veä'kkneävvid. Päärnaž taarbaš vie'kk jooukâst tuâimmjummsa, tuâimlaž jerrummuš di ääi'j vuâđđtäidai harjttõõllma. Tä'l tuärji vuäitt kai'bbjed tuâjjlažkää'dd spesiaalpedagooglaž le'be puõccjihââidlaž siltteem nânummuš le'be määngsuârglaž õhttsažtuâj sosiaal- da tiõrvâsvuõttuõl ä'sštobddjivui'm.

Õuddnem, mättjem da pue'rrvââjjam tuärjmmuš kai'bbai juätkkjeei ta'rkstõõllmõõžž, dokumentâsttmõõžž da ärvvtõõllmõõžž päärna tuärj taarbin da tuâimi vaaktõõžžin da ri'jttjummsest. Vuõssmõõsân ta'rkstõõlât äänmest äärri tuâimmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid di tõi šiõttmõõžžid päärnže. Ta'rkstõõllâm vuâđald kiõččât, vuei'tet-a täid muu'ttee'l viikkâd čõõđ päärnže pue'rben šiõtti pedagooglaž čauddmõõžžid. Ärvvtõõllâm da tõn vuâđald šõddi tuärj plaanmõõžž vuâđđan lij pue'rr lee'd nokk määngsuârglaž ä'sštobddmõš.

5.4 Päärna õuddpeâmmplan tuärj äi'ggen

Päärna taarbšem tuärji, tuärjtuâim da tõi čõõđ viikkmõš di tõid kuulli va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâg piijât pââjas päärna õuddpeâmmplaa'ne. Tõn raajmmest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad õuddpeâmm u'čtee'l

¹⁰¹ Õuddmätt'tõõzz mätt'tõsplan vuâđ 2014, lãâkk 5.5 Spesiaal tuärji

¹⁰² Õuddpeâmm lää'kk 30 §

da/le'be öuddpeâmm spesiaalu'čtee'l öhttsažtuâjast jee'res tuâjjlažkââ'dd da päärna peâmmjin. Peâmmai da päärna vuâssadvuõđ plan raajmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst tuärjeet. Se'lvvtet tõn, mõõn miõl päärnaž lij da tõn vää'ldet lokku plan raajee'n da tõn ärvvtõõlee'n (lââkk 1.3).

Tuärj teâuddjummuž kiõččât da plan ta'rkstet uu'ccmõsân ö'httešt ee'jjest. Uvddum tuärj vaaiktemvuõđ âlgg ärvvtõõllâd mie'rrkõõski, da plan âlgg mu'tted taarb mie'ldd. Tuâimmjem täävtõõzzid kuâsttmõš âlgg piijât pââjas da täävtõõzzid mu'tted ođđ taarb va'sttee'jen. Plaanâst âlgg kuâsttjed, jos tuärj tarbb da tuâim lie puuttâm. Tuärj tarbb kiõččât pâi päärna ää'ljee'n öuddmätt'tõõžžâst. Öuddmätt'tõ'sse vuâssõõtti päärna šõddâm da mättjem tuärj pirr meä'rreet öuddmätt'tõõžž mätt'tõsplan vuâđain.

Ko päärnaž vuâžž öuddnummša da mättjummša tuärj, suu öuddpeâmmplaa'ne âlgg piijât pââjas lââggast 1.3 kovvuum lââ'ssen täid aa'sšid:

Pedagooglaž da raajõõžž čâuddmõõžž

- mättjempirrõõzzid kuulli čâuddmõõžž
- tuâjjlažkââ'dd mittu da joukkraajõ'sse kuulli čâuddmõõžž
- päärna tuärju kuulli čâuddmõõžž öuddmiârkkân, tuâimmjem jeärummuš, päärna öhttu ohjjummuš, u'cc jooukâst tuâimmjummuš le'be sie'vvmi da koovi âânmmõš
- tu'lkkëem- da vie'kktemkääzzkõõžž di veä'kkneävvai âânmmõš

Tuärj kai'bbjem öhttsažtuâjj da kääzzkõõžž

- öhttsažtuâjj päärna da peâmmjin
- päärna tuärj čõõđ viikmõõžž va'sttõsvuõđ
- spesiaalä'sštobddji, mâ'te öuddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääzzkõõžž âânmmõš
- sosiaal- da tiõrvâsvuõtthuõl ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio
- vuei'tlvaž jäâ'dtummsi jä'rjstõõllmõõžž da va'sttõsvuõđ

Tuärj vuâppmõš da ärvvtõõllmõš

- täävtõõzzi teâuddmõõžž vuâppmõš
- tuärjjuuâimi vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõš di ärvvtõõllâmääi'jpoodd.

5.5 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž öuddpeâmmplanâst tu'mmeet da kovveet öuddnem da mättjem tuärj jä'rjstem vue'jj jee'res tuâimmjemhäämain.

Pääiklaž öuddpeâmmplanâst kovveet

- öuddnem da mättjem tuärj jä'rjstummuž o'hjeei pääiklaž vuâđđjurddi da vue'jj
- päärna tuärj taarb ärvvtõõllma kuulli vue'jj da vasttõõžž
- tuärj čõõđ viikmõš öuddpeâmmast: pedagooglaž, raajõõžž da pue'rrvââjjmõõžž tuärjjei jä'rjstõõllmõõžž
- päärna öuddpeâmmplan tiuddummuš tuärjõõžž vuei'nnemkuu'limest lââgg 5.4 meâldlânji. Plaan raajjma da ärvvtõõllma kuulli pääiklaž vasttõõžž da vue'jj.
- päärnai da peâmmjivui'm tuejjuum öhttsažtuâj vue'jj tuärj äi'gğen
- määngsuârglaž öhttsažtuâjj, va'sttõsvuõđ da tuâjj-juâgg jee'res tuâimmjee'ji kõõsk tuärj jä'rjstummses di tuärj vaaiktõõzzi vuâppmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst
- tuâimmjummuš se'rdtempooddin da teättse'rdma kuulli vue'jj öuddpeâmm äi'gğen da see'rdee'n öuddmätt'tõ'sse

Pääiklaž õuddpeâmmplanâst meä'rtõõlât tu'lkkëem- da vie'kktemkääzkkõõzzid di veä'kkneävvoid kuulli vaaldšmallaš vue'jjid õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlanji.

6. Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmm

Puk õuddpeâmmast jää'kķtet laa'jjin, suâppmõõžzin da täin vuâđain õuddpiõmmu pijjum takai täävtõõzzid da tuâimmjemvuâđđjurddjid. Täk täävtõõzz da tuâimmjemvuâđđjurddi kue'skķe še vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđneeī õuddpeâmm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâitt ta'rjjeed õuddpeâmmkääzzkõõzz, koon vuâđđan lij vaajtõsmäainlaž pedagogikk le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõš. Näkam lie õuddmiârkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- da Reggio Emilia -pedagogiikk le'be tiõttum ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzzkõs.

Peâmmai va'lljee'n pärnnses vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi õuddpeâmmkääzzkõõzz, âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što peâmmai vuâžž nokk teâđ tuâimmjummuž kuõskki jii'jjesnallšem täävtõõzzin da äärvain.

6.1 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõõvvi pääiklaž õuddpeâmmplaan vuâitt lee'd jii'jjesnallšem, leša tõt ij vuei't lee'd risttreeidast õuddpeâmm kuõskki lää'jjšeâttmõõžž le'be õuddpeâmmplaan vuâđai'vui'm.

Õuddpeâmm jä'rjsteei tu'mmad da kovvad plaanâst tõn lââ'ssen, mâid vuâđđä'sšķee'rjest ääi'jben meä'rreet,

- mõõk lie vaajtõsmäainlaž pedagogi'kķe le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše kuulli õuddpeâmm ärvv-vuâđ, pedagooglaž vuâđđjurddi da čâuddmõõžžid tiuddeeī vuei'nnemkuu'lm
- mõõn nalla täk vuei'nnemkuu'lm puä'tte õu'dde õuddpeâmm tuâimmjemkulttuurâst, tuâjjnaa'lin da pedagooglaž tuâimmjummeest.

7. Tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš õuddpeâmmast

Tuâimmjem ärvvtõõllâm jurddjen lij tuärjjeed õuddpeâmmplää'jj da õuddpeâmmplaanid čõõđ viikkmõõžž di õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž. Õuddpeâmmplää'jj mie'ldd õuddpeâmm jä'rjsteei älgg ärvvtõõllâd u'vddmes õuddpeâmm di vuässõõttâd tuâimmjummses älggbeällsaž arvvtõõllma.¹⁰³ Õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõõllmõõžž älgg lee'd plaanmallaš da šõddâd mie'rrkõõski. Systemaatlaž ärvvtõõllmõš õõlgat jä'rjsteei'jest tuâimmi ärvvtõõllâmssystem'e. Ärvvtõõllâm veäka õõu'deet õuddpeâmm tää'zz, vuei'net tuâimmjem raavâsvuõđid da kaaggât õu'dde õõu'deemtaarbid da õõu'deet tuâimmjummuž.

7.1 Pedagooglaž tuâim ärvvtõõllmõš da õõudâs viikkmõš

Pedagooglaž tuâimmjem ärvvtõõllâm mie'rren lij õuddpeâmm õõudummuž di päärnai õuddnem da mättjem õuddõõzzi pue'rummuž¹⁰⁴. Päaiklaž õuddpeâmmplan da päärnai õuddpeâmmplan teâuddmõõžž vuâppmõš, tõi mie'rrkõõski ärvvtõõllmõš da õõudummuž lie vue'ssen tän tuâjast. Õuddpeâmm tuâimmjummuž kiõččât da õõu'deet meersaž tää'zz di jä'rjsteei-, juâggas- da persontää'zz vuei'nnemkuu'lmin.

Meersaž tää'zz ärvvtõõllâm tuâjjan lij tuärjjeed õuddpeâmm jä'rjsteei'jid ärvvtõõllmõõžž da tää'ssvaaldšem kuõskki aa'sšin. Meersaž tää'zz ärvvtõõllmõõžž vie'kkte õuddpeâmm õõudâs viikkmõõžž päaiklanji, vooudlanji da vä'lddkää'ddlanji¹⁰⁵. Ärvvtõõllâmteâdaid vuei'tet ââ'nned še meeraikõskksaž ve'rdõõllmõõžžâst.

Õuddpeâmm jä'rjsteei vuâpp da ärvvtâäll mie'rrkõõski õuddpeâmmplaanid da tõi teâuddjummuž jee'res tuâimmjemhäämain. Õuddpeâmm jä'rjsteei tummad jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõõžžâst õnum mõõntõõllâmnaa'li diõtt. Lij tä'rkk, što päaiklaž tu'mmjee'jin, peâmmjin di õuddpeâmm tuâjjlažkää'ddest lij ääi'jtää'zz teätt õuddpeâmm čõõđ viikkmõõžžâst da tøn tää'zzest. Kõskksaž ärvvtõõllmõš õõu'dde puättam aa'sšid älgg õlmstâ'tted¹⁰⁶. Jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõš lij kõskksaž vue'ssen õuddpeâmm jää'dtummses da päaiklanji õõudâs viikkmõõžžâst. Päärnaid da si'jji peâmmjid älgg jä'rjsted vuei'ttemvuõtt mie'rrkõõski vuässõõttâd õuddpeâmm arvvtõõllma¹⁰⁷.

Tuâjjlažkää'dd täävtõõžž meâldlaž da plaanmallaš jiõččärvvtõõllmõš lij kõskksaž sââ'jest õuddpeâmm tää'zz tuõ'll'jummses da õõudummses. Ärvvtõõllâmpäi'kken vuäi'tte lee'd jee'rab mie'ldd tuâjjlažkää'dd vuârrvaaktõs päärnaivui'm, jooukâst vaaldseei toobdâlm, pedagooglaž tuâjjnääl, tuâimmjem siiskõs le'be mättjempirrõõžž.

Persontää'zz ärvvtõõllmõš miârkkšââvv päärnai õuddpeâmmplaanid teâuddjem ärvvtõõllmõõžž. Päärna õuddpeâmmplan teâuddjummuž lij tä'rkk ärvvtõõllâm aainâs õuddâl peei'vtummuž le'be odđ raajmõõžž. Ärvvtõõllâm õhttvuõđâst päärnaž, peâmmai da tuâjjlažkää'dd sme'tte beä'lstes, mõõn nalla õõutsââ'jest pââjas pijjum tuâimmjem täävtõõžž da suâppmõõžž lie valddum lokku da mõõn nalla tõk lie teâuddjam õuddpeâmm tuâimmjummses. Päärna õuddpeâmmplan ärvvtõõllmõš lij še vue'ssen päärna mättjem da pue'rrvââjjam tuärjast. Tãn ärvvtõõllâm tuâj kovveet tää'rkbën låâggain 1 da 5.

¹⁰³ Õuddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁰⁴ Õuddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁰⁵ Lää'kk meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâm kõõskõõžžâst (1295/2013) 1 § da Õuddpeâmm tääzz ärvvtõõllmõõžž vuâd da siâzõtõõžž, Meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâm kõõskõõžž čõõđtõs 24:2018

¹⁰⁶ Õuddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁰⁷ Õuddpeâmmplää'kk 20 §

Õuddpeâmmplaan vuâđain, juõ'kk lãagg looppâst, kãunn'jeei pääiklanji tu'mmeem ää'sš ohjjee pääiklaž plaan raajjmõõžžâst di tõn ärvvtõõllâm plaanummšest da čõõđ viikkimest. Õuddpeâmm jä'rjsteei taa'rkast õuddpeâmmplaanâs da pue'rad tõn tää'zz da tuâimmjemvuõđ. Lãâ'ssen pääiklaž taarb da õõu'deemtuâj puâđõõzz ohjjee ärvvtõõllmõõžž.

7.2 Pääiklanji tu'mmeem ää'sš

Pääiklaž õuddpeâmmplaanâst juu'rdet tää'rkben vuâđain kovvuum õuddpeâmm tuâimmjem ärvvtõõllmõõžž vuâđđjurddjid da vuõ'jjid. Lãâ'ssen pääiklaž õuddpeâmmplaanin tu'mmeet da kovveet, mõõn nalla

- õuddpeâmmplaan teâuddjummuž vuâppât, kiõččât da õõu'deet systemaattlânji õuddpeâmm jee'res tuâimmjemhäämain
- päärnain, peâmmjin da jee'res õhttsažtuâjvue'ssbie'lin vuâžžum maacctõõzz noorât da ââ'net äu'kķen tää'zz tuõ'll'jumšest da pue'rummšest
- ärvvtõõllmõõžžâst vuâžžum teâđaid ââ'net äu'kķen õuddpeâmmkääzzkõõzzi jãã'dtummšest da õõudâsviikkmõõžžâst
- ärvvtõõllmõõžž pu'httem kõskksaž aa'sšid õlmstãã'ttet.